

879 5
x 2360
C3

ความซัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่

สำนักพิมพ์สมุดกกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ดุสิต ๑๖ พระโขนง กรุงเทพฯ ๑๑ โทร ๓๑๒๑๖๗๓ ๑๑๑๕๐๑๑๑

ปริญญาโท

ของ

นิพนธ์ อินสิน

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๐

67999

30 ต.

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตได้พิจารณาปริญญาบัตรฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับ เป็นส่วนหนึ่ง ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

.....*วิไลวรรณ วัฒนศิริ*..... ประธาน

.....*ศิวะพร อึ้งกุล*..... กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนได้ได้รับความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก
รองศาสตราจารย์ กระแสร์ มาลาบายรณ์ ประธานกรรมการ และ
อาจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล กรรมการ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ และ
แก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ จนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จ เป็นรูปเล่มอย่าง
สมบูรณ์

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังได้รับความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากอาจารย์
วารุณี และ อาจารย์ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, อาจารย์อนันต์ ปานศุภวัชร,
อาจารย์จิระภพ สุกันชกาญจน์ และ อาจารย์หยกฟ้า อินสิน

ผู้เขียนมีความซาบซึ้งในความช่วยเหลือของทุกท่าน จึงขอ
ขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วย

นิพนธ์ อินสิน

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทที่ ๑ บทนำ	๑
ภูมิหลัง	๑
✓ ความมุ่งหมายในการศึกษากนกว่า ✓	๑๒
✓ ความสำคัญของการศึกษากนกว่า ✓	๑๓
✓ สมมติฐานในการศึกษากนกว่า	๑๓
ขอบเขตของการศึกษากนกว่า	๑๓
ข้อตกลงเบื้องต้นในการศึกษากนกว่า	๑๔
คำจำกัดความศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการศึกษากนกว่า	๑๔
วิธีการในการศึกษากนกว่า	๑๕
บทที่ ๒ ความขัดแย้งในวรรณกรรม	๑๖
ความหมายของความขัดแย้งในวรรณกรรม	๒๑
การศึกษาที่เกี่ยวข้อง	๒๕
แนวทางในการวิเคราะห์	๓๔
บทที่ ๓ ความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่	๓๕
ความขัดแย้งในวรรณกรรมเรื่องโกบุตร	๓๕
* ความขัดแย้งระหว่างเขากับเชลย	๓๕
ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น	๔๙
ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับระบบกานนิยม	๕๐
ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร	๕๑

ความขัดแย้งระหว่างไม้ เจกบูกกล	๕๒
ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจ เวทมนต์	๕๓
ความขัดแย้งในวรรณกรรม เรื่อง โคมอน วิเวโก	๕๕
ความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก	๕๕
ความขัดแย้งระหว่าง เผ่าพันธุ์	๖๑
ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม	๖๔
ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร	๖๘
ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบกานิยมของสังคม	๗๐
ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจ เวทมนต์	๗๑
ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปีศาจ	๗๒
ความขัดแย้งในวรรณกรรม เรื่อง พระอภัยมณี	๗๕
ความขัดแย้งระหว่าง เผ่าพันธุ์และศาสนา	๗๖
ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก	๘๘
ความขัดแย้งระหว่างไม้ เจกบูกกล	๘๘
ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจ เวทมนต์	๑๐๗
ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร	๑๒๐
ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบกานิยมของสังคม	๑๒๒
ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับเคราะห์กรรมหรือชะตากรรม	๑๓๘
ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น	๑๔๔
ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ	๑๔๕
ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปีศาจ	๑๔๗
ความขัดแย้งในฐานะ เป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างวรรณกรรม	
ประเภทนิทาน	๑๕๐

ลักษณะรวมและลักษณะเฉพาะของความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรม

สามเรื่องของสุนทรภู่ ๑๕๖

สภาพสังคมและโลกทัศน์ของกวี : มองวาทกความขัดแย้งที่ปรากฏ

ในวรรณกรรม ๑๖๕

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนา ๑๖๗

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถา ๑๘๓

ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก ๑๘๕

ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล ๑๘๗

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม ... ๑๘๗

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยมของสังคม ๒๐๑

ปัญหาเสรีภาพกับตัวละครในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่ :

พิจารณาจากการเสนอโลกทัศน์ที่มีต่อปัญหาความขัดแย้งระหว่าง

ตัวละครกับชะตากรรม ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับระบบ

ค่านิยมของสังคม และ ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร ... ๒๐๒

ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ๒๐๘

บทที่ ๘ สรุป และ ข้อเสนอแนะ ๒๑๓

สรุป ๒๑๓

ข้อเสนอแนะ ๒๑๖

บรรณานุกรม ๒๑๘

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีของทุกชาติทุกภาษาและในทุกยุคทุกสมัยต่างล้วนเป็นงานสร้างสรรค์ (creative work) ของมนุษย์ ผู้สร้างงานทางวรรณคดีนั้นย่อมมีวัตถุประสงค์ไปว่าจะโดยจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึกอยู่ที่การสื่อสารของตน ออกไปสู่เพื่อนมนุษย์ร่วมสังคมหรือเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก/ สार ซึ่งสื่อออกไปนั้นอาจจะเป็นประสบการณ์ ความชัดเจนของชีวิต ความเชื่อ ค่านิยม ความคิด ทัศนคติต่อโลกและชีวิต ฯลฯ ผลที่เกิดแก่ผู้รับสารนั้น อาจเป็นความสนุกสนานเพลิดเพลิน ความรู้ อารมณ์สะเทือนใจ จินตนาการหรือความคิดก็ตามที่ สาร เหล่านี้อาจสื่อออกมาในรูปแบบต่างๆกันตามความเหมาะสมและเงื่อนไขของวัฒนธรรมของสังคมในขณะนั้นๆ เช่น อาจจะอยู่ในรูปของนิทาน ตำนาน บทสวด กาพย์กลอนต่างๆ บทเพลง บทละคร นิยาย นวนิยาย หรือ เรื่องสั้น เป็นต้น

วรรณคดีที่สร้างสรรค์ขึ้นโดยผู้คนแต่ละยุคแต่ละสมัยของสังคมใด ถ้าตกทอดมาสู่คนรุ่นหลัง ก็ย่อมกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีค่ายิ่งของสังคมนั้น และในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม วรรณคดีย่อมมีคุณค่าในหลายแง่หลายมุมและหลายระดับ กล่าวคือ เป็นแหล่งรวมของวัฒนธรรมประเพณี เป็นค้ำยันคุณค่าทางค่านิยมงามและสุนทรีย์ภาพ เป็นแหล่งรวมของความรู้ทางภาษาศาสตร์ เป็นเครื่องมือทางจริยศาสตร์และการเมือง และ "วรรณคดีเป็นเสมือนกระจกเงาฉายให้เห็นชีวิตและความเป็นอยู่ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ในร่างกายของคนและในชาติซึ่งสว่างออกมาให้ปรากฏเป็นวัฒนธรรม วรรณคดี

ที่สูงเป็นเครื่องชักเถลาอชยาศรียและกล่อมอารมณ์ให้หายความหมักหมมหมกมุ่น หนุนจิตใจให้ผ่องแผ้วขึ้นบาน และร่าเริงในชีวิตซึ่งต้องสละวณอยู่กับการทำงานอาชีพอันจำเป็น ให้ได้เห็นแง่ความคิดและความจริงให้กว้างขวางออกไป ทำให้หายความมีใจอันคับแคบ รู้ค่าความงามของธรรมชาติ รักความมีระเบียบเรียบร้อย รักความดีงามและความจริง"¹ วรรณคดีทำให้เกิดความสำนึกในชาติชาติขบตั้งและแน่นแฟ้นขึ้น² วรรณคดีเป็นแหล่งศึกษาชีวิต อารมณ์ และความคิดอ่านของผู้คนในยุคสมัยต่างๆ เพราะเนื้อเรื่องของวรรณคดี ก็คือการกระทำและพฤติกรรมของมนุษย์³ อันกล่าวถึง ความชั่ว ความดี อุคมคติ ความสมหวัง ความผิดหวัง ความสำเร็จ ความวิษยาอาฆาต ... การแพ้นะ ฯลฯ ซึ่งเป็นเรื่องที่ระกนอยู่ในชีวิตจริงทั้งสิ้น"⁴ กุหลาบ มัลลิกะมาส กล่าววว่า "วรรณคดีเป็นเรื่องแสดงภาพชีวิต ความคิด จิตใจ อุคมคติ หรือ ความนิยม ความต้องการของมนุษย์ วรรณคดีในอดีตเป็นเครื่องบันทึกสภาพดังกล่าว เช่นเดียวกับวรรณกรรมปัจจุบันก็เป็นสิ่งบันทึกความเป็นไปในปัจจุบัน"⁵ มองจากคุณค่าอย่างกว้างๆ เหล่านี้ วรรณคดีจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

การศึกษาวรรณคดีเป็นงานที่ผู้มีความรู้สนใจกันมานานแล้ว สัทธา พิณีจิวกุล ได้กล่าววว่า "การศึกษาวรรณคดีแต่สมัยโบราณมีจุดมุ่งหมายเพื่อ ทำความรู้จัก เท่านั้นเอง วิธีการศึกษาก็ใช้วิธีการพิจารณาด้วยตนเอง (introspection) เป็นส่วน

¹พระยาอนุমানราชชน คำของวรรณคดี เสรีโรโกเศศ (นามแฝง) หน้า 19.
²วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 192.
³วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "วรรณคดีผิดกับศิลปะอื่นอย่างไร" วิทยาสาร 30 : 20, 8 สิงหาคม 2508.
⁴กุหลาบ มัลลิกะมาส "การสอนวรรณคดี" เอกสารนิเทศการศึกษาคณะที่ 100 หน้า 254.
⁵กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณกรรมไทย หน้า 152-153.

ใหญ่ ...ขอบเขตของการทำความเข้าใจก็จำกัดอยู่ในวงแคบๆ คือ ให้อธิบายเรื่องราวที่เกิดขึ้นอย่างไร แล้วมีเหตุการณ์คลี่คลายต่อไปอย่างไร จบลงอย่างไร นอกจากนั้นก็สนใจเรื่องการเรียบเรียงถ้อยคำตามหลักไวยากรณ์ สนใจถ้อยคำและการแต่งให้ถูกต้องตามแบบแผนที่วางไว้ การศึกษาวรรณคดีสมัยโบราณไม่มุ่งที่จะเข้าใจองค์ประกอบต่างๆของเรื่อง"¹ อย่างไรก็ตาม การศึกษาวรรณคดีได้มีการพัฒนาระเบียบวิธีและแนวคิดมาตลอดเวลา จนกระทั่งปัจจุบัน ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาวรรณคดีก็มีระเบียบวิธีหลักเกณฑ์และมีแนวทางที่ใช้ในการศึกษาอย่างมากมาย เช่น การศึกษาวรรณคดีในก้านสุนทรียภาพ การศึกษาวรรณคดีโดยใช้ความรู้เรื่องชีวประวัติของกวี หรือหลักจิตวิทยา หรือสังคมวิทยา หรือปรัชญาสาขาใดสาขาหนึ่ง มาช่วยในการอธิบาย หรือตีความ"สาร"ที่ปรากฏในวรรณคดีเหล่านั้น การศึกษาวรรณคดีในเชิงเปรียบเทียบทั้งการเปรียบเทียบระหว่างวรรณคดีในชาติเดียวกันแต่ต่างยุคต่างสมัยหรือต่างบุคคล (กวี) และการเปรียบเทียบระหว่างวรรณคดีของชาติหนึ่งกับวรรณคดีของอีกชาติหนึ่งหรือกับวรรณคดีสากล ฯลฯ เป็นต้น

มาร์ลีส เค. เดนซีเยอร์ (Marlies K. Danziger) ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ *An Introduction to Literary Criticism* ว่า "ความคิดที่แพร่หลายที่สุดประการหนึ่งในการวิจารณ์วรรณคดีปัจจุบันก็คือ งานที่มีคุณค่าทุกชิ้นมีเอกภาพที่ซับซ้อน (complex unity) ซึ่งประกอบด้วยการผสมผสานความตึงเครียด (tensions) ลักษณะขัดแย้ง (contrasts) ความตรงกันข้ามกัน (oppositions) และความเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกัน (contradictions) เข้าด้วยกัน"² มองในแง่นี้ การศึกษาวรรณคดีจึงต้องอาศัยการวิเคราะห์ หรือ การ

¹ สิทธา พินิจภูวนล และ คณะ ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย หน้า 36.

² Marlies K. Danziger and W. Stacy Johnson, An Introduction to Literary Criticism, p. 18.

แยกแยะองค์ประกอบต่างๆตามโครงสร้างของงานประเภทนั้นๆออกดูให้ถนัดจนที่สุดเท่าที่จะทำได้ วิธีการเช่นนี้จะทำให้เราเข้าใจ"สาร"ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีต่างๆได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

โครงสร้างหรือองค์ประกอบของวรรณคดีแต่ละประเภท มีทั้งส่วนที่เหมือนกัน และส่วนที่แตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตาม วรรณคดีประเภทที่มีนาฏการคือวรรณคดีประเภทเรื่องเล่า เช่น นิทาน นิยาย นวนิยาย เรื่องสั้น และวรรณคดีประเภทบทละคร (เป็นวรรณคดีที่มีโครงสร้างหรือองค์ประกอบทางค่านเนื้อหาเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ วรรณคดีเหล่านี้จะต้องมีแก่นเรื่อง (Theme) หรือ"สาร"สำคัญที่สุดที่จะสื่อไปยังผู้อ่าน แก่นเรื่องนี้เป็น"สิ่งที่เชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน โครงเรื่อง ฉาก ตัวละคร บทสนทนา และส่วนประกอบอื่นๆ ล้วนเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาเพื่อแสดงแก่นเรื่องที่อยู่แต่ต้องการ สิ่งเหล่านี้จะต้องบีความผูกพันสอดคล้องกับแก่นเรื่องโดยตลอด ถ้าผู้แต่งสามารถสร้างสิ่งเหล่านี้ได้ดี ผู้อ่านจะสามารถมองเห็นและเข้าใจแก่นเรื่องตามที่อยู่แต่ต้องการ ไม่ว่าความต้องการของผู้แต่นั้น จะเกิดจากจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึกก็ตาม"¹ หรือ อาจกล่าวได้ว่า"แก่นเรื่องจะเป็นตัวควบคุมและกำหนดการเลือกสรร การสร้างตัวละคร (cha- racters) โครงเรื่อง (plot) ฉาก (setting) ความขัดแย้ง (conflict) ทักษะ (point of view) ตลอดจนท่วงทำนอง (style) ซึ่งขบวนการเลือกสรรเหล่านี้อาจเป็นได้ทั้งโดยจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกของผู้แต่ง"² องค์ประกอบต่างๆในวรรณคดีทั้งที่ได้กล่าวมานี้ ต่างก็มีความสำคัญต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของวรรณคดีเรื่องนั้นๆเป็นอย่างมาก ในวรรณคดีที่ประสบความสำเร็จนั้น องค์ประกอบเหล่านี้จะเชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างซับซ้อนและแนบเนียน การสร้างองค์ประกอบส่วนหนึ่งย่อม

¹ สุวรรณภา เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 8.

² Mary Rohrberger, Samuel H. Wood, Jr., and Bernard F.

Dukore , An Introduction to Literature , p.22.

5.
มีผลเกี่ยวพันไปถึงการสร้างองค์ประกอบส่วนอื่นๆด้วย และในจำนวนองค์ประกอบเหล่านี้ โครงเรื่อง (plot) และความขัดแย้ง (conflict) มีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง เพราะความขัดแย้งก่อให้เกิดเหตุการณ์และเหตุการณ์ นาฏการหลายนาฏการที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันก็คือโครงเรื่อง เราจึงอาจกล่าวได้ว่า ความขัดแย้งนั้นเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่ทำให้เกิดนาฏการขึ้นในบทละครหรือนิทานต่างๆ¹ เป็นการปะทะสัมพันธ์ (interaction) ระหว่างพลังสองด้านในงานประเภทสร้างสรรค์² โครงเรื่องของวรรณกรรมประเภทเรื่องเล่าจะต้องเกี่ยวพันกับความขัดแย้งประการใดประการหนึ่งเสมอ³ หรือ อาจกล่าวได้ว่า หัวใจของนาฏการและโครงเรื่องก็คือความขัดแย้ง⁴ แมรี โรห์เบอร์เกอร์ (Mary Rohrberger) ได้ให้คำอธิบายเรื่องความขัดแย้งไว้ว่า "ความขัดแย้ง หมายถึง การต่อสู้ (struggle) ระหว่างตัวเอก (protagonist) กับฝ่ายปรปักษ์ (antagonist) ตัวเอกกับชะตากรรม (fate) หรือกับสิ่งแปลกปลอม หรืออาจเป็นการต่อสู้ระหว่างความกึกภายในใจของตัวละครเอง ตลอดจนการต่อสู้กับระบบค่านิยมของสังคมก็ได้"⁵ เป็นต้น

¹ Joseph T. Shipley , editor , Dictionary of World Literature , p.75.

² Martin Steinmann and Gerald Willen , Literature for Writing , p.697.

³ Leland B. Jacobs and Shelton L. Root , Ideas and Literature : Dimensions , p.207.

⁴ Lynn Altenbernd and Leslie L. Lewis , A Handbook for the Study of Fiction , p.66.

⁵ Mary Rohrberger, Samuel H. Wood, Jr., and Bernard F. Dukore , An Introduction to Literature , p.968.

การพิจารณาความขัดแย้งในวรรณคดีประเภทที่มีนาฏการเป็นกรณีประจำเป็นมาก สำหรับการทำความเข้าใจกับ"สาร"ที่กวีสื่อออกมา ทั้งนี้เพราะ ความขัดแย้งนั้นเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญยิ่งของการสร้างวรรณคดีประเภทที่มีนาฏการดังที่กล่าวมาแล้ว เมื่อพิจารณาจากเหตุผลนี้ ความขัดแย้งในวรรณคดีเหล่านี้จึงน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ผู้เขียนจึงเกิดความสนใจที่จะศึกษาวรรณคดีที่มีนาฏการของไทยในกรณีดังกล่าวนี้ แต่เนื่องจากวรรณคดีไทยประเภทนี้มีมากมายหลายเรื่องด้วยกัน ผู้เขียนจึงเลือกมาศึกษาเฉพาะวรรณคดีประเภทนิทานของสุนทรภู่เท่านั้น และ การที่เลือกวรรณคดีประเภทนิทานของสุนทรภู่มาศึกษาก็ด้วยเหตุผลสองประการคือ

ประการแรก สุนทรภู่เป็นกวีที่มีชื่อเสียงและมีความน่าสนใจเป็นอย่างมาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงวิจารณ์ไว้ว่า "บรรดาผู้ที่อ่านกลอนของไทย กูเหมือนจะเห็นพ้องกันโดยมากว่า สุนทรภู่เป็นกวีที่วิเศษสุดคนหนึ่ง และถ้าจะลองให้เลือกกวีไทยบรรดามีชื่อเสียงปรากฏในพงศาวดาร ตัดเอาแต่วิเศษสุดเพียง 5 คน ใครๆก็เห็นจะเอาชื่อสุนทรภู่ไว้ในกวี 5 คนนั้นด้วย"¹ นักวรรณคดีหลายท่านได้สรุปลักษณะเด่นอันน่าสนใจของสุนทรภู่ไว้มากมาย เช่น เทือก กุสุมา ณ อยุธยา² กล่าวว่า งานประพันธ์ของสุนทรภู่มีทั้งปริมาณและคุณภาพ เจื้อ สตะเวทิน³ ให้ความเห็น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ประวัติสุนทรภู่" ชีวิตและงานของสุนทรภู่ หน้า 54.

² เทือก กุสุมา ณ อยุธยา "สุนทรภู่เป็นกวีแก่ไหน" จันทร์เกษม 90: 45-57, กันยายน-ตุลาคม 2512.

³ เจื้อ สตะเวทิน "กดาเกี่ยวกับสุนทรภู่" วิทยาสาร 28: 8-9, กรกฎาคม 2511.

ว่า กวีนิพนธ์ของสุนทรภู่เป็นที่จับใจของคนทุกชั้นและทุกสมัย สิทธา พินิจภูวคล¹ ได้เสนอว่า สุนทรภู่เป็นกวีชาวบ้านที่มีชื่อเสียงและมีผู้นิยมมากที่สุดคนหนึ่ง หรือ คำสรุปสั้นๆ ของ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ²ที่ว่า สุนทรภู่เป็นกวีของประชาชน ฯลฯ สมบัติ จันทรวงศ์³ได้กล่าวว่า สุนทรภู่เป็นกวีที่มีอิทธิพลข้ามศตวรรษโดยแท้ เพราะงานเขียนของสุนทรภู่ได้รับความนิยมจากประชาชนเรื่อยมาและไม่ขาดตอน วรรณคดีของสุนทรภู่พิมพ์เผยแพร่ครั้งแล้วครั้งเล่า มีนักวรรณคดีและนักวิจารณ์ได้ศึกษางานของสุนทรภู่ไม่ขาดระยะและได้ศึกษาในหลายแง่หลายมุม จนอาจกล่าวได้ว่า ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดี

¹สิทธา พินิจภูวคล และ คณะ ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย หน้า 225.

²ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ "หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย" วรรณไวทยาการ:วรรณคดี หน้า68.

³สมบัติ จันทรวงศ์ บทวิเคราะห์การศึกษาทางการเมืองในงานเขียนประเภทนิทานของสุนทรภู่ หน้า2.

ของสุนทรภู่นั้นกระจัดกระจายเป็นอย่างมาก * แต่อย่างไรก็ตาม การพิจารณางานของสุนทรภู์

* งานศึกษาและวิจารณ์เกี่ยวกับวรรณคดีของสุนทรภู่มักมีมากมายหลายแห่งหลายมุม ตัวอย่างเช่น

1. งานประเภทศึกษาชีวิตและงานของสุนทรภู์ เช่น พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ งานของประยูร พิศุนาคะ ฯ
2. งานประเภทเล่าเรื่องประกอบการวิจารณ์ เช่น งานของนายคำรา ณ เมืองไค้ งานของนายเจือ สตะเวทิน และงานในหนังสือประวัติวรรณคดีของคณะอาจารย์ต่างๆ เป็นต้น
3. งานประเภทศึกษา"เบื้องหลัง" หรือ "ภูมิหลัง"ของการสร้างสรรค์วรรณคดีของสุนทรภู์ เป็นงานที่พยายามพิจารณาประวัติที่มาของเค้าเรื่อง ตัวละคร ความคิด และเหตุการณ์ในเรื่อง เช่น เบื้องหลังการแต่งพระอภัยมณี ของ ประจักษ์ ประภาพิตยากร ภูมิหลังการแต่งวรรณคดีพระอภัยมณี ของ ยศ วัชรเสถียร ปริชญานินท์ เรื่องบุคคลและเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู์ ของ สุนีย์ แจ่มใจธรรม เป็นต้น
4. งานประเภทศึกษาจินตนาการของสุนทรภู์ เช่น งานของเสงี่ยม คุณพवास ซึ่งศึกษาจินตนาการของสุนทรภู์ในด้านต่างๆ เช่น วิทยาศาสตร์ สัตวศาสตร์ เป็นต้น
5. งานประเภทที่ศึกษาเชิงวิจารณ์ตามหลักวิชาวรรณคดีวิจารณ์ เช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ ของ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร เป็นต้น
6. งานประเภทที่ศึกษาในแง่เฉพาะอื่นๆ เช่น ภูมิศาสตร์สุนทรภู์ ของ กาญจนาคพันธุ์ (ศึกษาเมือง ที่ตั้งของเมืองต่างๆและชนชาติที่ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี) และ บทวิเคราะห์การศึกษาทางกรมเมืองในงานเขียนประเภทนิทานของสุนทรภู์ ของ สมบัติ จันทรวงศ์ เป็นต้น

ในแง่ของความขัดแย้งก็ยังไม่เห็นผู้ใดได้ศึกษาไว้อย่างจริงจัง นอกจากมีนักวรรณคดีบางท่านได้เสนอความเห็นและหยิบยกมาพิจารณาเฉพาะบางกรณีเท่านั้น* ค้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงใคร่จะศึกษาและพิจารณาความขัดแย้งในวรรณคดีประเภทนิทานของสุนทรภู่ เพื่อให้ได้ผลสรุปที่กระจ่างชัดและเป็นส่วนหนึ่งของความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีของสุนทรภู่ต่อไป

ประการที่สอง วรรณคดีประเภทนิทานของสุนทรภู่มีความน่าสนใจเป็นอย่างมาก ตรงที่ว่า ถึงแม้สุนทรภู่อาจจะได้ความคิดเกี่ยวกับโครงเรื่องบางตอน ตลอดจนลักษณะต่างๆของตัวละครเอก รวมทั้งเหตุการณ์สำคัญๆบางตอนมาจากเค้าโครงเรื่องอื่นๆหรือจากเรื่องจริงก็ตามที่** แต่งานประเภทนี้ก็ต้องอาศัยจินตนาการของสุนทรภู่เป็นหลักสำคัญ สุนทรภู่จะต้องใช้พลังสร้างสรรค์ (creative force) และขบวนการสร้างสรรค์ (creative process) ทางวรรณคดีเป็นอย่างมาก เพื่อที่จะ

* นักวรรณคดีที่ได้ศึกษาเรื่องความขัดแย้งในวรรณคดีประเภทนิทานของสุนทรภู่ไว้บ้าง เช่น สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร ในวิทยานิพนธ์เรื่อง พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ ชลธิรา สัตยารัตนา ในวิทยานิพนธ์เรื่อง การนาการวิจารณ์แนวใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย และ วนิดา ลิขิตกันทิมา ในปริญญาานิพนธ์เรื่อง การศึกษานุคลิกภาพของสุนทรภู่ทาบหลักจิตวิทยา

** ดูรายละเอียดเหล่านี้จาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงฯ "อธิบายว่าค้วยเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่" ใน พระอภัยมณี (ฉบับหอสมุดแห่งชาติ คลังวิทยา พระนคร 2506) ยศ วิชรเสถียร ภูมิหลังการแต่งวรรณคดีพระอภัยมณี (โอเดียนส์โตร์ พระนคร 2517) และ สุนีย์ แจ่งใจธรรม บุคคลและเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่ (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2516)

ประมวลและสร้างสรรค์ประสบการณ์ออกมาเป็นงานที่ทรงคุณค่า ในกรณีนี้ ผู้เขียนจึงเห็นว่าสุนทรภู่มีเสรีภาพที่จะเลือกผูกเรื่องให้เป็นไปอย่างใดก็ได้ โดยไม่ต้องอยู่ในกรอบจำกัดของเนื้อเรื่องเดิมที่มีอยู่แล้ว * สุนทรภู่อสามารถสร้างเรื่องให้มีความซึกแย้งอย่างใดก็ได้ตามที่ตนปรารถนา และสามารถคลี่คลายความซึกแย้ง ตลอดจนสอดแทรกโลกทัศน์ของตนที่มีต่อความซึกแย้งเหล่านั้นได้อย่างเสรี เมื่อเป็นเช่นนั้น ความซึกแย้งในวรรณคดีประเภทนิทานของสุนทรภู่อจึงน่าพิจารณายิ่งขึ้นไปอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่การสะท้อนสภาพสังคมในยุคสมัย และในแง่การแสดงโลกทัศน์ของกวี

* วรรณคดีไทยส่วนหนึ่ง กวีจะแต่งขึ้นโดยอาศัยเนื้อเรื่องเดิมที่มีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเนื้อเรื่องนั้นจะได้มาจากเนื้อเรื่องเดิมของวรรณคดีต่างชาติ (เช่น อิเหนา พระนครรามเกียรติ์) หรือได้มาจากเรื่องราวที่เล่ากันในหมู่คนไทย (เช่น ขุนช้างขุนแผน และ ไกรทอง) กวีที่แต่งเรื่องในลักษณะนี้จึงขาดเสรีภาพที่จะเลือกสร้างสรรค์เนื้อเรื่องให้เป็นไปตามอุคคตหรือทัศนคติของคุณ เพราะต้องแต่งไปตามกรอบของเนื้อเรื่องเดิมที่มีอยู่แล้ว การสร้างสรรค์ที่โดดเด่นของกวีที่แต่งเรื่องในลักษณะเช่นนี้ ส่วนใหญ่แล้วจะอยู่ที่การสร้างจินตนาการประกอบในรายละเอียดที่ปลีกย่อย การใช้ถ้อยคำภาษาให้วิจิตรงดงาม และ การใช้ความเปรียบ เป็นต้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ผู้เขียนจึงได้เลือกศึกษาความขัดแย้งในวรรณคดีประเภทนิทานของสุนทรภู่ แต่การวิเคราะห์และพิจารณาความขัดแย้งในฐานะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างวรรณคดีประเภทนิทานเหล่านี้เพียงประเด็นเดียว ผู้เขียนเห็นว่ายังไม่สมบูรณ์พอ เพราะความขัดแย้งเหล่านั้นย่อมมีความสัมพันธ์กับความขัดแย้งของชีวิตผู้คนและสังคมจริงๆ ในยุคสมัยของกวีด้วย ทั้งนี้เพราะกวีในยุคโคสมิกโค"จะรอดพ้นจากอิทธิพลแห่งเครื่องสิ่งแวคล้อมหาได้ไม่ ถึงแม้กวีจะพยายามหลบหลีกเพียงใด ความคิด ความเห็น ความรู้สึกที่ตนมีอยู่ เป็นส่วนร่วมกับคนร่วมสมัย ก็ไม่วายที่จะแพร่พรายออกมา"¹ และ "วรรณคดีที่แท้จริงนั้นย่อมเป็นสิ่งที่เห็นเข้าหาชีวิต เพื่อสะท้อนชีวิต และในการสะท้อนภาพชีวิตนั้น บัญหาสังคมและสภาพความเป็นอยู่ในสมัยนั้นก็ย่อมปรากฏอยู่ชัดเจน"² มองจากแง่นี้ ความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณคดีน่าจะสะท้อนสภาพความขัดแย้งของชีวิตผู้คนและสังคมจริงในยุคสมัยนั้นๆ ออกมาด้วย ประเด็นนี้จึงเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ผู้เขียนสนใจที่จะศึกษา ส่วนประเด็นสุดท้ายก็คือ ในฐานะที่กวีเป็นปัจเจกบุคคลซึ่งมีความรู้และความจัดเจน (experience) ในชีวิต กวีย่อมไม่เพียงแต่ถ่ายทอดความเป็นไปของยุคสมัยเท่านั้น แต่กวีย่อมต้องแสดงความคิดเห็นและทัศนะของตนต่อเรื่องเหล่านั้นลงไปในงานของตนด้วย เป็นต้นว่า ทัศนะต่อความตาย โชคชะตา ความรัก การทำงาน สงคราม เผ่าพันธุ์ เก้าสนา นรกสวรรค์ ฯลฯ ทัศนะของกวีเช่นนี้ เราเรียกว่าโลกทัศน์ - และเมื่อกวีกล่าวถึงความขัดแย้งต่างๆ ลงไปในงานของตน กวีก็ย่อมจะแสดงโลกทัศน์ของตนที่มีต่อความขัดแย้งเหล่านั้นลงไปด้วย โลกทัศน์ของกวีที่มีต่อปัญหาความขัดแย้งเหล่านี้จึงเป็นประเด็นที่น่าศึกษา เป็นอย่างมากอีกประเด็นหนึ่ง

¹วิทย์ กิระศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 142.

²ก. หน้า 134.

จากเหตุผลทั้งที่ได้ประมวลมานี้ ผู้เขียนจึงได้เลือกศึกษาเรื่องความขัดแย้ง ในฐานะองค์ประกอบสำคัญในวรรณกรรมประเภทนิทานของสุนทรภู่ โดยจะศึกษาในสามประเด็นย่อย คือ

1. ศึกษาเชิงวิเคราะห์ความขัดแย้งอันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างวรรณกรรมประเภทนิทานที่ผู้เขียนนำมาศึกษา
2. ศึกษาเชิงตีความความขัดแย้งเหล่านั้นในแง่การสะท้อนความเป็นไปของสังคมในยุคสมัยนั้น
3. ศึกษาเชิงตีความความขัดแย้งเหล่านั้นในแง่การแสดงโลกทัศน์ของกวีที่มีต่อสังคมไทยในสมัยนั้น

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อวิเคราะห์และพิจารณาความขัดแย้งอันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างวรรณกรรมประเภทนิทานสามเรื่องของสุนทรภู่
2. เพื่อศึกษาให้ทราบลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของความขัดแย้งในวรรณกรรมดังกล่าว
3. เพื่อพิจารณาและตีความความขัดแย้งนั้นในแง่ต่อไปนี้
 - 3.1 การสะท้อนความเป็นไปของสังคมไทยในยุคสมัยนั้น
 - 3.2 การแสดงโลกทัศน์ของกวีที่มีต่อสังคมไทยในสมัยนั้น

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบว่าความซัดแย้งนั้น เป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างวรรณกรรมประเภทนิทาน
2. ทำให้สามารถเข้าใจความซัดแย้งนั้นว่ามีความสำคัญต่อการสร้างวรรณกรรมประเภทใดอย่างใด ตลอดจนทำให้ทราบลักษณะรวมและลักษณะเฉพาะของความซัดแย้งในวรรณกรรมดังกล่าว
3. ทำให้เข้าใจสภาพของสังคมไทย และโลกทัศน์ของกวีที่คือนักปราชญ์ต่าง ๆ ของสังคมในสมัยนั้น เท่าที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมที่นำมาศึกษาได้อย่างกระจ่างชัด เฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความซัดแย้ง

สมมติฐานในการศึกษาค้นคว้า

1. ความซัดแย้ง เป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างวรรณกรรมประเภทนิทานที่ยุ่เขียนนำมาศึกษาอย่าง เคนซัด
2. ความซัดแย้ง เหล่านั้นมีลักษณะรวมและ ลักษณะ เฉพาะที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน
3. ความซัดแย้ง เหล่านั้นสามารถตีความในแง่การ สะท้อนสภาพสังคมในยุคสมัยและแง่การ แสดง โลกทัศน์ของกวี ได้อย่างแจ่มชัด

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จะศึกษา เฉพาะ เรื่องความซัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทนิทานที่นำมาศึกษาตามประเด็นต่าง ๆ ที่ไ้ระบุไว้ในความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้าเท่านั้น

2. วรรณกรรมที่นำมาศึกษาคือวรรณกรรมประเภทนิทานของสุนทรภู่จำนวนสามเรื่อง คือ โคบุตร สิงห์ไกรภพ และ พระอภัยมณี

ข้อตกลงเบื้องต้นในการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้เขียนจำต้องอาศัยการตีความเนื้อหาในวรรณกรรมเป็นอย่างมาก และในการตีความนั้น ผู้เขียนยึดหลักว่า การศึกษาวรรณกรรมนั้นคุณค่าส่วนใหญ่อยู่ที่การตีความข้อความในวรรณกรรมให้กว้างไกลเท่าที่เหตุผลและหลักฐานจะอำนวยให้ โดยไม่ต้องพะวงต่อปัญหาที่ว่าผู้แต่งคิดหรือต้องการอย่างนั้นหรือไม่

คำจำกัดความศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

ความขัดแย้ง หมายถึง "การต่อสู้ ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างตัวเอกกับฝ่ายปรปักษ์ ตัวเอกกับชะตากรรม หรือ กับสิ่งแวดล้อม หรือ อาจเป็นการต่อสู้ระหว่างความคิดภายในใจของตัวละครเอง ตลอดจนการต่อสู้กับระบบก่านิยมของสังคมก็ได้"¹

¹

Mary Rohrberger , Samuel H. Wood, Jr., and Bernard F. Dukore , An Introduction to Literature , p.968.

วิธีการในการศึกษาค้นคว้า

1. ศึกษาทฤษฎีและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความขัดแย้งทั้งที่ปรากฏในตำราภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เพื่อประมวลความคิดและข้อมูล เพื่อหาข้อสรุปสำหรับเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้

2. อ่านและศึกษาวรรณกรรมทั้งสามเรื่องอย่างละเอียด แล้ววิเคราะห์และตีความตามประเด็นต่างๆที่ได้วางไว้ในความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า โดยใช้เอกสารและหลักฐานอื่นๆประกอบในการตีความด้วย

3. เสนอผลของการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์(Analytical Description)

บทที่ 2

ความขัดแย้งในวรรณกรรม

ถ้าเราพิจารณาอุประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ จะพบความจริงว่าประวัติศาสตร์ของมนุษย์นั้นดูมไปค้ำกับความขัดแย้ง บางขณะมนุษย์อาจขัดแย้งกับธรรมชาติ ต้องต่อสู้กับโรกภัยไข้เจ็บ ความแห้งแล้ง หรือภัยธรรมชาตินานาชนิด บางครั้งมนุษย์ต้องต่อสู้กับอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือต้องต่อสู้กับชะตากรรมที่กำหนดโดยพระเจ้า เป็นเจ้า บางครั้งมนุษย์ต้องเผชิญกับความขัดแย้งระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ในหลายระดับและหลายรูปแบบ ตั้งแต่ความขัดแย้งในเรื่องส่วนตัว ไปจนถึงความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ ค่านิยม ความเชื่อ และศาสนา มนุษย์ตั้งแต่ในยุคชุมชนบรรพกาลจนกระทั่งปัจจุบัน ต้องเผชิญต้องต่อสู้ และต้องกำจัดความขัดแย้งเหล่านั้นอยู่ตลอดเวลา เมื่อความขัดแย้งกรณีหนึ่งสิ้นสุดลง ความขัดแย้งกรณีใหม่ก็จะเกิดขึ้นมาแทนที่เสมอ และอย่างไร้ที่สิ้นสุด ความขัดแย้งที่ปรากฏในช่วงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติในแต่ละช่วงย่อมพัฒนาเนื้อหาและหันเหรูปแบบไปตามเงื่อนไขและมีปัจจัยของสังคมในขณะนั้น การศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์จึงเป็นการศึกษาพัฒนาการของความขัดแย้งของมนุษย์ไปในขณะเดียวกันด้วย

เมื่อชีวิตจริงของมนุษย์มีแค่เรื่องของความขัดแย้ง วรรณกรรมจึงเป็นงานสร้างสรรค์ของมนุษย์จึงดูมไปค้ำกับความขัดแย้งเช่นเดียวกัน เพราะวรรณกรรมหรืองานศิลปะทุกชนิดไม่ได้กล่าวถึงสิ่งอื่นใดที่ไม่สัมพันธ์กับชีวิตของมนุษย์ "งานศิลปะทุกชนิดไม่ได้เกิดขึ้นและมีอยู่ท่ามกลางความว่างเปล่า ไม่ได้มีคุณค่าอยู่ในตัวเองอย่างโดดเดี่ยว ไม่ได้มีอยู่โดยปราศจากความเกี่ยวพันกับโลกและชีวิตของผู้คน ... งานศิลปะได้มาจากความเกี่ยวพันของศิลปินกับโลก ตลอดจนอิทธิพลของโลกรอบตัวที่มีต่อศิลปิน"¹ เมื่อเป็นเช่นนี้ ชีวิต

¹Joseph Sherman , editor , Contrasts in Drama , p.5.

ในโลกแห่งความจริงกับชีวิตในโลกวรรณกรรมจึงสอดคล้องและสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น เวนท์เวิร์ท เค. บราวน์ (Wentworth K. Brown) กล่าวว่า "ผู้คนที่ปรากฏในวรรณกรรมต่างก็ต้องประสบกับความขัดแย้งและภาวะตึงเครียด (conflict and tension) นาฏการของตัวละครในนิทาน นิยาย บทละคร หรือนวนิยายต้องเกี่ยวพันกับความขัดแย้งบางประการเสมอ และมีบ่อยครั้งที่นาฏการเหล่านั้นประกอบด้วยความขัดแย้งหลายชนิดและหลายระดับในขณะเดียวกัน จากความขัดแย้งเหล่านี้เองที่นาฏการและบทบาทของตัวละครในวรรณกรรมต่างๆได้ปรากฏขึ้น แม้แต่ในบทกวีสั้นๆก็มักมีเรื่องของความขัดแย้ง หรืออย่างน้อยก็มีเรื่องของลักษณะขัดแย้ง (contrast) * ปรากฏเกี่ยวพันอยู่ด้วยเสมอ"¹ แต่อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งต่างๆเหล่านี้จะปรากฏ

¹Wentworth K. Brown and Sterling P. Olmsted .
Language and Literature , p.218.

* ลักษณะขัดแย้งในค่านิยมต่างๆซึ่งปรากฏในวรรณกรรม ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นพื้นฐานของความขัดแย้ง (conflict) ด้วย เพราะเมื่อตัวละครมีลักษณะทางค่านิยม ความคิด ค่านิยม อารมณ์ โลกทัศน์แตกต่างไปจากตัวละครตัวอื่น หรือแตกต่างกันไปจากระบบค่านิยมของสังคม ตัวละครก็ย่อมจะก่อให้เกิด (struggle) เพื่อที่จะขจัดลักษณะขัดแย้งเหล่านั้น หรือเราอาจกล่าวได้ว่า ลักษณะขัดแย้งเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อความขัดแย้ง เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดนาฏการขึ้นอย่างมากด้วย บราวน์ (Wentworth K. Brown) กล่าวว่า "จุดสำคัญที่ห้องระศึก เสงอ์ก็คือ องค์ประกอบของความขัดแย้งนั้นไม่ใช่ที่เนื้อหาของต่อสู้ของคนสองคนเท่านั้น บทกวีหรือวรรณกรรมต่างๆยังสร้างนาฏการขึ้นด้วยลักษณะขัดแย้ง (contrast) ที่ตรงกันข้ามกันระหว่างอารมณื ทัศนคติ ระบบค่านิยม ตลอดจนความคิดของคนเหล่านั้นด้วย" (Wentworth K. Brown and Sterling P. Olmsted , Language and Literature , p.217.)

การพิจารณาความขัดแย้งในงานชิ้นนี้ อาจมีการกล่าวหาตึงหรือสัมพันธ์กับลักษณะขัดแย้งอยู่บ้าง จึงใคร่กล่าวถึงความหมายของลักษณะขัดแย้งเพียงย่อๆดังต่อไปนี้

ชัดเจนที่สุดและมากที่สุดในวรรณกรรมประเภทที่มีนาฏการ เช่น นิทาน บทละคร นิยาย นวนิยาย และ เรื่องสั้น เป็นต้น

ลักษณะขัดแย้ง เป็น "กลวิธีการนำความคิดหรือมีโนภาพ (ideas , or images) ที่ตรงกันข้ามกันมาจัดวางไว้ด้วยกัน ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม" (Joseph T. Shipley, Dictionary of World Literature, p.77.) หรือเป็นวิธีการนำบุคคล ความคิด สภาพการณ์ เหตุการณ์ตั้งแต่สองประการขึ้นไปมาวาง ฉสานกันหรือเปรียบเทียบกัน เพื่อให้มองเห็นความไม่เหมือกัน (Harry Shaw, Dictionary of Literary Terms , p.87.) เอ.เอฟ.สก็อต ใ้ก้ธิบายว่าคำ " contrast " มาจากคำลาตินว่า "contrāstāre" หมายความว่า "to stand against" ซึ่งเป็นกลวิธีการนำมีโนภาพหรือความคิดมาวางไว้ด้วยกัน เพื่อ "แสดงให้เห็น ความแตกต่างกันอย่างแจ่มชัด" (A.F. Scott, Current Literary Terms : A Concise Dictionary of Their Origin and Use , p.64.) นอกจากนี้ เคอร์เนน ได้กล่าวถึงลักษณะขัดแย้งนี้ไว้เช่นเดียวกันว่า "เป็นกลวิธีสำคัญอย่างหนึ่งของศิลปินในการแสดงออกซึ่งความหมาย โดยปกติแล้วการสร้างลักษณะขัดแย้งเป็นการ นำสิ่งที่ไม่เหมือนกันมาวางไว้ด้วยกัน ... เช่น สีกากับสีขาว ความรักกับความเกลียด เป็นต้น" (Alvin B. Kernan, Character and Conflict, p.752.)

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้กล่าวถึงคุณค่าของการสร้างลักษณะขัดแย้งไว้ว่า "การใช้ความขัดแย้ง (contrast) ทำให้สิ่งที่ต้องการแสดงเด่นชัด สีดำทำให้สีขาว เค้นขึ้นฉับไค บทสั้นก็ทำให้บทโลก เค้นขึ้นฉับนั้น วรรณคดีที่คู่ต้องกับความแย้งหรือต่อแย้ง (contrast) มีขุนแผนต้องมีขุนช้าง มีวันทองต้องมีนางแก้วสี่ มีอิเหนาต้องมีจรรยา มีนางพิมต้องมีอักริม มี Don Quixote ต้องมี Shanchu Panza มี Faust จะต้อง มี Mephistopheles ศิลปคือการผสมผสานลักษณะที่ขัดแย้งกันให้กลมกลืนกัน หาใช่การย้าลักษณะใดอย่างเดี่ยวไม่" (วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 98.) เป็นต้น

วรรณคดีในรูปของนิทาน นิยาย นวนิยาย บทละครหรือเรื่องสั้น เป็นวรรณคดีที่มีองค์ประกอบของเนื้อหาทางด้านโครงสร้างเหมือนกับ วรรณคดีเหล่านี้จะต้องมีแก่นเรื่อง (Theme) หรือ "สาร" สำคัญที่สุดที่จะสื่อไปยังผู้อ่าน แก่นเรื่องนี้ เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน โครงเรื่อง ฉาก ตัวละคร บทสนทนา และส่วนประกอบอื่นๆ ล้วนเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมา เพื่อแสดงแก่นเรื่องและผู้แต่งต้องการ สิ่งเหล่านี้ต้องมีความผูกพันสอดคล้องกับแก่นเรื่องโดยตลอด ถ้าผู้แต่งสามารถสร้างสิ่งเหล่านี้ได้ดี ผู้อ่านจะสามารถมองเห็นและเข้าใจแก่นเรื่องตามที่คุณแต่งต้องการ ไม่ว่าความต้องการของผู้แต่งนั้นจะเกิดจากจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึกก็ตาม¹ หรือ อาจจะกล่าวได้ว่า "แก่นเรื่องนี้จะเป็นตัวควบคุมและกำหนดการเคลื่อนไหว การสร้างตัวละคร (characters) โครงเรื่อง (plot) ฉาก (setting) ความขัดแย้ง (conflict) ทักษะ (point of view) ตลอดจนท่วงทำนอง (style) ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้อาจเป็นได้ทั้งโดยจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกของผู้แต่ง"²

¹ สุวรรณภา เกรียงไกรเพชร พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 8.

² Mary Rohrberger , Samuel H. Wood, Jr., and Bernard F. Dukore , An Introduction to Literature , p.22.

ส่วนประกอบต่างๆในวรรณคดีเหล่านี้ ต่างก็มีความสำคัญต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของวรรณคดีเรื่องนั้นๆอย่างมาก ในวรรณคดีที่ประสบความสำเร็จนั้น ส่วนประกอบเหล่านี้จะเชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างซับซ้อนและแนบเนียน การสร้างส่วนประกอบส่วนหนึ่งย่อมมีผลเกี่ยวพันไปถึงส่วนประกอบส่วนอื่นๆด้วย อี.เอ็ม. ฟอร์ดสเตอร์ (E.M. Forster) กล่าวว่า "หากได้มีการวางแผนโครงเรื่อง (plot) ไว้อย่างดี มีการกำหนดจัดวางความขัดแย้ง (conflict) และการแก้ปัญหาความขัดแย้งเหล่านั้นอย่างแจ่มแจ้ง จะมีผลให้การสร้างตัวละครมีความสำเร็จอย่างสมบูรณ์"¹ และในจำนวนส่วนประกอบเหล่านี้ โครงเรื่อง และ ความขัดแย้งไปควบคู่กันอย่างยิ่ง เพราะความขัดแย้งก่อให้เกิดเหตุการณ์ (action) และเหตุการณ์หลายๆเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันก็คือโครงเรื่อง ลีแลนด์ บี. จาก็อบส์ (Leland B. Jacobs) กล่าวไว้ในหนังสือ Ideas and Literature : Dimensions ว่าความขัดแย้งเป็นกระดูกสันหลังของโครงเรื่อง² และโครงเรื่องของวรรณคดีที่มีเรื่องราวแทบทุกเรื่องจะต้องเกี่ยวพันกับความขัดแย้งบางประการ³ ความขัดแย้งเป็นส่วนประกอบขั้นพื้นฐานที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ขึ้นในบทละคร หรือโน้ตดนตรีต่างๆ⁴ หรือ อาจกล่าวได้ว่า

¹Marlies K. Danziger and W. Stacy Johnson , An Introduction to Literary Criticism , p.19.

²Leland B. Jacobs and Shelton L. Root , Ideas and Literature : Dimensions , p.107.

³Ibid. p.207.

⁴Joseph T. Shipley, editor, Dictionary of World Literature ; p.75.

หัวใจของนาฏการและโครงเรื่องก็คือความขัดแย้ง¹ ซิลวาน บาร์เน็ต² (Sylvan Barnet) และ คิกกินสัน³ (Leon T. Dickinson) ได้จำแนกโครงสร้างของโครงเรื่องออกเป็นสามส่วนเหมือนกัน คือ 1) exposition เป็นการปูพื้นฐานก่อนเริ่มเรื่อง ส่วนใหญ่เป็นการกล่าวถึงฉาก บ้านเมือง หรือความเป็นมาของตัวละคร 2) conflict และการปะทะสัมพันธ์ ตลอดจนการคลี่คลายของความขัดแย้งเหล่านั้น เพื่อดำเนินไปสู่จุดสุดยอด เราอาจเรียกขบวนการในขั้นนี้ทั้งหมดว่า complication 3) dénouement หรือ resolution เป็นผลสุดท้ายของการปะทะสัมพันธ์ของความขัดแย้งเหล่านั้น ตลอดจนการสิ้นสุดของความขัดแย้งทั้งหมด จากที่ประมวลมาทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นว่า ความขัดแย้งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในการสร้างสรรค์วรรณคดีประเภทนี้

คำว่า "ความขัดแย้ง" (conflict) เป็นคำที่ใ้ก้นในความหมายที่กว้างมาก ทั้งในวิชาจิตวิทยา วิชาสังคมวิทยา วิชาจิตวิทยาสังคม (social psychology) วิชาประวัติศาสตร์ และ วิชาวรรณคดี สำหรับในวิชาวรรณคดี ผู้ให้ความหมายและศึกษาเกี่ยวกับความขัดแย้งในวรรณคดีเรื่องต่างๆ ไว้มากมาย เช่น

แมรี โรคเบอร์เกอร์ (Mary Rohrberger) ได้ให้ความหมายของคำว่า ความขัดแย้งไว้ว่า ความขัดแย้งหมายถึง "การต่อสู้ (struggle) ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างตัวเอก (protagonist) กับฝ่ายปรปักษ์ (antagonist) ตัวเอกกับ

¹Lynn Altenbernd and Leslie L. Lewis, A Handbook for the Study of Fiction, p.66.

²Sylvan Barnet, Morton Berman and William Burto, An Introduction to Literature, pp.13-14.

³Leon T. Dickinson, A Guide to Literary Study, pp.18-19.

ชะตากรรม หรือกับสิ่งแวดล้อม หรืออาจเป็นการต่อสู้ระหว่างความเกือภายในจิตใจของตัวละครเอง ตลอดจนการต่อสู้กับระบบก่านิยมของสังคมก็ได้"¹ และยังได้อธิบายไว้ในหนังสือ An Introduction to Literature อีกว่า "เมื่อตัวละครเข้าไปพัวพันในความขัดแย้งกับตัวละครตัวอื่น ตัวละครตัวนั้นก็เป็นผู้ประคับประคอง แต่ ความขัดแย้งนั้น ไม่ได้หมายถึงการต่อสู้กันระหว่างมนุษย์เท่านั้น ตัวเอกของเรื่องอาจอยู่ในภาวะขัดแย้งกับชะตากรรม กับพระเจ้า หรือ กับสิ่งแวดล้อมรอบๆตัวเขา กับระบบก่านิยมของสังคม หรือ บางกรณีความขัดแย้งนั้นก็เป็นการต่อสู้กับบางส่วนของตัวเขาเอง กับความมุ่งมาดปรารถนา (desires) ความขัดแย้งภายในนั้นอาจจะปรากฏออกมาในรูปของความขัดแย้งกับบางคนหรือกับบางสิ่งบางอย่างภายนอกตัวละคร เองด้วย"²

เอ.เอฟ. สก็อตต์³ (A.F. Scott) ได้อธิบายที่มาของคำว่า "conflict" ว่ามาจากภาษาละติน "confligere" ซึ่งหมายถึง "to strike together" ในทางวรรณคดีหมายถึงการต่อสู้ระหว่างพลังสองประการหรือการต่อสู้ระหว่างตัวละคร ความขัดแย้งอาจปรากฏภายในตัวละครตัวใดตัวหนึ่ง เช่น ในเรื่อง จูเลียส ซีซาร์ (Julius Caesar) ของเชคเปียร์ (William Shakespeare กวีและนักเขียนบทละครชาวอังกฤษ ค.ศ.1564-1616) นั้น บรูตัส (Brutus) ต้องต่อสู้กับตัวเองอย่างหนัก (with himself at war) หรือ อาจปรากฏเป็นการต่อสู้ระหว่างกลุ่มคนในสังคม เช่นเรื่อง Waiting for Lefty งานซึ่งมีชื่อเสียงที่สุดของ Clifford Odets (นักเขียนบทละครชาวอเมริกัน ค.ศ.1906-1963) หรือ อาจปรากฏเป็นการต่อสู้ระหว่างตัวละครสองตัวก็ได้

¹Mary Rohrberger, Samuel H. Wood, Jr., and Bernard F. Dukore , An Introduction to literature , p.968.

²Ibid. p.23.

³A.F. Scott , Current Literary Terms : A Concise Dictionary of Their Origin and Use , p.62.

ริชาร์ด ดี. ออปเคห์ล (Richard D. Opdahl) ได้ให้ความหมายของความขัดแย้งไว้ว่า "เป็นการต่อสู้ระหว่างพลังสองด้านที่ตรงกันข้ามกัน ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อโครงเรื่อง เช่น การต่อสู้ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือ การต่อสู้ภายในจิตใจของมนุษย์แต่ละคน"¹ นอกจากนี้ ลินน์ ออลเตนเบิร์ก (Lynn Altenbernd) ก็ได้กล่าวไว้เช่นเดียวกันว่า "หัวใจของนาฏการและโครงเรื่องก็คือความขัดแย้ง ซึ่งอาจเป็นความขัดแย้ง หรือ การต่อสู้ทางรูปธรรมระหว่าง ^(๒) ตัวละครหรือกลุ่มของตัวละคร อาจจะเป็นการต่อสู้ทางนามธรรม ระหว่าง ตัวละครกับ ชะตากรรม ตัวละครกับสิ่งแวดล้อม หรือ กับสถาบันต่างๆในสังคม หรือ ^(๕) อาจจะเป็น การต่อสู้ภายในตัวละครเองก็ได้"²

¹ Richard D. Opdahl , Illusion and Reality,
p. 159.

² Lynn Altenbernd and Leslie L. Lewis , A Handbook for the Study of Fiction , p. 66.

มาร์ติน สไตน์มันน์¹ (Martin Steinmann) มองความขัดแย้งในฐานะเป็นการปะทะสัมพันธ์ (interaction)* ระหว่างพลังสองด้านในงานวรรณกรรม ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นความขัดแย้งภายนอก (external conflict) เช่น ความขัดแย้งระหว่างตัวละคร หรือ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม และความขัดแย้งภายในหรือความขัดแย้งทางจิตใจ (internal or psychological conflict)** เช่น ความขัดแย้งระหว่างภาระหน้าที่กับความต่องการทำอะไรตามความปรารถนาของตนเอง เป็นต้น

¹ Martin Steinmann and Gerald Wallen, Literature for Writing, pp. 697-698.

* การปะทะสัมพันธ์ เป็นศัพท์ที่ใช้กันในทางสังคมวิทยา หมายถึงการที่บุคคลหรือสรรพสิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์ร่วมกัน ไม่ว่าความสัมพันธ์นั้นจะเป็นแง่ลบหรือแง่บวก

** ความขัดแย้งทางจิตใจนี้ ในวิชาจิตวิทยา มีการแบ่งออกเป็นประเภทอย่างกว้าง ๆ ได้ดังนี้

1. Approach - Approach conflict

เกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีเป้าหมายสองอย่างหรือมากกว่าสองอย่างขึ้นไปที่ต้องการ เช่นเดียวกัน และตัดสินใจไม่ถูกว่าจะเลือกอย่างไร

2. Avoidance - Avoidance conflict

เกิดขึ้นเมื่อบุคคลต้องการเลือกของอันใดอันหนึ่ง จากของสองอย่างหรือมากกว่าสองอย่างที่ไม่ชอบไม่ปรารถนา

3. Approach - Avoidance conflict

เกิดขึ้นเมื่อมีเป้าหมายบางอย่างประกอบด้วยลักษณะที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนาในสิ่งเดียวกัน ก่อให้เกิดความรู้สึกกำกวม (ambivalence)

(อ้างจากแบบจิตวิทยา คณะกรรพาสตร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เอกสารประกอบการสอนจิตวิทยาทั่วไป ฉบับที่ 2 หน้า 116 - 117.)

การศึกษาจักประเภทของความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณคดี มีผู้ศึกษาไว้อีกมาก เช่น ในหนังสือ Dictionary of World Literature¹ กล่าวว่า ความขัดแย้งในวรรณคดี อาจปรากฏได้ในกรณีต่อไปนี้

1. ในปัจเจกบุคคลสองคน เช่น ระหว่างวีรบุรุษกับคนชั่วร้าย ดังตัวอย่างในเรื่อง Treasure Island ของ สตีเวนสัน (Robert Louis Stevenson นักประพันธ์ชาวสก๊อต ค.ศ. 1850-1894)

2. ในระหว่างบุคคลกับสังคม ตัวอย่างเช่น ในนวนิยายเกี่ยวกับสังคมส่วนใหญ่ของ ดิกเก้นส์ (Charles Dickens นักประพันธ์ชาวอังกฤษ ค.ศ. 1812-1870)

3. ภายในบุคคล เช่น ระหว่างความรักกับหน้าที่ ระหว่างความศรัทธากับการปฏิเสธหลัง (faith and disillusion vie) เป็นต้น

คาร์ล เบ็คสัน² (Karl Beckson) กล่าวว่า ความขัดแย้งในบทละครหรือในเรื่องเล่า อาจปรากฏได้ในลักษณะต่างๆ เช่น

1. ภายในตัวละครตัวใดตัวหนึ่ง เช่น ความขัดแย้งภายในของ Macbeth ในเรื่อง Macbeth ของ เชกสเปียร์

2. ระหว่างตัวละครกับสังคม เช่น ในเรื่อง Jude the Obscure ของ ฮาร์ดี้ (Thomas Hardy นักประพันธ์และกวีชาวอังกฤษ ค.ศ. 1840-1928)

3. ระหว่างตัวละครกับตัวละครด้วยกัน ซึ่งตัวละครแต่ละตัวจะพยายามเอาชนะตัวละครอีกตัวหนึ่งให้ได้ ความขัดแย้งลักษณะนี้มักจะปรากฏมากที่สุดในรูปแบบของวีรบุรุษกับคนชั่วร้าย

¹ Joseph T. Shipley, editor, Dictionary of World Literature, p. 75.

² Karl Beckson and Arthur Ganz. Literary Terms :

แฮร์รี่ ชอว์¹ (Harry Shaw) ได้กล่าวถึง ความขัดแย้งในวรรณคดีไว้สี่ชนิด ดังนี้

1. ความขัดแย้งทางกายภาพ(elemental or physical conflict) เป็นการต่อสู้ระหว่างมนุษย์กับโลกในทางรูปธรรม เช่น ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การต่อสู้กับความยากลำบากและภัยอันตราย การต่อสู้กับความหนาวเย็น ความร้อน หรือ กับสัตว์ป่าที่ดุร้าย ฯลฯ

2. ความขัดแย้งทางสังคม(social conflict) เป็นการต่อสู้ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน นวนิยายที่มีชื่อเสียงส่วนใหญ่จะมีพื้นฐานอยู่บนความขัดแย้งชนิดนี้ เช่น ผู้ชายสองคนที่พยายามเอาชนะใจผู้หญิงคนเดียวกัน ความขัดแย้งของนักธุรกิจ ความขัดแย้งระหว่างลูกสาวกับพ่อแม่ในกรณีการเลือกคู่ครอง ความขัดแย้งทางเผ่าพันธุ์ ศาสนา และออกติระหว่างเชื้อชาติศาสนา ตลอดจนการต่อสู้ระหว่างตัวละครกับสังคมที่ตนอาศัยอยู่ เช่น ในนวนิยายของดิกเก้นส์ (Charles Dickens) และ นวนิยายของอีเลียต (George Eliot นักประพันธ์ชาวอังกฤษ ค.ศ. 1819-1880) ฯลฯ

3. ความขัดแย้งภายในหรือความขัดแย้งทางจิตใจ เป็นการต่อสู้ระหว่างความมุ่งมาดปรารถนาตั้งแต่สองประการขึ้นไปภายในตัวบุคคลคนใดคนหนึ่ง

4. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรม(fate) หรือ เพราะหกรรม (destiny) เช่น ในบทละครของ Sophocles หรือ ในนวนิยายของฮาร์ดี เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งที่ปรากฏโดยทั่วไป มักจะเป็นความขัดแย้งทางกายภาพ ทางสังคม หรือ ความขัดแย้งภายใน อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือปรากฏรวมๆกัน ทั้งสามอย่างก็ได้ เช่น ในนวนิยายเรื่อง Youth ของ คอนราด (Joseph Conrad นักประพันธ์เชื้อชาติโปแลนด์ ผู้ซึ่งเขียนนวนิยายเกี่ยวกับการผจญภัยทางทะเลไว้

¹Harry Shaw , Dictionary of Literary Terms , pp. 91-92.

มาก ค.ศ.1857-1924) ปรากฏความขัดแย้งทั้งทางกายภาพ ทางสังคม และ ความขัดแย้งภายใน แต่ความขัดแย้งที่เป็นพื้นฐานสำคัญก็คือความขัดแย้งทางกายภาพ หรือนวนิยายเรื่อง Treasure Island ของ สตีเวนสัน ก็ปรากฏความขัดแย้งทำนองเดียวกับเรื่อง Youth ของ คอนราด นวนิยายทั้งหมดของฮาร์ดี ก็ปรากฏความขัดแย้งหลายชนิด แต่ความขัดแย้งที่เด่นมากที่สุดก็คือ ความขัดแย้งทางสังคม(ทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสังคม) ละครโศกนาฏกรรมเรื่องยิ่งใหญ่ เช่น เรื่อง Hamlet และ Macbeth ของ เชกสเปียร์ ก็ประกอบด้วยความขัดแย้งหลายๆประการด้วยกัน แต่ความขัดแย้งที่เป็นพื้นฐานสำคัญยิ่ง ก็คือ ความขัดแย้งภายใน

เวนท์เวิร์ท เค. บราวน์¹ (Wentworth K. Brown) ได้จำแนกความขัดแย้งในวรรณคดีออกเป็นหกประเภท คือ

1. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน (man against man) ความขัดแย้งชนิดนี้ โดยทั่วไป มักจะปรากฏในลักษณะความขัดแย้งระหว่างวีรบุรุษกับคนชั่วร้าย หรือ อาจปรากฏในรูปที่ซับซ้อนอื่นๆ
2. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ (man against supernatural) เช่น ในเรื่อง Odyssey นั้น Odysseus ไม่เพียงแต่ต้องต่อสู้กับศัตรูตลอดชีวิตของตนเท่านั้น แต่ยังต้องต่อสู้กับเทพเจ้าแห่งทะเลของกรีกคือเทพที่มีชื่อว่า Poseidon อีกด้วย อำนาจเหนือธรรมชาติอาจปรากฏในรูปของพลังที่ไม่มีตัวตนก็ได้ เช่น ชะตากรรม หรือ เคาระห์กรรม เป็นต้น
3. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (man against nature) มนุษย์ต้องต่อสู้กับธรรมชาติซึ่งมักปรากฏในรูปของการต่อสู้กับธรรมชาติที่ดุร้ายทารุณ เช่น ทะเล ภูเขา สัตว์ป่าที่ดุร้าย ฯลฯ หรือ การที่นักวิทยาศาสตร์พยายามพิสูจน์ความลึกลับของธรรมชาติ นวนิยายวิทยาศาสตร์จะปรากฏความขัดแย้งประเภทนี้มากที่สุด

¹Wentworth K. Brown and Sterling P. Olmsted , Language and Literature , p.219.

4. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม(man against society) เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลที่ต่อสู้กับสภาพแวดล้อมทางสังคม อาจปรากฏเป็นการต่อสู้ระหว่างบุคคลกับกลุ่มคน การต่อสู้กับความยากจนอดหยาก การต่อสู้กับความไม่ยุติธรรมในสังคม และ การต่อสู้กับความเกลียดชังระหว่างเผ่าพันธุ์ เป็นต้น

5. ความขัดแย้งภายในของมนุษย์เอง(man against himself) ตัวละครอาจต้องต่อสู้กับความตึกความรู้สึกรักของตัวเอง เช่น เรื่อง Hamlet เป็นตัวอย่างมาตรฐานของความขัดแย้งประเภทนี้

6. Two Worlds in opposition เป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนสองฝ่าย โดยมีความแตกต่างกันในเรื่องเผ่าพันธุ์ ศาสนา ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และ วัฒนธรรม ฯลฯ เป็นพื้นฐานสำคัญ* นอกจากนี้ บราวน์ (Wentworth K. Brown) ยังได้กล่าวไว้อีกว่า

"การแบ่งประเภทเช่นนี้ อาจช่วยในการวิเคราะห์งานเชิงสร้างสรรค์ได้ แต่อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งในวรรณกรรมที่คตินั้นสามารถซ่อนเอาไว้ได้อย่างแนบเนียนจากประเภทข้างต้นนี้ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า ในเรื่อง Odyssey นั้น ความขัดแย้งหลัก ก็คือความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ แต่ก็ประกอบด้วยความขัดแย้งอื่นๆอีก เช่น ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เรื่อง Hamlet ความขัดแย้งหลักก็คือความขัดแย้งภายในตัวละคร แต่ก็ยังมีความขัดแย้งอื่นประกอบอยู่ด้วย เช่น ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคมและกับระบบค่านิยมของสังคม"¹

¹Wentworth K. Brown and Sterling P. Olmsted , Language and Literature , p. 220.

* ตัวอย่างความขัดแย้งประเภทนี้ที่เห็นได้ชัดที่สุดในสังคมปัจจุบัน ก็คือความขัดแย้งระหว่างสังคมคอมมิวนิสต์กับสังคมเสรีนิยม

ทางด้านการศึกษาวิเคราะห์ความขัดแย้งในวรรณคดีเรื่องต่างๆ ก็มีปรากฏมากในวงการศึกษาวรรณคดีทางตะวันตก ตัวอย่างเช่น

กิลเบิร์ต ไฮเฮต¹ (Gilbert Highet) ได้เสนอว่า ความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยเรเนสซองต์ค่อนข้างมีความสัมพันธ์กับความขัดแย้งของสังคมในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก ไฮเฮตได้สรุปความขัดแย้งหลักที่ปรากฏ(ทั้งในสังคมจริงและในวรรณคดี)ไว้ว่ามีความขัดแย้งดังต่อไปนี้

1. ความขัดแย้งระหว่างคริสตศาสนาฝ่ายคatholicกับฝ่ายโปรเตสแตนต์
2. ความขัดแย้งทางศาสนาภายในนิกายคาทอลิกเอง ระหว่างกลุ่มเสรีนิยมกับกลุ่มอนุรักษนิยม
3. ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นกลางที่อ้างสิทธิ์อันพึงมีของตน
4. ความขัดแย้งระหว่างวิทยาศาสตร์กับความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ และระหว่างวิทยาศาสตร์กับศาสนศาสตร์รวมทั้งกับความเชื่อทางปรัชญาที่สืบต่อกันมา
5. ความขัดแย้งระหว่างผู้มีอำนาจกับปัจเจกบุคคล

ไฮเฮต กล่าวว่า ความขัดแย้งทั้งห้าประการนี้ ปรากฏชัดเจนทั้งในชีวิตจริงและในงานวรรณคดีของ รับเบอเลส์ (François Rabelais นักประพันธ์ชาวฝรั่งเศส ค.ศ. 1494-1553) มากกว่าที่จะปรากฏในงานของนักประพันธ์ร่วมสมัยคนอื่นๆ

¹ Gilbert Highet , The Classical Tradition , pp. 178-181.

เรย์โนลด์¹ (Michane Shane Reynolds) ได้เก็บงานเขียนของ เซอร์ วอลเตอร์ สก็อต (Sir Walter Scott นักประพันธ์และนักประวัติศาสตร์ ชาวสก็อต ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็น The Father of the Historical Novel มีชีวิตอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1771-1832) และได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท ของเขาเรื่อง Critical Opinions of Scott as an Historical Novelist with an Analysis of Waverley ว่า นวนิยายของสก็อต โดยปกติแล้วจะมีโครงเรื่องสองลักษณะ คือ โครงเรื่องเกี่ยวกับความรัก และโครงเรื่องซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนความขัดแย้งซึ่งเกิดจากสถานการณ์ในประวัติศาสตร์ และ คิวแซ็ค² (Marian H. Cusac) ก็ได้วิเคราะห์นวนิยายของสก็อตไว้เช่นเดียวกัน โดยได้วิเคราะห์องค์ประกอบที่ปรากฏซ้ำๆ อย่างมีนัยสำคัญ (significantly recurring elements) ในนวนิยายจำนวน 26 เรื่องของสก็อต ปรากฏว่ามีนวนิยายจำนวน 21 เรื่องใน 26 เรื่อง ที่ประกอบด้วย " serious conflict " *

¹ Marian H. Cusac , Narrative Structure in the Novels of Sir Walter Scott , p. 14. (citing Critical Opinions of Scott as an Historical Novelist with an Analysis of Waverley by Michane Shane Reynolds p.14.)

² Ibid. p. 110.

* The term "serious conflict" includes not only battles and tournaments but non-military events as well, like the financial struggle ...; it does not include the confrontation of two individuals ... (from Marian H. Cusac , Narrative Structure in the Novels of Sir Walter Scott, p.110.)

มาร์ติน สไตน์มานน์¹ (Martin Steinmann) ได้วิเคราะห์งานเขียนชื่อ Young Goodman Brown ของ ฮอว์ธอร์น (Nathaniel Hawthorne นักประพันธ์ชาวอเมริกัน ค.ศ. 1804-1864) ว่า บราวน์ ซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่อง เป็นคนที่เกร็งในศาสนาอย่างแรงกล้า เขาได้แต่งงานกับเฟค (Faith) ซึ่งเป็นสาวสวยที่จงรักภักดีต่อเขาเป็นอย่างมาก จึงดูไม่น่าเป็นไปได้ที่บราวน์จะเกิดความขัดแย้งภายในตัวเอง เพราะไม่สามารถขสานความเชื่อทางศาสนาของเขา เข้ากับความรักและความสัมพันธ์เชิงคู่สาว ตลอดจนชีวิตแต่งงานได้ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นต่อบราวน์ ก็คือความขัดแย้งที่ต้องเลือกระหว่างความศรัทธาข้อสัจย์ (faith) ต่อศาสนา กับเฟค (Faith) ผู้ซึ่งเป็นภรรยาของเขาเอง เฟคเป็นภรรยาที่ข้อสัจย์ต่อสามี ขณะที่บราวน์เป็นคนที่ศรัทธาในคุณค่าของศาสนาอย่างจริงจังจังใจ บราวน์จำต้องเลือกเอา ระหว่างความเชื่อในศานากับความเชื่อในคุณค่าของความรัก ความข้อสัจย์ของเฟค แต่ในที่สุด บราวน์ก็แก้ความขัดแย้งภายในของเขา ด้วยการเลือกเอาความเชื่อทางศาสนา นอกจากนี้ เวนท์เวิร์ท เค. บราวน์² (Wentworth K. Brown) ยังได้วิเคราะห์เรื่อง Counterparts ของ จ้อยซ์ (James Joyce นักประพันธ์และกวีชาวไอริช ค.ศ. 1882-1941) ไว้ว่า ความขัดแย้งหลักในงานของจ้อยซ์เรื่องนี้ สามารถมองได้หลายแง่หลายมุม เพราะมีความขัดแย้งปรากฏอยู่อย่างซับซ้อนในสามถึงสี่ระดับ เช่น ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ความขัดแย้งระหว่างตัวเอกคือฟาร์ริงตัน (Farrington) กับสภาพแวดล้อมทางสังคม ความขัดแย้งภายในใจของฟาร์ริงตันเอง และความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นต้น

¹ Martin Steinmann and Gerald Willen , Literature for Writing , p. 131.

² Wentworth K. Brown and Sterling P. Olmsted , Language and Literature , p. 248.

สำหรับการศึกษเกี่ยวกับความขัดแย้งในวรรณคดีไทยก็มีปรากฏอยู่บ้าง เช่น ชลธิรา สัตยาวัฒนา¹ ได้ศึกษาเรื่องสิงห์ไกรภพของสุนทรภู่ และพบว่ามโนเรื่องที่แสดงลักษณะคาบเกี่ยวกับหลักแบบฉบับเกี่ยวกับปมอึดพิส คือ เรื่องความขัดแย้งระหว่างลูกชายกับพ่อแม่ของตน แต่ความขัดแย้งนี้ปรากฏอยู่ในรูปของลูกมฤตธรรมกับพ่อแม่บุญธรรม เช่น กองคาประลัยยักอำนาจจากพ่อ ทำให้พ่อและแม่ตกกระกำลำบาก สิงห์ไกรภพหนีพ่อไป ทำให้พ่อต้องเสียใจจนตาย เป็นต้น นอกจากนี้ ชลธิรา สัตยาวัฒนา ยังได้เสนอความคิดไว้ในงานชิ้นเดียวกันนี้อีกว่า ความขัดแย้งในท่านองนี้ปรากฏในวรรณคดีและนิทานพื้นบ้านอีกหลายเรื่อง เช่น พระยากงพระยาพาน สังข์ทอง พระอภัยมณี และก่องข้าวน้อย เป็นต้น ชลธิราได้ตีความความขัดแย้งในประเด็นนี้โดยอาศัยหลักจิตวิทยาเข้ามาช่วยในการอธิบาย

สุวรรณา เกรียงไกรเพชร² ได้กล่าวถึงความขัดแย้งไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ ว่า ในเรื่องพระอภัยมณีมีความขัดแย้งและการต่อสู้ระหว่างพ่อแม่กับลูก ซึ่งปรากฏทั้งความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูกชาย และแม่กับลูกชาย ความขัดแย้งเหล่านี้ได้แก่ การต่อสู้ระหว่างมังคลากับพระอภัยมณี หรืออาจกล่าวกว้างๆว่า เป็นการต่อสู้ระหว่างลูกที่เป็นฝ่ายเมืองคังกับพ่อแม่ของตน และการต่อสู้ระหว่างสินสมุทรกับนางผีเสื้อ เป็นต้น สุวรรณา เกรียงไกรเพชรได้วิจารณ์ความขัดแย้งนี้โดยการพิจารณาประวัติสุนทรภู่ และเสนอว่า ทฤษฎีทางจิตวิทยา เช่น ทฤษฎีความขัดแย้งซึ่งเกิดระหว่างพ่อแม่กับลูก ทฤษฎีเรื่อง Symbolic Action น่าจะช่วยทำความเข้าใจกับกรณีดังกล่าวนี้ได้เป็นอย่างดี

¹ชลธิรา สัตยาวัฒนา การนาวรรณคดีวิจารณ์แนวใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย หน้า133-162.

²สุวรรณา เกรียงไกรเพชร พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ หน้า179-197.

วนิดา ลิขิตกันทิมา¹ ได้ศึกษาโครงเรื่องย่อยซึ่งกล่าวถึงการต่อสู้ระหว่างพ่อแม่กับลูกในเรื่อง สิงห์ไกรภพและพระอภิรมย์ แล้วสรุปว่า การสร้างโครงเรื่องย่อยเช่นนี้ นอกจากจะเป็นเพราะอิทธิพลของวรรณคดีเก่าๆ เช่น สังข์ทอง หรือ เรื่อง ทรพีทรพา ใน รามเกียรติ์ แล้ว ยังเป็นเพราะปมความเกลียดพ่อแม่ซึ่งอยู่ในจิตไร้สำนึกของสุนทรภู่ด้วย ผลจากการวิเคราะห์บุคลิกภาพของสุนทรภู่ พบว่า สุนทรภู่เป็นผู้ที่ขาดความรักความอบอุ่นในชีวิตตั้งแต่เยาว์วัย สาเหตุนี้ได้กำหนดชีวิตและพฤติกรรมของสุนทรภู่หลายประการ และทำให้สุนทรภู่มีปมความเกลียดพ่อแม่อยู่ในจิตไร้สำนึก "การวาดภาพตัวละครซึ่งแสดงความเป็นปรปักษ์กับพ่อแม่ หรือทำร้ายพ่อแม่หรือผู้เปรียบเสมือนพ่อแม่ เป็นการปลดปล่อยความรู้สึกเกลียดและมุ่งร้ายต่อพ่อแม่ในจิตไร้สำนึกให้ปรากฏในจิตสำนึก ซึ่งช่วยผ่อนคลายภาวะตึงเครียดอันเนื่องจากการเก็บกดเป็นการชั่วคราวชั่วคราวโดยสุนทรภู่ไม่รู้สึกรู้สีก้าว ทำให้สุนทรภู่นำโครงเรื่องดังกล่าวหลายตอนในนิทานของตน"²

¹วนิดา ลิขิตกันทิมา การศึกษามโนทัศน์ของสุนทรภู่ตามหลักจิตวิทยา หน้า 232-252 และ หน้า 336-348.

²ดู หน้า 346.

แนวทางในการวิเคราะห์

จากทฤษฎีและการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความขัดแย้งคงได้กล่าวมาแล้วนี้ ผู้เขียนขอสรุปจุดสำคัญเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ดังต่อไปนี้

ความขัดแย้งสามารถพิจารณาได้ตามประเภทต่อไปนี้

1. ความขัดแย้งภายนอก (external conflict)

1.1 ความขัดแย้งทางกายภาพหรือความขัดแย้งกับโลกในทางรูปธรรม (physical conflict) ซึ่งได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น การต่อสู้ของมนุษย์กับโรคนภัยไข้เจ็บ การต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การต่อสู้กับความทุกข์กับการและความโหดร้ายทารุณของธรรมชาติ เป็นต้น

1.2 ความขัดแย้งทางสังคม (social conflict)

1.2.1 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เช่น ความขัดแย้งระหว่างคนดีกับคนชั่ว คนมีศีลธรรมกับคนเลวทราม ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก ระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ เป็นต้น

1.2.2 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม เช่น ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคลกับระบบก่านิยมและความเชื่อของสังคม ความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนา หรือลัทธิการเมือง ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบและโครงสร้างของสังคมในด้านต่างๆ เป็นต้น

1.3 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า มนุษย์กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจไสยศาสตร์หรือสิ่งที่ลึกลับอื่นๆ เป็นต้น

2. ความขัดแย้งภายใน หรือ ความขัดแย้งทางจิตใจ (internal or psychological conflict)

ความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่

ความขัดแย้งในวรรณกรรมเรื่องโคบุตร

ความขัดแย้งหลักในนิทานค่ากลอนเรื่องโคบุตร คือความขัดแย้งระหว่างเผ่า-พันธุ์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่ทำให้เกิดเหตุการณ์และเหตุการณ์ต่างๆ อย่างมากมาย ความขัดแย้งชนิดนี้ปรากฏอย่างเด่นชัดหลายกรณีด้วยกัน ส่วนความขัดแย้งชนิดอื่นๆ ซึ่งได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล และความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์ ปรากฏแทรกอยู่เพียงบางตอน ความขัดแย้งทั้งห้าชนิดนี้ จะปรากฏอย่างเด่นชัดเพียงชนิดละหนึ่งกรณีเท่านั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

①

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ (หรือเชื้อชาติ)

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์เป็นความขัดแย้งหลักซึ่งปรากฏชัดเจนในนิทานเรื่องนี้แทบตลอดเรื่อง ความขัดแย้งนี้ปรากฏในรูปของการต่อสู้ระหว่างมนุษย์ (เผ่าโคบุตร) กับพวกยักษ์ วิชาธร พญาวานร เป็นต้น

ผู้เขียนตีความการต่อสู้ระหว่างมนุษย์กับพวกยักษ์มาร อสูร ปีศาจ หรือสัตว์บางชนิดว่าเป็นการต่อสู้ระหว่างเผ่าพันธุ์ ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

ปกติคนกลุ่มวงใน หรือกลุ่มที่มีเชื้อชาติหรือวัฒนธรรมเดียวกันมักจะถือว่าผู้อยู่
วงนอก หรือผู้อยู่นอกกลุ่มค้อยหรือต่ำกว่าคน * ศัพท์ทางวิชาสังคมวิทยา เรียกลักษณะเช่น
นี้ว่า ethnocentrism¹ และหากผู้ที่มีวัฒนธรรมกลุ่มเดียวกันเป็นชนชาติที่เจริญ
กว่า หรือมีฐานะปกครองทางการเมืองในสังคมสูงกว่าอีกชนชาติหนึ่ง ก็มักจะเรียกชื่อ
ชนชาติที่ล่าหลังกว่าคนด้วยชื่อที่มีความหมายตำหราบหรือเหยียดหยามดูถูก ชาติใดมี
ความเจริญทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมมากเพียงใด ก็มีคำเรียกชนชาติ
ต่างๆอย่างดูถูกเหยียดหยามมากตามไปด้วยเพียงนั้น² บรรพต วีระสัย กล่าวว่า
"การมีอคติต่อกลุ่มอื่น มักจะแสดงออกมาในรูปของศัพท์หรือฉายาที่ใช้เรียกกลุ่มอื่น"³
หรืออาจสรุปได้อย่างชัดเจนว่า ลักษณะสากลประการหนึ่งในวัฒนธรรมของมนุษย์ก็คือ
การเรียกชื่อชนชาติอื่น (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าชนชาตินั้นมีวัฒนธรรมค้อยกว่าคน) ด้วย
คำที่มีความหมายต่ำ หรือความหมายเชิงเหยียดหยามดูถูก

¹ บรรพต วีระสัย สังคมวิทยา มานุษยวิทยา หน้า 157.

² จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะ
ทางสังคมของชื่อชนชาติ หน้า 368.

³ บรรพต วีระสัย ล.ค. หน้า 158.

* วัฒนธรรมทางความคิดดังกล่าวนี้ ปรากฏชัดเจนมากในยุคสมัยเก่าๆ (เช่น
เอกสารเก่าๆของไทย เรียกชนชาติทางตะวันตกด้วยคำที่มีความหมายเชิงเหยียดหยาม
ว่า พวกมิจฉาหิฏฐิ ... ดูตัวอย่างเพิ่มเติมในหน้า 80 ของปริทัศน์นิพนธ์ฉบับนี้) แต่
ในปัจจุบัน อิทธิพลของการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันอย่างกว้างขวางระหว่างชนชาติ
ต่างๆ ทำให้ความคิดดังกล่าวนี้ลดน้อยหรือหายไปมากแล้ว ฉะนั้น ในบางกลุ่มชน
ความคิดดังกล่าวนี้อาจไม่ปรากฏหลงเหลืออยู่อีกเลยก็ได้

จิตร ภูมิศักดิ์¹ ได้สรุปว่าลักษณะการเรียกชื่อชนชาติอื่นๆ เช่นนี้ จะปรากฏออกมาเป็นสองลักษณะใหญ่ๆ คือ

1. การดูถูกทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงออกโดยไม่ยอมรับว่า ชนชาติที่มีวัฒนธรรมต่ำกว่าตนเป็นคน มักเรียกชื่อด้วยคำที่มีความหมายเป็น
 - 1.1 สัตว์ โดยเฉพาะสัตว์เลื้อยคลานหรือคัวหนอน
 - 1.2 ผี คือเรียกเป็นผี ปีศาจ ยักษ์มาร หรือ อมนุษย์
2. การดูถูกโดยฐานะทางสังคม ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงออกโดยการยอมรับว่า ชนชาติอื่นเป็นคน แต่เหยียดหยามว่าล้าหลังกว่ากลุ่มของตน ซึ่งอาจแยกได้เป็น
 - 2.1 ชี้อา โดยเรียกชื่อชนชาตินั้นทั้งชนชาติด้วยชื่อที่แปลว่าข้าทาสชนิตใดชนิดหนึ่ง ตามฐานะทางสังคมของชนชาตินั้นๆ
 - 2.2 คนป่าเถื่อน โดยเรียกด้วยชื่อที่แปลว่าพวกป่าเถื่อน ไร้ความเจริญ โง่งเง่า เลวทราม ฯลฯ

ตัวอย่างของการดูถูกเหยียดหยามชนชาติในกลุ่มวัฒนธรรมต่างจากตน ด้วยการใช้คำเรียกชื่อหรือฉายาของชนชาตินั้นๆมีปรากฏแทรกอยู่ในภาษาต่างๆทั่วโลก * ในที่นี้ ผู้เขียนจะขอเสนอเฉพาะตัวอย่างที่สัมพันธ์กับกรณีที่กำลังศึกษาอยู่เท่านั้น ดังนี้

¹จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ หน้า 368-369.

* ตัวอย่างกรณีนี้ในวัฒนธรรมทางตะวันตก ดูรายละเอียดได้จาก บรรพต วีระสัย สังคมวิทยา มานุษยวิทยา หน้า 158. และ Leonard Broom and Philip Selznick, Sociology, pp. 467-470.

1.1 การเรียกชื่อชนชาติอื่นเป็นสัตว์* เช่น

แย้, แกวแย้ เป็นคำที่คนไทยเหนือหรือคนไทยลาวใช้เรียกชาวเวียตนาม ปรากฏชัดเจนในวรรณคดีล้านช้างโบราณเรื่องท้าวสูงหรือเจือง (แต่งประมาณ พ.ศ. 1800-1900 ท้าวสูงหรือขุนเจืองเป็นวีรกษัตริย์ไทย ต้นตระกูลของพระเจ้ามังราย มีชีวิตอยู่ระหว่างพ.ศ. 1665-1735 เรื่องราวของขุนเจืองปรากฏอยู่ในเอกสารและตำนานทางเหนือแทบทุกตำนาน) เช่น

คอนท้าวสูงจะไปรบเมืองแกวกก็กล่าวในโคลงว่า

"เจ้าจิก ไปผามค้าวแคนแย้ โยชน์ยอม"¹

¹ ศีลา วีรวงศ์ ท้าวสูงหรือเจือง หน้า 91.

* ตัวอย่างเหล่านี้ เก็บความมาจาก

จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ

อุ้น เมอร์คาล และ กุน เคสส์เลอ อังกฤษ: ความเรียงว่าด้วยศิลปและลัทธิจักรพรรดินิยม (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ แปล)

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

พระโพธิ์รังสี จามเหวียงส์ (พระยาปริยัติธรรมธาดา - แพ ตาละลักษณ และพระญาณวิจิตร - สิทธิ โสจนาจนน์ แปล)

สังข์ พัทธินัย ตามรอยบาทพระพุทธองค์ เล่ม 1 (สารนาถ นามแฝง)

ศีลา วีรวงศ์ ท้าวสูงหรือเจือง

หรือ ตอนทัฬห้าวซึ่มแพ้วกแกว พวกนายทัฬหายนกองก็รีบเข้าเฝ้าแล้วทูลว่า

"ถวิลไหว้ราชา กลอยเกล้า
บอกที่ต้องแกวแย้ ย้อยกะจาน" ¹

าลา

ขาง หรือ ซาขาง เป็นคำไทยใหญ่เรียกพวกกะฉิ่น ขาง แปลว่า กิ่งก่า
หมา, แมว เป็นคำไตเรียกพวกทาสีในอาณาจักรเขมรโบราณ(ทั้งทาสชาว
เขมรและทาสที่กวาดค้อนมาจากชนชาติอื่นๆ) คำเหล่านี้ปรากฏมากมายในศิลาจารึก
เขมรสมัยพระนครหลวง ซึ่งเป็นสมัยที่สังคมระบบทาสพัฒนาอย่างเต็มที่

เซม้ง เป็นคำเรียกชนชาติเผ่าเนกริโตซึ่งอยู่ทางใต้ของไทยและในมาลายู
คำนี้เป็นภาษามาเลย์ แปลว่า ค่าง หรือ ลิงคำขนยาวชนิดหนึ่ง

1.2 การเรียกชนชาติอื่นเป็นผี ปีศาจ หรือ ยักษ์มาร เช่น

ผีคองเหลือ้ง เป็นคำที่คนไทยใช้เรียกชนเร่ร่อนเผ่าหนึ่งในป่าทิวภาค
เหนือ

ยักษ์ หรือ ผีเสื้อ คนไทยพายัพเรียกพวกยางแกง(กะเหรี่ยงสาขาหนึ่ง)
ว่าพวกยักษ์ ตัวอย่างเช่น ในวรรณคดีล้านช้างเรื่องท้าวหน้าผากไกลกะตัน (แต่ง
ประมาณพ.ศ.2100-2200) เรียกพวกยางแกงไว้ตอนหนึ่งว่า "แม่วอกร้ายหูแตกพลัน
ตาย เลยเกิดเป็นยางแกงยักษ์ผีเสื้อ" ²

ยักษ์มักกะสัน เป็นคำที่คนไทยใช้เรียกชนชาติซึ่งเป็นชาวเกาะมาคัสซาร์
(Macassar) หรือมักกะสัน(Marquesan) โดยมีสาเหตุมาจากในสมัยสมเด็จพระ

¹ศิลา วีรวงศ์ ท้าวสูงหรือเจือง หน้า75.

²จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะ
ทางสังคมของชื่อชนชาติ หน้า429. (อ้างจาก วรรณคดีอีสานเรื่อง ท้าวหน้าผากไกล
กะตัน, 2498, หน้า47.)

พระนารายณ์มหาราช ได้มีชนพวกนี้มาอาศัยอยู่ที่เมืองบางกอก แล้วได้ก่อการขบถขึ้น คนพวกนี้ได้ฆ่าชาวบ้านอย่างทารุณโหดร้าย ได้ต่อสู้กับทหารไทยและทหารฝรั่งเศสที่ไปปราบอย่างทรหค ผลของเหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้มีคนไทยหลายร้อยคน คนไทยเลยเรียกพวกนี้ว่าเป็นยักษ์มารที่โหดร้าย และมีสำนวนใช้กันว่า ไจักษ์ม๊กกะสัน *

ไปศาจ หมายถึง ภาษาผี ภาษาปีศาจ เป็นชื่อเรียกภาษาของคนชั้นต่ำ (ซึ่งไม่ใช่เผ่าอารยัน) ในอินเดีย

ปีศาจ คาถาบาลี ซึ่งเล่าเรื่องพระโสณะเถระและพระอุทตระเถระนำพระพุทธรูปมามายังสุวรรณภูมิ ก็เรียกชาวพื้นเมืองสุวรรณภูมิว่าพวกปีศาจ ดังคาถาที่ว่า "สุวรรณภูมิ คนตุวา โสณตุตรา มหิตุทิกา มิตเมตุวา ปีศาจคณ โมเจสิ พุชณา พุ"¹

เกว๋ย (จีนกลาง) หรือ ก्यू (แต้จิ๋ว) เป็นคำที่ชาวจีนใช้เรียกชนชาติอื่น เช่น อังม่อก्यू (เผ่ามแดง) หมายถึง ฝรั่งเศสตะวันตก เป็นต้น

2.1 การเรียกชื่อชนชาติอื่นเป็นชู้ซ่า เช่น

ทาส, ทัสย เป็นชื่อที่ชาวอารยันใช้เรียกชนเผ่าหมีท ทาส แปลว่า ชู้ซ่า ส่วน ทัสย แปลว่า โจร

ซ่า เป็นคำภาษาไทยลาว ใช้เรียกชนชาติหนึ่ง คำว่า ซ่า ตรงกับคำว่า ซ้า ในภาษาไทยภาคกลาง นั่นเอง

¹จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ หน้า 424.

*ดูรายละเอียดเรื่องขบถม๊กกะสันได้จาก เซวาเลียเออร์ เคอะ พอร์บัง ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอร์บัง หน้า 106-130.

ซาไก เป็นคำเรียกชื่อชนชาติพื้นเมืองในภาคใต้ของไทยและในมาลาญ คำนี้เป็นภาษามาเลย์ แปลว่า ไพร่เมืองชั้น เป็นต้น

2.2 การเรียกชื่อชนชาติอื่นเป็นคนป่าเถื่อนหรือล้าหลัง เช่น

บิลักขุ เป็นคำที่ชาวอารยันใช้เรียกชนพื้นเมืองเดิมในอินเดียทั้งหมด คำนี้มีความหมายว่า คนป่าเถื่อน หรือ คนชั้นต่ำ ในตำนานของไทยลานนา มักจะเรียกชนล้าหลังในบริเวณนั้นว่า บิลักขุ หรือ บิลักกขุ เช่นเดียวกัน เช่น ในตำนาน จายเทวีวงศ์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานสิงหนวัติ เป็นต้น

ฟานเทริน (จีนกลาง) หรือ ฮวนนั้ง (แต้จิ๋ว) เป็นคำที่คนจีนใช้เรียกชนชาติต่างๆในยูเนียนและไต้ยูเนียนลงมา หมายความว่า คนป่าเถื่อน ฯลฯ

ลักษณะวัฒนธรรมเช่นนี้ย่อมปรากฏอยู่ในวรรณคดีอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (ถึงได้กล่าวถึงแล้วในตัวอย่างข้างต้น) นอกจากนั้นยังปรากฏอย่างเด่นชัดในมหากาพย์เรื่อง รามายณะ (ซึ่งไทยได้นำเค้าเรื่องมาแต่งเป็นเรื่องรามเกียรติ์) ตัวละครฝ่ายหนึ่งคือ พวกอารยัน (ได้แก่ฝ่ายพระราม-มนุษย์ผู้อวตารหรือสืบเชื้อสายมาจากสวรรค์) อีกฝ่ายคือชาวพื้นเมืองทราวาทผู้พ่ายแพ้หลังจากต่อสู้มาอย่างทรหด (ยักษีมาร รากษส อสูร) จิตร ภูมิศักดิ์ กล่าวว่า

"การต่อสู้ยังคงดำเนินต่อมาจนถึงรุ่นหลานเหลน คือรุ่นที่ชาวทราวาทมีทศกัณฐ์เป็นผู้นำ และชาวอารยันมีพระรามเป็นผู้นำ กวีอารยันผู้พิชิตบันปลายสุดของการต่อสู้ จุดฝ่ายทราวาท-ทาส ไว้เป็นยักษีมาร รากษส อสูร และจุดฝ่ายอารยันไว้ว่าเป็นมนุษย์ แต่ฝ่ายมนุษย์นั้นก็มิใช่แต่กวีนายชาวอารยันคือพระรามพระลักษมณ์เท่านั้นที่เป็นมนุษย์จริง นอกจากนั้นบรรดาไพร่พลที่เกณฑ์มาจากชนพื้นเมืองเผ่าต่างๆล้วนถูกจัดเป็นลิง(วานร)ไปทั้งหมด มีทั้งลิงขาว ลิงเหลือง ลิงแดง ลิงดำ ฯลฯ ตามสี่ผิวกาย

ของชาวพื้นเมือง"¹

มัทนี รัตนิน ก็ได้กล่าวถึงเรื่องรามายณะในแง่การต่อสู้และการรับวัฒนธรรมระหว่างชนชาติสองชนชาตินี้ไว้ว่า

"นักมานุษยวิทยาบางคนสันนิษฐานว่า สีดาเป็นสัญลักษณ์แห่งความเจริญของสังคมกสิกรรม เพราะ สีดา แปลว่า รอยไถ ซึ่งเกี่ยวกับการปลูกข้าวและความเจริญของพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งพวกอารยธรรมนำมา พวกอสูรราชซึ่งที่เป็นชาวพื้นเมืองที่ไม่มีความรู้เรื่องกสิกรรม ได้รับอิทธิพลไปจากพวกอารยัน จะเห็นได้ว่าชาวพื้นเมืองลังกา แม้จะมีอารยธรรมสูง แต่ไม่มีการปลูกข้าว มีปราชญ์บางคนก็คิดว่า เมื่อทศกัณฐ์ทำพิธีหุงข้าวเพื่อขอลูก นางมณฑิโตได้กลิ่นอยากกิน ทศกัณฐ์จึงส่งกากนาสูรไปโฉบข้าวทิพย์มาไค้ก่อนหนึ่ง และเกิดเป็นนางสีดานั้น แท้จริงก็คือการรับวัฒนธรรมปลูกข้าวไปยังลังกา"²

ตัวอย่างจากเรื่องรามายณะ เป็นกรณีที่ทำให้มองเห็นลักษณะดังกล่าวได้อย่างชัดเจน แต่ทั้งนี้ต้องอาศัยการศึกษาความ และมองความหมายระดับลึกให้สอดคล้องกับความ เป็นจริงทางประวัติศาสตร์และการพัฒนาทางวัฒนธรรมของชนชาตินี้ด้วย

¹ จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ หน้า 388-389.

² มัทนี รัตนิน "รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดีภาค 2" วารสารธรรม-ศาสตร์ 3(1) : 103-143, มิถุนายน-ตุลาคม 2516.

จากข้อมูลที่ได้เสนาอมาทั้งหมดนี้ ทำให้สรุปได้อย่างแจ่มแจ้งว่า ตัวละครประเภทยักษ์มาร อสูร ปีศาจ หรือสัตว์บางชนิด (ซึ่งมีพฤติกรรมเหมือนคน) ในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่นั้น * น่าจะหมายถึงตัวละครที่เป็นชนชาติอื่นชนชาติหนึ่งซึ่งมีวัฒนธรรมแตกต่าง (หรือล่าหลัง) ไปจากตัวละครซึ่งเป็นมนุษย์ (คนไทย หรือคนชนชาติเดียวกับกวี) มากกว่าจะมีความหมายในระดับธรรมดา ลักษณะเช่นนี้ในวรรณคดีถ่ายทอดมาจากความเป็นจริงทางวัฒนธรรมในสังคม ไม่ว่าผู้ถ่ายทอด (กวี) จะตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม

ฉะนั้น ผู้เขียนขอสรุปว่า ความขัดแย้งระหว่างตัวละครที่เป็นมนุษย์กับตัวละครประเภทยักษ์มาร อสูร ปีศาจ (บางกรณี) และสัตว์บางชนิดนั้น เป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์คนละเผ่าพันธุ์หรือคนละชนชาติ หรือ เป็นความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ นั่นเอง และเมื่อใช้แนวความคิดดังกล่าวนี้ พิจารณาความขัดแย้งในเรื่องโคบุตร จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ปรากฏความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์อย่างเด่นชัดอยู่ห้ากรณีด้วยกัน ดังนี้

กรณีแรก ระหว่างอรุณราช นางมณีสาครและโคบุตรกับยักษ์สี่ตน

อรุณราชและนางมณีสาคร เป็นลูกของท้าวพรหมหัตถ์ กษัตริย์เมืองพาราณสี เมื่อท้าวพรหมหัตถ์ถูกพราหมณ์ปุโรหิตซึ่งเป็นชบดปลงพระชนม์เสียแล้ว อรุณราชและนางมณีสาครต้องหนีออกจากเมือง เดินทางเร่ร่อนไป จนกระทั่งพบสระน้ำกลางป่า จึงชวนกันลงไปอาบน้ำและพักผ่อน ยักษ์สี่ตนซึ่งเฝ้าสระน้ำอยู่เห็นสองพี่น้องทำเช่นนั้นก็โกรธมาก

* อิทธิพลของเรื่องรามเกียรติ์ อาจทำให้กวีไทยในยุคหลังๆ สร้างตัวละครประเภทยักษ์มารขึ้นเลียนแบบก็ได้ แต่การสันนิษฐานเช่นนี้ค่อนข้างจะเลื่อนลอย ส่วนสิ่งที่แน่ชัดก็คือ ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะสากลในวัฒนธรรมของมนุษย์ กวีไทยอาจจะสร้างตัวละคร เช่นนี้ขึ้นด้วยลักษณะสากลดังกล่าวนี้ โดยตระหนักชัด หรือ โดยจิตใต้สำนึกก็ได้

"จะกล่าวถึงยักษ์รายในสายชล
 พระเวสสุวรรณสาปสรให้เฝ้าระ
 ไคยีนเสียงพ้องสองกุมาร
 แสนพิโรชโคกทะเลเสียงอึงอัด
 แสนสงสารสุดสวาทเพียงซาภิใจ
 สองพ้องร้องหวีดกรากกรีกเสียง

ทั้งสี่ตนฤทธิไกรถึงไฟกาล
 คอยโมหะฤทธิแรงกำแหงหาญ
 ลงลอยเลนชลธารสะท้อนไป
 โลสะกักเรียกกันอยู่หน้าไหว
 เห็นยักษ์โลคักพันกระชั้นมา
 ชีวิตเพียงจะพินาศความขยี้ษา"¹

บทกลอนข้างบนนี้ให้เห็นว่า ทำไมยักษ์จึงต้อง โกรธมากถึงกับจะมาพันกัน
 คอยสาเหตุเล็กๆน้อยๆแค่นี้ ถ้าเป็นยักษ์ด้วยกัน กรณีเช่นนี้คงไม่เกิดขึ้น * แต่เพราะ
 เป็นคนละเผ่าพันธุ์กัน ความขัดแย้งคอยสาเหตุเล็กๆน้อยๆ ชิงนำไปให้อภัยกัน ได้ถ้าเป็น
 เผ่าพันธุ์เดียวกัน จึงกลายเป็นกรณีรุนแรงขึ้นมาได้

ขณะที่ยักษ์กำลังไล่จับอรุณราชและนางมีสาครอยู่นั้น โคนุตรเหาะผ่านมา
 พอดี จึงไถลงมาช่วยอรุณราชและนางมีสาครไว้ได้ และโคธายักษ์ตาย

"พระล่องแรงแผลงฤทธิเขารบรบ พระหัดจับสองข้างสี่ยกมา
 แเนผงากฟาดผางกลางศิลา อสุราคืนกระเคือกองเสือกกาย"²

เมื่อยักษ์ทั้งสี่ตายแล้ว โคนุตรโคธูปชีวิตให้ฟื้นขึ้นมาอีกคอยความสงสาร อักขเมือ
 เห็นความขมขื่นมีอำนาจยอมอ่อนน้อมเป็นทาส แสดงให้เห็นว่า การยอมรับมนุษย์ซึ่งเป็น
 คนละเผ่าพันธุ์กับตนนั้น จะยอมรับได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์มีอำนาจมากกว่าตนเท่านั้น

¹พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 1 (พ.ณ. ประมวลมารค
 รวบรวม) หน้า 14.

²ก. หน้า 16.

*ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ในกรณีนี้ดูเพียงผิวเผิน จะเห็นว่าเป็นความขัดแย้ง
 ซึ่งเกิดจากสาเหตุอื่น (เช่น การบุกรุก) แต่เมื่อพิจารณาความขัดแย้งทำนองนี้ในเรื่อง
 โคนุตรทุกกรณี ทำให้เห็นได้ชัดว่า ตัวละครซึ่งมีความขัดแย้งกันนั้น เป็นคนละเผ่าพันธุ์ทั้งสิ้น
 (ดู การสรุปในหน้า 48 ประกอบ)

"พี่จะชูปทุมภักดิ์ที่บรรลัย
 พระหีบยามา เคี้ยวแล้ว เทียวพ่น
 หมอบประนมก้มตัวด้วยกลัวตาย
 ขอบพระคุณการุณชูปชีวิต
 ขอรองบาทมุสิกาพยายาม
 แด้วยกสี่ส่นายถวายแก้ว
 ทั้งสองดวงล้วนแต่คี่ปีศาจ"

จึงจะไม่เป็นกรรมประจำกาย
 ปทุมภักดิ์พลได้กลิ่นก็กลับหาย
 ค่างถวายอภิวันท์รำพันความ
 ได้พูดผิดช้านอนนี้หายหาย
 ไปติดตามกว่าจะสูญสิ้นชีวา
 อันเล็ดแล้วเหาะได้ในเวหา
 ประรณานึกได้ตั้งใจจง"¹

การยอมรับมณูย์ในลักษณะนี้ ปรากฏให้เห็นเด่นชัดอีกในกรณีวิชาธร และ
 พญาวานรซึ่งจะ ได้กล่าวต่อไป

กรณีที่สอง ระหว่างโคบุตร อรุณราชกับวิชาธร

เมื่อโคบุตร ได้ช่วยกู้บ้านเมืองให้ท้าวพรหมหัตถ์แล้ว ก็ได้ชวนอรุณราชออกเดิน
 ทางท่องเที่ยว ระหว่างทางได้พบกับพวกวิชาธรที่กำลังเฝ้าคันทน์ารีนล วิชาธรพอมอง
 เห็นมณูย์ก็โกรธและทำร้ายทันที

"ฝ่ายกนทรรพักกับพวกวิชาธร
 เห็นพี่น้องสององค์ในอำพน
 ค่ายหวงแหนกัน คือง เป็นที่สุด
 แก้วพระชรรค์เห็นเหาะระเห็จไป

เหาะเร่รอนคอยระวังนารีนล
 แคละกนเคี้ยวกลาตหยานใจ
 เหม่มนุย์สงรามมาแต่ไหน
 หลวงไล่มุกมันกระชั้นมา"²

¹พระสุนทรโวหาร นิทานกล่าวกลอนสุนทรภู์ เล่ม 1 (พ.ณ ประมวลมารค
 รวบรวม) หน้า 17.

²ดู. หน้า 26.

เมื่อรบกันแล้ว ปรากฏว่าพวกวิชาธรถูกโคบุตรฆ่าตาย แต่หลังจากที่โคบุตร
 ชุบให้ฟื้นขึ้นมาแล้ว ก็ยอมอ่อนน้อมอยู่ในอำนาจของโคบุตร (ด้วยอำนาจของมนุษย์ซึ่ง
 เห็นอกว่าคนอื่นเช่นเคย)

"วิชาธรรอดตายขึ้นไหวกราบ ยอบถวายกายเป็นเช่นข้าไท ข้าชอดถามนามวงศ์พระทรงเดช ฤทธิรงค์นี้กระไรคังไฟกัลป์	สีโรราบหมอบเรียงเคียงไสว จะอยู่ใกล้บาทบงสุ์พระทรงธรรม จากประเทศมาโยในไพร่สัดต์ ไกรไม่ทันเทียมศักดิ์ในจักรวาล" ¹
--	---

ภรณีที่สาม ระหว่างโคบุตร อรุณราชกับยักษ์หิศักดิ์ณัฐ

โคบุตรและอรุณราชพบกับยักษ์หิศักดิ์ณัฐขณะกำลังเดินทางผ่านทะเล ยักษ์เมื่อ

"เห็นมนุษย์เฝ้าองทั้งสองรา สิงหนาทภาคแฉ่งลำแคงฤทธิ หมายเขม้นเช่นข้าเข้าราวี ยี่สิบหัตถ์กริ้วบพระทรงฤทธิ พระโคบุตรสุริยวงศ์ทรงศักดิ์ดา พระหัตถ์ขวาดอดขวามรงค์ขว้าง ฤกมารร้ายกายกรเป็นท่อนไป	มันโกรธาโกรธนักคังอัคคี คังจะปิดมึงแสงพระสุริยศรี อสุรีดาโถมกระโจมมา หมายให้คึดอยู่มือของยักษ์ พระกรถว่ากอดน้องประคองไว้ หมายจะฉ้างขุนยักษ์ให้คักบีย โลหิตไหลโขมลงในคงคา" ²
--	--

จะเห็นว่ายักษ์เห็นมนุษย์ก็มุ่งตรงเข้าทำร้ายทันที โดยไม่มีสาเหตุอื่นใดมาก่อน

¹พระสุนทรโวหาร นิทานกำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 1 (พ.ณ ประมวลมารก
 รวบรวม) หน้า 27.

²ค. หน้า 30.

กรณีที่ดี ระหว่างโคบุตร อรุณราชกับพญาวานร

เมื่อโคบุตรและอรุณราชพบพญาวานรก็ได้ต่อสู้กัน เช่นเดียวกับสามกรณีข้างต้น และท้ายที่สุด เพื่อแพ้โคบุตร พญาวานรก็ยอมอ่อนน้อมต่อโคบุตร

"พวกลิงไพรแลไปเห็นมนุษย์ บ้างสำแดงแฉดงฤทธิ์ไล่ตีคมา	อุตุตุตถ่างยื่นขึ้นพร้อมหน้า จะโจมตีเข้าเช่นฆ่าสองกุมาร" ¹
--	--

และ

"นาครัดลึงวิ่งร้องก้องอารัญ จะหากพิศกักทั้งเข้าตึงอุค สิ้นกำคังล้มลงในกงคอง ประทานโทษไปรคเกิดพระทรงฤทธิ์ จะเป็นข้าอยู่ในองค์พระทรงธรรม	เข้าได้พันพิศพลพลวานร นากไม่หุคุมักคิงกลิ้งสออน พวกวานรร้องขอชีวิตวัน ขอชีวิตไว้อย่าฆ่าให้อาสัญ กว่าชีวิตจะม้วยมรรลยคาญ" ²
--	---

กรณีที่ย่ำ ระหว่างโคบุตร อรุณราชกับนางยักษ์นี้

นางยักษ์นี้ได้พบโคบุตรและอรุณราชในป่า นางก็ได้ลอบดวงโคบุตรและอรุณราช เพื่อเอาทั้งสองเป็นคู่ครอง ต่อมาภายหลังโคบุตรได้ล่วงรู้ความจริง และได้ต่อสู้กัน จนสามารถเอาชนะนางได้

"อียักษ์พังคังแค่นแน่นดูรา เสียแรงรักชกชวณมาเซยขึ้น จะขึ้นไปก็ไม่ไว้ซึ่งชีวิต	พิโรธว่าไปกับองค์พระทรงฤทธิ์ ไม่ถึงกันก็มาทำให้ข้าจิต แล้วแฉดงฤทธิ์กลับร่างอย่างขี้
---	---

¹พระสุนทรโวหาร นิทานค่ากลอนสุนทรภู่ เล่ม 1 (๗.๗ ประมวลมารค
รวบรวบ) หน้า 32.

²
ค. หน้า 34.

ทั้งปรากฏมาศราชวังเป็นทิมเวศ	สำแดงเดชเหยียบยอดคีรีศรี
โศกถลตาโถมเข้าโจมตี	กึ่งเสียดสายอสนีสนั่นครัน
พระโศภนทรหุยกยื่นขยับรับ	กระโจนจับค้วยกำลั้งคั้งกัน
ฤทธิ์รอนกรจิกเกศกุมภภัท	พระบาทยันเหยียบยักขินีมาร
อสุรินทร์สิ้นแรงจะแฉลงฤทธิ์	ขอชีวิตร้องก้องทั้งไพรสาณฑ์" ¹

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ทั้งห้ากรณีนี้ เป็นความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดนาฏ-
การและเหตุการณ์ต่างๆอย่างมากมาย จึงกล่าวได้ว่า เป็นความขัดแย้งหลัก (prin-
cipal conflict) ของวรรณคดีเรื่องนี้ ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ในเรื่อง
นี้มีข้อน่าสนใจดังต่อไปนี้

1. การต่อสู้ระหว่างมนุษย์กับพวกยักษ์ วิชาธร พญาวานรนั้น เป็นการต่อสู้
ที่พื้นฐานอยู่บน "ความเป็นคนละพวกกัน" อย่างเห็นได้ชัดเจน แม้บางกรณีจะมีสาเหตุ
อื่นมาประกอบอยู่บ้าง ก็เป็นสาเหตุเล็กน้อยๆมาก ถ้ามีคำถามว่า ทำไมพวกยักษ์
วิชาธร พญาวานร เมื่อเห็นมนุษย์จึงตวงโกรธและรบราฆ่าฟัน คำตอบที่ดีที่สุดก็คือ
เพราะเป็นคนละพวกกัน ไม่มีสาเหตุอื่นใดที่สำคัญและเห็นได้ชัดกว่านี้

2. เมื่อการต่อสู้สิ้นสุดลงแล้ว ฝ่ายแพ้อยอมอ่อนน้อมต่อฝ่ายชนะแทบทุกกรณี
(ยกเว้นกรณียักษ์หัสติจักรซึ่งโคบุตรไม่ยอมชும்ชีวิตกันให้) นี้แสดงให้เห็นว่า การยอมรับ
หรือยอมอ่อนน้อมต่อมนุษย์คนละเผ่าพันธุ์หรือคนละชนชาติกับตนนั้น จะยอมได้ก็ต่อเมื่อ
อีกฝ่ายหนึ่งมีอำนาจเหนือกว่าตนเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้ น่าจะชี้ชัดถึงความหยิ่งทะนงใน
ชนชาติและความรัก เสรีภาพของตัวละครเหล่านั้นได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันก็ชี้ให้
เห็นถึงการติดอกและการผสมผสานกันระหว่างชนชาติหรือเผ่าพันธุ์ได้เป็นอย่างดีด้วย
ประเด็นนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงอย่างละเอียดในตอนต่อไป

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 1 (พ.ณ ประมวลมารค
รวบรวม) หน้า 46.

นอกจากความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ซึ่งเป็นความขัดแย้งหลักของเรื่องแล้ว ในเรื่องนี้ยังมีความขัดแย้งชนิดอื่นๆ ปรากฏแทรกและเชื่อมโยงนาฏการและเหตุการณ์ บางช่วง ดังต่อไปนี้

๒) ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น

ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นในเรื่องนี้ เป็นความขัดแย้งระหว่างท้าวพรหมทัต (กษัตริย์) กับบุโรหิต (ขุนนาง) ของพระองค์ เหตุการณ์ที่เกิดจากความขัดแย้งนี้เป็น เหตุการณ์ตอนเริ่มต้นเรื่อง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ท้าวพรหมทัตเป็นกษัตริย์ครองเมืองพาราณสี พระองค์ทรงมีโอรสและธิดาสอง พระองค์คืออรุณราชและนางมณีसाคร ต่อมาบุโรหิตก่อการขมถ และประหารพระองค์ เสีย

กรนั้นอยู่มากาพรหมณ์บุโรหิต
 เชาวรามีนุทรบุรุษชาย
 คิดการศึกษิกจะเป็นกษัตริย์
 ทั้งลูกจะครองนุชพระบุตร
 จึงมีวสุมชุนคนไว้ค้ำคั่ง
 ชนง้าวหวลลาวโล่แลเป็นยา
 ถึงวันที่เตรียมทัพเวลาศึก
 เอาป็นใหญ่ยิ่งประคังพังกำแหง
 จับกษัตริย์ตัดเศียรสิ้นชีวิต

ครองโลกจิตนึกเจตนาหมาย
 แต่เมียมตายจากอกไปทกมี
 ผ่านสมบัติบ้านเมืองให้เรื่องศรี
 ได้แทนที่พรหมทัตกษัตริรา
 ได้พร้อมพรุ่งหลายพันกัทรมา
 เกรื่องศาสตราครบถ้วนแลทวนเทง
 อิกที่กฮักหาญชา.กำแหง
 จุกคยแดงให้ประคังเข้าวังใบ
 ทวารปิดมิให้คนลอบหนีได้"¹

หลังจากท้าวพรหมทัตสิ้นชีวิตแล้ว อรุณราชและนางมณีसाครได้ชอกซอนหนี ออกจากเมืง จนกระทั่งได้ไปพบโคบุตร และโคบุตรได้นำทั้งสองกลับมายังเมือง

¹พระสุนทรโวหาร นิทานกำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 1 (พ.น ประมวลมารค รวบรวม) หน้า 11.

พาราเกสึ จับพราหมณ์ปุโรหิตไว้ได้ และได้จับชีวิตท้าวพราหมณ์ที่ข่มขืนมาคังเคิม ท้าวพราหมณ์จึงสั่งให้ประหารพราหมณ์ปุโรหิตเสีย แต่ก่อนที่จะประหาร ก็ได้ให้เสนานำปุโรหิตแห่งประจันก่อน เพื่อเป็นตัวอย่างมิให้คนอื่นๆเอาเป็นเยี่ยงอย่าง

"เสียงหมองหมองร้องว่าเจ้าข้าเอ๋ย อย่าดูเยี่ยงข้าเคยหึงชายหญิง
ข้าพ่อลูกทจริตทำผิดจริง กบฏซึ่งสมบัตินิระเศศตรา
ทั้งชาวบ้านร้านตลาดก็กลากเกลื่อน ร้องเรียกเพื่อนวังกรมมาดูหน้า
ทั้งธานีมิได้มีใครเวทนา มันอยากชิงवासนาสาแแก่ใจ"¹

ข้อที่น่าสังเกตุก็คือ การกระทำของปุโรหิตนั้น ในทัศนะของชาวเมือง(หรือกวี)เห็นว่าเป็นการชิงवासนา เมื่อवासนา(สิ่งที่คิดตัวมาแก่กำเนิด - ขนชั้น) ของพราหมณ์ปุโรหิตเป็นเพียงแก่ขุนนาง แต่ยังมีอาจเอื้อมไขว่กว่าवासนาที่สูงกว่านั้น ผลสุดท้ายจึงควรได้รับโทษทัณฑ์ตามกรรม

๕) ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับระบบค่านิยม

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับระบบค่านิยมในเรื่องนี้ เกิดขึ้นเมื่อโคบุตรเดินทางไปถึงเมืองกาหลง แล้วได้ลักลอบเข้าหานางอำพันธิดาของเจ้าเมือง จนได้เสียกัน ในกรณีนี้ ความขัดแย้งไม่น่าจะเกิดขึ้น เพราะทั้งโคบุตรและนางอำพันต่างก็เป็นเผ่าพันธุ์เดียวกันและเป็นกษัตริย์ด้วยกันทั้งคู่ ถ้าโคบุตรแสดงตัวและสู่ขอนางโดยเปิดเผยย่อมจะกระทำได้ แต่โคบุตรกลับเลือกในทางตรงกันข้าม การเลือกทำผิดประเพณีและค่านิยมเช่นนี้ ทำให้ท้าวพลวิราชบิดาของนางอำพันยอมอมก๊วยไปได้ โคบุตรจึงต้องพานางอำพันหนีไป สิ่งที่น่าพิจารณาแก่ก็คือ การทำผิดค่านิยมเช่นนี้ โคบุตรก็รู้ว่าเป็นเรื่องที่ไม่ดีอย่างยิ่ง แต่โคบุตรก็ยังเลือกทำ ทั้งคำกลอนที่ว่า

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานกัวกลอนสุนทรภู่ เล่ม 1 (พ.ณ ประมวลุมารค
รวบรวมน) หน้า 22-23.

"พระบិតูรงกัทรงฤทธานันคึกฆ่า
เรากัมีคึกคิดควนท่กวนใจ
 ทั้งสองซ้กต่างกัลุ่มอ่ยาคุ่มแค้น
เรากัเป็นจักรพรรดิกระษัตริยา
 ขอทูลลาพาน้องไปอุกฤษเษก
 ถ้าสบเค็้จวพระบิตาจะปรานี
 เบืองพาราณสีบุรีรัตน
 ลีบห้่าวันจึงจะทันวิวาท่การ

ฝ่ายเทวาบ้องบักไม้คักขยับ
ค้วยมีได้เกรงการที่ทานมา
 ช่วทูลแทนเถิดเจ้าเหมือนเราว่า
 ชื่อโกบุตรสุริยาสวัสดิ์
 เป็นองค์เอกอัครเสศเจริญศรี
 เชิญภูมีจิงแจ้งไปแก่งงาน
 อยู่จิงหวัคบุรพาพิถาสาร
 แล้วอุมมิ่งเขาวมาลย์เสมอชนม์" 1

④ ความซัดแย้งภายใน

ความซัดแย้งภายในจิตใจของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องนี้ ปรากฏอยู่เพียง
 กรที่เค็้ยว คือกรที่นางอำพัน นางอำพันเกิดความซัดแย้งภายในใจของตนเองอย่าง
 เห็นได้ซัดตอนทีนางต้องเลือกเอาระหว่างความรักต่อโคบุตร หรือ ความรักและความ
 ค่านึงถึงเก็้ยรคิยศของบิตามารดา .

"สงสารนางร้างไปจากไพชยนต์
 ถึงบิตมารคาคณาญาติ
 พระทรงโถมโถมนางให้สร้างใจ

แสนกังวลห้วงหลังวังเวงใจ
 นุชนาฏแสนเทวน้ำเนตรไหล
 มาถึงในสวนชวัญมีทันนาน" 2

แต่อย่างไรก็ตาม ความซัดแย้งนี้ก็เป็นความซัดแย้งที่ไม่เค็้นซัด และไม่มี
 บทบาทต่อกรค่านึงเรื่องมากนัก

1พระสุนทรโวหาร นิทานค่านกลอนสุนทรภู เล่ม 1 (พ.ณ ประมวญมารค
 รวบรวม) หน้า 71.

๕) ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล

ความขัดแย้งในกรณีนี้ คือความขัดแย้งระหว่างนางมณีสาครกับนางอำพัน หลังจากโคบุตรพานางอำพันหนีจากเมืองกาหลง ก็ได้พานางมายังเมืองพาราณสี ต่อมาก็ได้มีการอภิเษกโคบุตรกับนางอำพันและนางมณีสาคร หลังจากอภิเษกแล้ว นางอำพันและนางมณีสาครต่างก็พยายามเอาชนะซึ่งกันและกัน เกิดความอิจฉาริษยาและหึงหวงกัน จนกลายเป็นสาเหตุนำไปสู่ความขัดแย้งที่ร้ายแรงในเวลาต่อมา ดังตัวอย่าง

"นางมณีไค้พิงให้กั๊งแก่น
จึ่งตอบวาจาพลันควยทันใจ
ข้ามันจ้านร้านรักเขาจูบ
พระทรงกั๊กก็เธอไม่รักอยู่แวนอิง
สมกะเนแล้วกระไรไปไ่ว้นหน้า
ไม่คิดถึงความหลังนั้นบ้างเลย

ยิ่งสุคนธ์เคืองชั๊กให้ตักมัย
ชะอะไรแม่อำพันขยันจริง
เหมือนดั่งกบสีคืนเป็นคลัง
จึ่งวางว้างมาตามพระทวามเซย
ลารพัคที่จจะว่าเจ้าข้าเอ๋ย
เจ้าไปเเคยแล้วอย่าเงินให้เกินการ"¹

และ

"อำพันพิงออกกั๊งการมรับ
ดูว่าไรกับแม่มาแหพาน
สมกะเนเหมือนว่าก็ผาสูก
รู้ว่าท่านเจ้าชีวิตของกั๊กวเเกรง

เพียวบั้งคัับรุกราชออยู่ถาคณาน
ข้ามันจ้านร้านรักกระนั้นเอง
ไปสมกะเนแล้วก็ถูกขึ้นเคนเหยง
อย่าครันเเกรงไปเลยแม่นั้นแพ้แล้ว"²

๑

¹พระสุนทรโวหาร นิทานกำกลอนสุนทรภู์ เล่ม 1 (พ.ณ ประมวลุบบารค
รวบรวม) หน้า 99.

²ก.

๖) ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์ในเรื่องนี้ เป็นความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความขัดแย้งระหว่างนางอำพันกับนางมณีสาครที่ได้กล่าวมาแล้ว นางอำพันเมื่อเห็นว่านางมณีสาครกำลังได้เปรียบตน ก็ได้ใช้ให้เณรกระทำความเสน่ห์เพื่อให้โกนุครรักนาง และเกลี้ยคนางมณีสาคร

"ตาเณรว่าข้าทนต์หนึ่งเถิดเจ้า
น้ำมันพรายคงละลายน้ำมันจันทร์
เสกคาถาอาคมตามสั่งเถก
ครั้นเสกเสร็จเจ็ดครั้งกำลังฤทธิ์

แล้วลูกเข้าภูมิจมิมัน
แล้วลงยันต์มหาวราฤทธิ์
เคชะเวทเทพรำจวนปั่นป่วนจิต
มานั่งชิตย่นให้สาวโซ่ปล้น"¹

และ

"จะกล่าวถึงเณรกระอาเมื่อยามค่ำ
ซึ้งปีกปากพรายร้ายคะนอง
รูปอำพันนั้นวางไว้ข้างซ้าย
ทั้งสามรูป รียงกันเป็นหลั่นมา
ปลุกผีพรายให้มีฤทธิ์กล้า
รูปกระษัตริย์พลัดจากเมียบลวงพลัน
ฝ่ายรูปนางมณีศรีสวัสดิ์
ไปฝังไว้ป่าช้าในราตรี
เสกจำปากกลายเป็นแมลงกู่
เสียงหึ่งหึ่งถึงปรางก็ปราสาทชัย

แกนั่งทำการใหญ่อยู่ในห้อง
ผ้าขาวรองพื้นรูปกระษัตริย์
รูปมณีโคมฉายอยู่ข้างขวา
ภาวนาจิตตามความสำคัญ
รูปมวาลูกโสดกระโศกหัน
เข้าออกรูปอำพันไว้ทันที
กระเด็นพลัดจากรูปพระโคมศรี
ยายกาตีตากะดาร์กมาไว้
แล้วบินวู้ควยพระเวทข้างเพศไสย
เป็นดอกไม้ตกลงตรงอุรา"²

¹พระสุนทรโวหาร นิทานกำกอนสุนทรภู่ เล่ม 1 (พ.๗ ประมวลมารค
รวบรวม) หน้า 93.

²ก. หน้า 94.

ผลจากอำนาจเสน่ห์เวทมนต์ในครั้งนี้ ทำให้เกิดเหตุการณ์วุ่นวายขึ้นในเมืองอย่างมากมาย ความขัดแย้งนี้ดำเนินไปเรื่อยๆ จนกระทั่งอรุณราชสามารถแก้เสน่ห์ได้ ความขัดแย้งก็จึงหมดไป แต่ก็ยังส่งผลกระทบต่อเมืองให้นางว่าเนตูกโกบุตรขับออกจากเมือง (เรื่องโกบุตรของสุนทรภู่มีต้นฉบับอยู่เพียงแค่นี้)

จากการพิจารณาความขัดแย้งในเรื่องโกบุตรมาทั้งหมดแล้วนี้ สามารถสรุปประเด็นสำคัญๆ ได้ดังนี้

1. ความขัดแย้งหลักของนิทานกำกอนเรื่องนี้ก็คือความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์นาฏการและเหตุการณ์ต่างๆ ในเรื่องนี้มากกว่าครึ่งเรื่องเกิดขึ้นจากความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์อย่างเห็นได้ชัดเจน

2. นอกจากความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ซึ่งเป็นความขัดแย้งหลักของเรื่องแล้ว นาฏการและเหตุการณ์ต่างๆ ในเรื่องนี้ยังสร้างขึ้นด้วยความขัดแย้งชนิดอื่นๆ อีกคือ

2.1 ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ความขัดแย้งนี้เป็นความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ตอนต้นเรื่อง

2.2 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล และความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์ ความขัดแย้งทั้งสี่ประการนี้ปรากฏต่อเนื่องและสัมพันธ์กันอย่างมาก เป็นปัจจัยก่อให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ในเรื่องหลังจากความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์สิ้นสุดลงแล้วไปจนกระทั่งจบเรื่อง (ตีกรวีแค้นกว้างไว้)

3. นาฏการและเหตุการณ์ในกลอนนิทานเรื่องนี้ เริ่มต้นจากความขัดแย้งระหว่างชนชั้น แล้วดำเนินมาสู่ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ซึ่งปรากฏอยู่ท่ามกลางกัน หลังจากความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์จบลงแล้ว ก็เกิดนาฏการและเหตุการณ์จากความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม ความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละคร ความ

ขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล และความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์ต่อเนื่อง และสัมพันธ์กันมาโดยตลอด เมื่อความขัดแย้งกรณีหนึ่งกลืนและสิ้นสุดลง ความขัดแย้งกรณีใหม่ก็จะเกิดขึ้นแทนที่เสมอ จนเห็นได้ชัดเจนว่าความขัดแย้งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ต่างๆขึ้นในเรื่อง ถ้าขาดความขัดแย้งเหล่านี้เสียแล้ว นาฏการและเหตุการณ์เหล่านั้นก็จะปรากฏขึ้นไม่ได้เลย

4. ความขัดแย้งต่างๆที่ปรากฏในเรื่องนี้ ไม่มีการเกี่ยวโยงกันอย่างซับซ้อน เหตุการณ์และนาฏการแต่ละช่วงมักจะเกิดจากความขัดแย้งกรณีหนึ่งกรณีใดอย่างเห็นได้ชัด ไม่มีนาฏการและเหตุการณ์ที่เกิดจากความขัดแย้งหลายชนิดและหลายระดับในขณะเดียวกัน

ความขัดแย้งในเรื่องสิงห์ไกรภพ

ในนิทานกำกอลอนเรื่องสิงห์ไกรภพ ความขัดแย้งที่ปรากฏเด่นมากมีสามประเภท คือ

1. ความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก
2. ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์
3. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม

นอกจากความขัดแย้งหลักทั้งสามประเภทนี้แล้ว ในนิทานเรื่องนี้ยังมีความขัดแย้งอื่นๆ ปรากฏแทรกอยู่เพียงบางตอน คือ ความขัดแย้งภายใน ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเวทมนต์ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับระบบกานิยม ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปีศาจ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก

ในนิทานเรื่องนี้ ปรากฏความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูกหลายกรณีด้วยกัน แต่

เกือบทุกกรณีจะอยู่ในรูปของพ่อบุตรร่วมกับลูกบุญธรรม ลักษณะเช่นนี้อาจเป็นเพราะผู้แต่งต้องการหลีกเลี่ยงไม่ให้กระเทือนความรู้สึกของผู้อ่านซึ่งยังมีคติระบบค่านิยมของสังคมไทยก็ได้ ความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูกในเรื่องนี้ ปรากฏในลักษณะดังนี้ คือ ลูกทำร้ายพ่อ ลูกเป็นต้นเหตุนำความยุ่งยากและอันตรายมาให้พ่อ ลูกเป็นต้นเหตุให้พ่อตาย และการกระทำของลูกมีส่วนเร่งเร้าให้พ่อต้องตายในที่สุด

ความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูกในเรื่องนี้ ปรากฏอยู่สี่กรณีด้วยกัน ดังนี้

กรณีแรก ระหว่างท้าวอินธุมาศกับคงคาประลัย

ท้าวอินธุมาศเป็นกบฏวีรกรรมเมืองโกญจนา ส่วนคงคาประลัยเป็นลูกนายโจรซึ่งถูกกวาดเมืองฆ่าตาย ท้าวอินธุมาศได้รับคงคาประลัยมาเลี้ยงไว้เป็นลูกบุญธรรม ตั้งแต่คงคาประลัยยังเป็นเด็ก แต่ต่อมาภายหลัง คงคาประลัยได้ขบถต่อท้าวอินธุมาศ ทำให้ท้าวอินธุมาศและเบหุณีต้องหนีซอกซอนออกจากเมือง ไปตกทุกข์และหนยากลำบาก อยู่ในหมู่บ้านชายป่าเป็นเวลานาน ระหว่างที่คงคาประลัยนำทหารเข้าโจมตีวังของท้าวอินธุมาศ ท้าวอินธุมาศได้กล่าวแก่คงคาประลัยว่า

"โอ้พ่อดวงนัยนาบิดาเอ๋ย	ไม่ควรเลยดูรักจะหักหาญ
พ่อพร้าเลี้ยงรักษาพยาบาล	เจ้าเปรียบปานเหมือนชีวิตของบิดา
หรือแค้นพ่อช้อโรนะลูกเอ๋ย	ไม่บอกเลยให้รู้ซึ่งโศกนา
เจ้าจะฆ่าพ่อแล้วหรือแก้วตา	หรือปรารถนาสิ่งใดในธานี
จงบอกพ่อขอเถิดไม่ซัดขวาง	เมื่อวายวางขวัญข้าวช่วยเนาผี
พระลูกแก้วแววตาอย่าร้าว	ให้เสนีย์ราษฎรได้ร้อร่น" ¹

แต่ คงคาประลัยกลับตอบท้าวอินธุมาศว่า

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลมารค
รวบรวม) หน้า 11.

“เป็นเจ้านายช่างไม่อายอำม คยมั่ง เอาความหลังขึ้นลำเล็กเลี้ยงรักษา
ก็ใครใช้ให้เลี้ยงจงบอกมา หรือว่าข้าจ้างวานประการใด
กระดุกเรามีไซ้เหล้าระย่ายาก สมบัติมากเสียกว่านี้เป็นไหนไหน
ท่านจัดतालผลาญพอเราบรรลีย์ ไม่สาใจกลับประจานว่าโจจร”¹

และ

“ว่าเลี้ยงคอกจึงได้โยธาหาญ ช่างว่าชานมีไก่อายเท่าปลายนม
ช่างโง่เง่านี้เป็นท้าวพระยาม พุคไม่สมแล้วมาเชื้อแก่คุณมี
ชื่อว่าเนื้อก็เป็นเหยื่อพยักฆราช ไตรผลาดก็จะเลิศประเสริฐศรี
อันฝูงนางแสนสุรางคนารี ที่คือไม่พักฝากให้ยากใจ”²

ข้อที่นำพิจารณาในคำอ้างของกงคาลัยก็คือ การที่กงคาลัยอ้างว่า
“ท่านจัดतालผลาญพอเราบรรลีย์ ไม่สาใจกลับประจานว่าโจจร” นั้น เป็นคำ
กล่าวอ้างที่น่าสนใจมาก เพราะตามความเป็นจริงแล้ว นายโจรตายเพราะฝีมือ
ของชาวค่านและกองตระเวนอ่าว โขยที่ท้าวอินธุมาศไม่ได้บอกคำสั่งใดๆทั้งสิ้น ข้า
เมื่อชาวค่านนำกงคาลัยมาถวาย ท้าวอินธุมาศก็รับเป็นลูกบุญธรรมโดยไม่
ฟังคำทัดทานของโหรและอำมาตย์ พิจารณาจากจุดนี้ เราจะเห็นว่าถ้อยคำที่
กงคาลัยยกขึ้นมาอ้างนั้น เป็นถ้อยคำที่กงคาลัยอ้างขึ้นเพื่อให้การขบถต่อ
พ่อบุญธรรมของตนมีความชอบธรรมขึ้นเท่านั้น

กรณีที่สอง ระหว่างสิงห์ไกรภพ พราหมณ์จินดา กับพินทุมาร

พินทุมารเป็นยักษ์ซึ่งกอดเข้าค้นสรรพยาวิเศษที่อยู่ในแห และได้จับ

¹พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.๓ ประมวลุมารค
รวบรวบ) หน้า 11.

²ดู. หน้า 12.

สิงห์ไกรภพและพราหมณ์จินดาไปเลี้ยงไว้เป็นลูก ระหว่างที่สิงห์ไกรภพและพราหมณ์-
จินดาอยู่ในถ้ำของพินทุมารนั้น พ่อบุญธรรมและลูกบุญธรรมทั้งสามชีวิตนี้ก็รักกันเช่นเดียวกับ
กับพ่อลูกทั่วไป ดังคำกลอนว่า

"กุมาราเห็นหน้านั้นผิวยักษ์	ก็ปลงรักอสุรินทร์สิ้นทั้งสอง
พระยายักษ์รักสุดสวาทปอง	เห็นลูกร้องรับขีวิตทุกวันมา
ถึงยามค่ำย่ำซ้องเข้าไสยาสน์	เอาผ้าลาดลงให้ลูกเส่นหา
แล้วโยกบัลลังก์ไว้ให้นิทร	ทั้งสองราพระกุมารสำราญใจ
เวลาเช้าท้าวอุ้มลงสร้งน้ำ	เอาผ้าทำเปดกร้อมให้หลับไหล" ¹

ต่อมาสิงห์ไกรภพและพราหมณ์จินดาได้ขโมยยาจากต้นสร้งรพยา แล้วหนีพินทุมาร
ไป พินทุมารเมื่อทราบเรื่องก็ตามลูกบุญธรรมทั้งสองไปจนถึงที่สุกเขตกแดนของตน และ
ไม่สามารถติดตามได้อีกต่อไป จึงได้อ้อนวอนลูกบุญธรรมทั้งสองว่า

"พ่อเลี้ยงไว้ได้ถึงสิบสี่ปี	มิได้มีศึค่านาทร
เมื่อแรกตกมาอยู่ในคูหา	พ่ออุทิศสำหรับนางเกสร
มวโลมเลี้ยงดูยาด้วยอาวรณ์	ถนอมนอนแนบข้างไม่ห่างกัน
.....
เจ้าคอยหลบหนีไปมิได้สิ่ง	ไม่ส่งสารพ่อมั่งเคยลูกเอ๋ย
ตั้งแต่วันนี้ไปที่ไหนเลย	จะได้เวยชมสองพระลูกรัก
<u>เมื่อลูกแก้วแววตาเจ้าฆ่าพ่อ</u>	ควรได้ช้อวิตกเพียงอกหัก
ยิ่งรู้ว่าให้สะอื้นเสียงฮักฮัก	บั้นว่าจักบอคม้วยด้วยดูดยา" ²

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลมารภ
รวบรวม) หน้า 28.

² ฎ. หน้า 42.

แต่ แม้ว่าพินทุบารจะอ่อนแออย่างไร ทั้งสิ่งทไกรภพและพราหมณ์จินตาก็มี
ยอมทำตาม ในที่สุดพินทุบารก็ซาบซึ้งใจตายด้วยความโทมัส ณ ที่นั่นเอง

กรณีที่สาม ระหว่างนางสร้อยสุคากับท้าวจตุพักตร์

สร้อยสุคาเป็นลูกบุญธรรมของท้าวจตุพักตร์ และต่อมาได้ลักลอบได้เสียกับ
สิงห์ไกรภพ เมื่อสิงห์ไกรภพชวนนางหนี นางก็ตัดสินใจเลือกไปกับสิงห์ไกรภพ ทั้งๆที่
มีความอาลัยอาวรณ์บิดามารดา และทั้งๆที่นางก็รู้ด้วยว่า การกระทำเช่นนี้จะนำความ
ยุ่งยากเดือดร้อนมาสู่ผู้บังเกิดเกล้าทั้งสองและบ้านเมืองเป็นอย่างมากด้วย ดังกลอน
ว่า

"โอ้พระคุณทูตกระหม่อมของลูกเอ๋ย	ลูกไม่เคยจากบาทพทรี
สุดจะละพระชนกชนนี	นางโคกกำสรวลสลดใจ
.....
โอ้ชาตินี้มีกรรมจะจาก	ต้องพลัดพรากจากนิเวศน์ประเทศสถาน
จะวายวุ่นวุ่นเคืองหึงเบื่องมาร	แสนสงสารสาวสนมกรมใน
จะวังเหงาเศร้าสร้อยพลอยสลด	โศกกำสรวลเศร้าหมองไม่ย่องใส" ¹

เมื่อนางหนีไปกับสิงห์ไกรภพแล้ว ก็เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายขึ้นในเมืองมาร
ดังคาด ท้าวจตุพักตร์โกรธสิงห์ไกรภพและได้ยกกองทัพตามไป ถึงแม้ท้าวจตุพักตร์จะ
สามารถแย่งลูกบุญธรรมกลับคืนมาได้ก็ตาม แต่ความแค้นที่มีต่อสิงห์ไกรภพ ทำให้ท้าว
จตุพักตร์ต้องยกกองทัพไปที่เมืองโกญจา เป็นเหตุให้ท้าวจตุพักตร์ถูกสิงห์ไกรภพฆ่าตาย
ในที่สุด

กรณีที่สี่ ระหว่างนางแก้วกนิรีกับท้าวเทพาสูร

นางแก้วกนิรี (ลูกของท้าวเทพาสูร) ทำให้ท้าวเทพาสูร เสียใจเป็นอย่างมาก

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานค่ากลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ. ประมวลবারค
รวบรวม) หน้า 70.

เพราะนางได้ลักลอบได้เสียและหนีไม่เข้ารามวงศ์ (ลูกของสิงหไกรภพ) ดังกลอนที่ว่า

จะกลับกล่าวท้าวเทพาสुरารักษ์	เสียดศกัศ์เศร้ามองไม่มองใส
ผู้ทรงกายหมายมุ่งไปกรุงไกร	พบมาใช้คลี่สารออกอ่านดู
ได้ทราบความรามวงศ์ทำองอาจ	ฆ่าอำมาตย์ตายหมด <u>ข้าอาคสู</u>
<u>เสียนตรีศรีสวัสดิ์กับศัทรุ</u>	เป็นสุขทุกข์กฤทธีจนจิตใจ
จนลมจับพิบผอยตกลงลอยคว้าง	ลงกลิ้งกลางดินซบสลับไสล ^๑

เหตุการณ์นี้เป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่เร่งเร้าให้ท้าวเทพาสुरโกรธฝ่ายสิงหไกรภพมากขึ้น (เพราะท้าวเทพาสูระ และสิงหไกรภพมีความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ เป็นพื้นฐานเดิมอยู่แล้ว) และท้ายที่สุดท้าวเทพาสुरก็ถูกสิงหไกรภพฆ่าตายในการรบ

สิ่งที่น่าพิจารณาในกรณีนี้ มีอยู่สองประการคือ

ประการแรก นางแก้วกิริยามีส่วนเร่งเร้าให้ท้าวเทพาสुरต้องตายนั้น เป็นลูกแท้ๆของท้าวเทพาสुर ลักษณะนี้แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับอีกสามกรณีข้างต้น เพราะกรณีทั้งสามนั้น เป็นความขัดแย้งระหว่างพ่อนุชชรรวมกับลูกนุชชรรวมทั้งสิ้น แต่กรณีนี้เป็นความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูกแท้ๆของตน นับเป็นลักษณะที่แปลกออกไป

ประการที่สอง ความตายของท้าวเทพาสुरไม่ได้มีสาเหตุหลักมาจากการกระทำของนางแก้วกิริย (ซึ่งแตกต่างจากกรณีทั้งสามข้างต้นอีกเช่นกัน) สาเหตุสำคัญที่ทำให้ท้าวเทพาสुरต้องรบราชำพันกับฝ่ายของสิงหไกรภพนั้น คือ ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ สงครามครั้งแรกระหว่างท้าวเทพาสुरกับฝ่ายสิงหไกรภพเกิดขึ้นเพราะท้าวเทพาสुरยกทัพไปตีเมืองมวริน เพื่อแก้แค้นให้ท้าวจตุพักตร์ซึ่งเป็นพวกยักษ์ด้วยกัน แต่ก็ต้องพ่ายแพ้กลับมา มีหน้าซ้ำยังประสบเคราะห์ร้ายหนักขึ้นไปอีก นั่นคือนางแก้วกิริยามีไปกับรามวงศ์ ทำให้ท้าวเทพาสुरโกรธแค้นและเสียใจมากขึ้น จนกระทั่งได้ติดตามไปรบกับสิงหไกรภพ และถูกฆ่าตายดังกล่าวดังกล่าวแล้ว

จากกรณีนี้ จะเห็นว่าสุนทรภู่พยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างระหว่างพ่อกับลูกแท้ๆของตน การหลีกเลี่ยงเช่นนี้ ดูเพียงผิวเผิน อาจจะคิดว่าเป็นความบังเอิญก็ได้ แต่จากการศึกษาความขัดแย้งท่านเองเกี่ยวกับเรื่องนี้ พระอภัยมณี ทำให้ได้ข้อมูลที่สำคัญที่คัดค้านความบังเอิญโดยสิ้นเชิง รายละเอียดเกี่ยวกับกรณีนี้ ผู้เขียนจะได้กล่าวไว้ในตอนท้าย ในที่นี้จะขอกล่าวเพียงสั้นๆว่า สุนทรภู่ตั้งใจไม่ให้ท้าวเทพปสุรต้องตายเพราะการกระทำของลูกสาวตนโดยตรง เพียงแต่ให้มีส่วนเกี่ยวพันอยู่ด้วย

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์

ความขัดแย้งประเภทนี้เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์กับยักษ์ทั้งสิ้น ฝ่ายมนุษย์ก็คือฝ่ายสิงห์ไกรภพ ฝ่ายยักษ์คือฝ่ายท้าวจตุพัตร์ ซึ่งมีท้าวจตุพัตร์ ท้าวเทพปสุร และท้าวประลัยกัลป์ (ยักษ์สองคนหลังนี้ทำสงครามกับฝ่ายสิงห์ไกรภพเพียงเพื่อต้องการแก้แค้นให้เพื่อนของตน) ความขัดแย้งระหว่างท้าวจตุพัตร์กับสิงห์ไกรภพนั้น นอกจากจะเป็นเพราะต่างเผ่าพันธุ์กันแล้ว ยังเป็นเพราะสิงห์ไกรภพทำผิดค่านิยมโดยการลักลอบได้เสียกับธิดาของท้าวจตุพัตร์แล้วพาหนี ส่วนกรณีของท้าวเทพปสุรและท้าวประลัยกัลป์นั้น เป็นความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์อย่างแท้จริง โปรดพิจารณาตัวอย่างกลอนต่อไปนี้

"เทพปสุรณแก่นแน่นแสนสุด
น้อยหรือมาฆ่าสหายภูวายุปราณ
จงจับอำยรามวงศ์ลงเหล็กไว้
จับพ่อแม่แก่เฒ่าพวกเผ่าพันธุ์
จะเชือดเนื้อเอาเกลือกทำให้สาหัส
ใส่พวกพ้องของมนุษย์แล้วจุกไฟ

หม่อมมนุษย์ประมาททำอาชญา
กูจะผลาญทั้งโคตรความโหดทัณฑ์
อย่าเพิ่งให้ชีวิตรอดอาศัย
มาพร้อมกันจึงทำให้หน้าใจ
แล้วผูกมัดแต่การางกลางน้ำไหล
คลอกเสียให้ตายสิ้นค้ำยกินป็น"¹

¹พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลมารค
รวบรวม) หน้า 138.

"เทพาสูรจุนรำพึงถึงสหาย
แล้วถามซักอรรถเรตราว่าเหตุใด
วิรุณพัฒน์คดาไปว่าชาน
นึกสังเกตเหตุไฉนจึงใจเบา
จึงมาช่วยด้วยเสียกายสหายรัก
ให้จับหลานท่านยายอายรามวงค์
จะจับอ้ายไกรภพลบมนุษย์
ทั้งบุตรืออ้อยสร้อยสุคา

สุขลพรายพรอยพริ้งหลอหลังไหล
เสียกรุงไกรไม่รู้ถึงหูเรา
ว่ารักหลานหลงเหลือจึงเชื่อเขา
รักศักรูงเห่าสืบเฝ้าพงศ์
จะเสียศักดิ์ท้าวไทครรไลหงส์
เอาจำลงเหล็กครึ่งแล้วจึงมา
ฆ่าให้สุดสิ้นวงศ์เฝ้าพงศ์
ก็จะฆ่าเสียด้วยกันแลท่านยาย" ¹

"น่าน้อยจิกชิคาช่างพาชื่อ
หน่อกับตรีย์ทุกนิเวศน์ทุกเขตแคว้น
มาติดคาบรามวงค์ที่ลงโทษ

ขึ้นเชื่อถือรักมนุษย์นั้นสุดแสน
ถึงมากมั่นรักไกรก็ไม้อาย
เสียประโยชน์ญาติประยูรนั้นสูญหาย" ²

และ

"ประลัยกัลป์หันหุนให้ขุนแก่น
น้อยหรือชะมนุษย์มันสุคใจ
จะไปจับสืบเสียงท่าเมียงเคี้ยว

กระหีบแท่นแผ่นดินสาธุหาไหว
มาทำให้พระสหายกษายพัคค์
หระคูกกระเคี้ยวมันจะมันขยันหนัก" ³

ความขัดแย้งระหว่างเฝ้าพันธุในกรณีดังกล่าวมานี้ ทำให้เกิดนาฏการขึ้นใน
เรื่องเป็นอย่างมาก จะเห็นได้ตั้งแต่สงครามระหว่างสิงห์ไกรภพกับท้าวจตุพัคค์ จน
กระทั่งวิรุณพัฒน์หลานของท้าวจตุพัคค์หลอกลวงรามวงค์ไปยังเมืองของท้าวเทพาสูร

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลุมารค
รวบรวม) หน้า 179.

² ค. หน้า 162.

³ ค. หน้า 201.

สงครามระหว่างท้าวเทพาสूरและท้าวประลัยกัลป์กับสิ่งทมิฬโกรธ ความซัดแย้งระหว่าง
เผ่าพันธุ์ในช่วงนี้ได้สิ้นสุดลงเมื่อสิ่งทมิฬโกรธฆ่าท้าวเทพาสूरและท้าวประลัยกัลป์ตาย

ความซัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ปรากฏเด่นชัดอีกครั้งหนึ่งในตอนท้ายของเรื่อง
เริ่มตั้งแต่ตอนรามวงศ์ออกเดินทางเพื่อหาทางกลับบ้านเมือง ระหว่างทางได้ต่อสู้กับ
ยักษ์สองครั้ง ครั้งแรกได้รบกับยักษ์ที่กำลังพำพิงให้กายกลายเป็นเพชร เมื่อยักษ์เห็น
รามวงศ์เหาะมาก็จะจับกินทันที รามวงศ์ได้ต่อสู้และฆ่ายักษ์คนนั้นตาย

"มารทมึนย่นขวางอยู่กลางแปลง	สองตาแดงกึ่งหนึ่งไฟประลัยลाम
แลไขมันเห็นคนมาบนเมฆ	เดินโยกเยกโย่งเย่งน่าเกรงขาม
คอยขวางหน้าตาปลิ้นแลปลิ้นพลาม	ฝ่ายพระรามวงศ์มาข้างหน้านาง
แลไขมันเห็นทมึนย่นแยกเขี้ยว	จะเลี้ยงเคี้ยวหลีกสักก็ซัดขวาง
มันไล่ความมาจะจับพระรับพลาง	จับจักรขวางราพร่ายตัดกายกร
ทั้งเสียดบาทขาดกระเด็นกลับเป็นอีก	พระหลบหลีกลัดแลงทรงแฉลงศร
เป็นแสนลูกถูกจะดูประอุทร	เป็นสี่กแปดหน้าวรุกราวิ" ¹

ต่อมาเมื่อรามวงศ์เดินทางไปถึงเมืองของท้าวกาลเนตร ก็สามารถยกศิลา
หลักันครที่เอนอยู่ให้ตั้งตรงได้ ท้าวกาลเนตรยกธิดายักษ์ให้ แต่รามวงศ์ไม่รับ ทำให้
ท้าวกาลเนตรโกรธ และเกิดการรบกันในกาลต่อมา

"ฝ่ายองค์ท้าวเจ้าพาราภาคเนตร	คิดสมเพชพวกโยธาที่อาสาญ
จึงสั่งท้าวเจ้าประเทศทุกเขตคั้น	ใครแข็งขันคิดตามจับรามวงศ์
มาเชือดชั้นกินคิบทั้งสิบเอ็ด	ให้สิ้นเสรีจสงครามประสงค์
กับลูกรักจักภิชเณเป็นเอกองค์	ให้คำรงราชัยเพิ่มไพบูลย์" ²

¹พระสุนทรโวหาร นิทานกำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลุมารค
รวบรวม) หน้า 285.

²พ. หน้า 302.

ผลสุดท้ายท่ามกลางนครเข่งก็ถูกรามวงศ์ฆ่าตาย (และเรื่องสิ่งทมิฬที่สุนทรภู่แต่งนั้นก็กว้างไว้ตรงจุดนี้) จะเห็นได้ว่า นาฏการในเรื่องนี้ในช่วงหลังเกิดขึ้นจากความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์แทบทั้งสิ้น

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากววม

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากววมปรากฏในกรณีต่อไปนี้

กรณีท้าวอินธุมาศรับเลี้ยงคงคาประลัย

การที่ท้าวอินธุมาศรับเลี้ยงคงคาประลัยไว้เป็นลูกบุญธรรมนั้น เป็นการพยายามของท้าวอินธุมาศที่จะเอาชนะชะตากววมของคงคาประลัย เมื่อท้าวอินธุมาศจะรับเลี้ยงคงคาประลัยไว้นั้น อามาศย์ของพระองค์ได้ทูลว่า

".....	ไม่ต้องในธรรมคาทั้งสากล
อันน้ำเนื้อเชื้อใจประทุษจริต	ทมิฬจิตไม่รู้จักในบรรคผล
อุเบกษาทวารุณ เนกคุณคน	ทรนเช่นชาติพิศษ" ¹

คำทูลของอามาศย์นั้นชี้ชัดให้เห็นถึงกรรมที่ติดมากับตัวคงคาประลัยแล้วว่าเป็นน้ำเนื้อเชื้อใจ แต่ท้าวอินธุมาศกลับปฏิเสธที่จะยอมรับชะตากววมอันนั้น จึงได้ตอบอามาศย์ของพระองค์ว่า

".....	ว่าก็ชอบอยู่มิใช่จะริบยา
เราการุณด้วยเป็นบุญกุमार	ลักษณะมิใช่ใจจรใจนกรรจ
อันพงศ์เผ่าเหล่าร้ายวายชีวิต	นี้เด็กนิตหนึ่งเท่านั้นไม่อาลัย
แม้ใจเลี้ยงก็จะเกียงข้างใจพลัน	นี้มีทันปะปนด้วยคนพาล

¹ "ระสุนทรโวหาร นิทานกาลลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลมารค รวบรวม) หน้า 6.

เผอิญกำพระเทศนาท่านว่ามา
ใครคบพาลก็จริตคิดเป็นพาล
มีใจโพรมาอาศัยในโรงช้าง
จนช้างพรายร้ายตามอ้ายโจร
ให้พี่พรานมณเฑียรมาช่วยชู้
พระยาช้างไค้สับก็กลับคี่

ใครคบปราชญ์ก็เป็นปราชญ์ในสัจฐาน
เหมือนนิทานช่างทรงกระทำ
พูดแต่ข้างหูหันจะพันฆ่า
ให้เสนาชบโจรเสียทันที
กระทำกิจสวดสวดพระชินสีห์
พระบาลีตรงตัวจะกล่าว"¹

- ๐ นี่แสดงให้เห็นว่า หัวอินทมาศปฏิเสธความเชื่อในเรื่องชะตากรรม หรือกรรม ที่ติดตัวบุคคลมาแต่กำเนิด และพยายามเอาชนะชะตากรรมด้วยความเชื่อที่ว่า บุคคลจะ คดีหรือเลวอยู่ที่สภาพแวดล้อม ความก่หรือความเลวเป็นสิ่งที่เกิดจากการอบรมเลี้ยงดู มิใช่เป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด พระองค์ได้อ้างพระบาลีมาย้ำให้ความเชื่อเช่นนี้เด่นชัด ขึ้น แต่สุดท้าย พระองค์ก็ไม่สามารถเอาชนะชะตากรรมที่พระองค์ปฏิเสธได้ เพราะ คงคาประลัยได้เป็นขบถต่อพระองค์ ท้ายที่พระองค์ทรงขมเค็ยงเป็นอย่างไรก็ดี สุนทรภู่ ได้ย้าถึงลาเหตุของก รเป็นขบถของคงคาประลัยไว้บ้างชัดเจนว่า

"ฝ่ายคงคาประลัยใจจก
นึกทะนงความหงส์คืนกาลพล

หินชาติเชื่อโจรกว่าแหงหาญ
แต่ท่ามสารแสนสลกรันทศใจ"²

หรือ

"พระกุงหารหาญอีกนทะนง

ไปถามพงศ์เพศพ่อทรชน"³

¹พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวญมารค รวบรวม) หน้า 6-7.

²ก. หน้า 9.

³ก. หน้า 8.

ความขัดแย้งระหว่างทำวอนญมาศกับคงคาประลัยดังกล่าวมาแล้วนี้ นอกจากจะมองได้ในแง่ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรม และความขัดแย้งระหว่างพ่อ กับลูกแล้ว ยังสามารถตีความว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างชนชั้นก็ได้ เพราะเหตุการณ์ก่อนนี้เป็นเรื่องของการขบถของบุคคลที่กษัตริย์ชุนเคี้ยงต่อกษัตริย์ของตนด้วย

กรณีของท้าวจตุพักตร์

ตอนที่ท้าวจตุพักตร์ทราบข่าวว่าสิ่งไหนโกรทพพานางสร้อยสุกานนี้ไปนั้น พญายักษ์โกรทบาท จึงสั่งเตรียมสรรพโยธาออกติดตาม แต่โทรหลวงได้ห้ามไว้ โดยทำนายว่า

".....	อันชายชาญเขี้ยวกระบี่ศรีสวัสดิ์
เป็นมนุษย์ุทธนาอนุภาพ	อรินราบร้ายกาจคังราชสีห์
ไปทางทิศทักษิณถิ่นศรี	<u>แต่ยามนี้มีให้ห้ามยามพระกาล</u>
มั่นตามไปพบจะรบสู้	จะเสียมู่บาทยาโยธาหาญ" ¹

คำทำนายของโทรนั้น แสดงให้เห็นถึงชะตากรรมของท้าวจตุพักตร์หากออกติดตามสิ่งไหนโกรทไป แต่ทั้งๆที่รู้ว่าเป็นยามพระกาลและจะมีอันตรายแก่ตัวเอง ท้าวจตุพักตร์ก็เสียดูไป มียอมจำนนต่อชะตากรรมของคนที่กำหนดโดยฤกษ์ยามนาที ดังกล่าวนี้นี้ว่า

"พนาสูรฟังทูลกระหีบแท่น	ภูแสนแค้นมันพาดิคาหนี
ตามไปจับสืบพันเสียดูวันนี้	แล้วท้าวศึกลองศึกเสียดูกรีกกรั้น" ²

ท้าวจตุพักตร์เป็นตัวละครเพียงตัวเดียวในนิทานค่ากลอนทุกเรื่องของสุนทรภู่ที่สามารถเอาชนะชะตากรรมของตนได้ คือ สามารถตามไปจับพบสิ่งไหนโกรท และชิง

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานค่ากลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ท. ประมวลมารค รวบรวม) หน้า 73.

² ภู. หน้า 74.

นางสร้อยสุคากลับมาได้ (แม้ว่าภายหลังท้าวจตุพัตร์จะถูกสิงห์ไกรภพฆ่าตาย เพราะสาเหตุนี้เกิดขึ้นก็ตามที่ แต่เฉพาะในครั้งแรกนี้ ท้าวจตุพัตร์สามารถเอาชนะชะตากรรมตามคำทำนายของโหรได้อย่างแจ่มชัด) กรณีนี้ถ้ามีใจความบังเอิญที่น่าสนใจมากที่วิเสณอโลกทัศน์ว่ามนุษย์หรือยักษ์สามารถเอาชนะชะตากรรมของตนเองได้ แต่อย่างไรก็ตาม ตัวอย่างจากกรณีนี้เป็นข้อมูลน้อยเกินไปที่จะตีความว่า ในทัศนะของสุนทรภู่ที่สุนทรภู่เห็นว่าตัวละครหรือบุคคลสามารถเอาชนะชะตากรรมของตนเองได้

กรณีของท้าวเทพาสูร

ก่อนที่ท้าวเทพาสูรจะออกรบกับสิงห์ไกรภพ โหรได้ทำนายว่าชะตากรรมของท้าวเทพาสูรจะถึงชาติ และให้เล่นอให้ท้าวเทพาสูรบูชาเทพเจ้าเพื่อสะเดาะเคราะห์เสีย แต่ ท้าวเทพาสูรไม่ยอมทำตาม แต่เลือกที่จะออกรบ ถึงกลอนที่ว่า

"ซึ่งภูธรบาทเด็กชาคนั้น	จะโศกศัลย์เสียวงศ์เฝ้าพงศา
ขอพระองค์ทรงฤทธิศรัทธา	งบุญชาราหูพระสุรกาศ
พระฟังคำทำนายหมายประมาณ	เราก็ชาติข้างงาปรีชาหาญ
ถ้า मैंผิดพระสยมทั้งพรหมมาร	ไม่มีสการผู้ใดทั้งไตรภพ
.....
ถึงราหูสุริยามาสมทบ	ภูจะรบรับสู้ไบบูชา" ¹

ผลสุดท้าย ท้าวเทพาสูรก็ถูกสิงห์ไกรภพฆ่าตาย

กรณีท้าวประลัยกัลป์

ท้าวประลัยกัลป์ประสบปัญหาเช่นเดียวกับท้าวเทพาสูร และไม่ยอมแพ้ต่อชะตากรรมตามที่โหรทำนายให้ทราบล่วงหน้าเช่นกัน ผลสุดท้ายท้าวประลัยกัลป์ต้องตายเช่น

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานกัณโณสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวญมารค รวบรวม) หน้า 137.

เกี่ยวกับท้าวเทพาสูร

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรมที่ไถ่กล่าวมานี้ ชี้ชัดให้เห็นถึงความไม่ยอมจำนนต่ออำนาจแห่งโชคชะตาของตน ตัวละครแต่ละตัวมีไหว้ไหว้สำหรับทำนายชะตากรรมให้ทราบล่วงหน้า แต่เมื่อทราบชะตากรรมของตนแล้ว แทนที่จะยอมจำนนหรือแก้ไขสิ่งร้ายให้กลายเป็นดี ตัวละครทุกตัวต่างตัดสินใจเลือกทำตามความคิดหรือความปรารถนาของตน โดยไม่ยึดกับคำทำนายเหล่านั้น มองในแง่นี้ ผู้เขียนเห็นว่าตัวละครทุกตัวที่กล่าวในประเด็นนี้ เสรีภาพในการเลือกกำหนดวิถีชีวิตของตนเต็มเปี่ยม โดยที่อำนาจเหนือธรรมชาติหรืออำนาจจากสิ่งเร้นลับไม่มีอิทธิพลจะจำกัดเสรีภาพของตัวละครเหล่านั้นได้เลย

นอกจากความขัดแย้งหลักที่เป็นแกนสำคัญในการดำเนินเรื่องทั้งสามประการนี้แล้ว ในวรรณกรรมเรื่องนี้ ยังปรากฏความขัดแย้งประเภทอื่นๆแทรกเข้ามาอีกเป็นครั้งคราว ความขัดแย้งเหล่านี้ได้แก่

ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร

ความขัดแย้งชนิดนี้ปรากฏแทรกเป็นช่วงสั้นๆหลายตอนด้วยกัน เช่น ความขัดแย้งภายในใจของสิงห์ไกรภพ นางสร้อยสุดา และนางแก้วกีนรี

สิงห์ไกรภพ สิงห์ไกรภพเกิดความขัดแย้งภายในใจอยู่หลายตอน เช่น ตอนพิณพุมารตามมาอ่อนวอนให้กลับไปยังถ้า ตอนสิงห์ไกรภพขึ้นครองเมืองโกนุจาแล้วอยากกลับไปหานางสร้อยสุดา เป็นต้น ตัวอย่างเช่น

"ถึงได้ชมสมบัติแท้พิสดาร
ยิ่งอวรณ์วอนรณกระวนกระวาย
พิโรธว่าข้าโศกเป็นโรครัก
ต้องว่างแค้นแผ่นดินเคียดคั่นโดย

ไม่ชื่นชู เช่นมณีศรีสลาย
แสนเสียกายสร้อยสุดานิราโรย
จนเมื่อคพิภคร่วมผัวให้หัวโหย
เหมือนรักโรยแรบราให้อาครุ

จะผูกลาผ่าละอองสองกหัตริย์ ก็ซ่องซัดด้วยฟุ้งไค้กรองไอสุริย์
เหมือนรักเมียเสียวงศ์พงศ์ประยูร ยิ่งเพิ่มพูนทุกข์สะท้อนถอนฤทัย"¹

นางสร้อยสุคา นางประสพบัณฑิตาต้องตัดสินใจอย่างหนัก เมื่อสิ่งทไกรภพชวน
นางหนีจากพ่อแม่ นางรักสิ่งทไกรภพและขณะเดียวกันก็รักห่วงพ่อแม่ด้วย นางต้องพินิจ
ใจของตนเองเพื่อการเลือกครั้งนี้อย่างมาก แต่สุดท้ายนางก็เลือกที่จะทิ้งพ่อแม่ไป

"นางฟังคำจำพรากจากนี้เวศน์	พระชลเนตรพร่างพรายทิ้งซ้ายขวา
ไอ้สงสารมารครกับบิดา	กรุณาอุกรักนี้หนักครัน
ถึงผิดพลั้งอย่างไรไม่ถือโทษ	มีแค้ไปรคชูปยอมถนอมขวัญ
ได้เป็นสุขทุกเวลาทิวาวัน	ยังบิทันแทนพระฤกเมารุ่นวาย
แม่นสงกราบพราหมณ์เข้าบิดาม้วย	จะตายด้วยภูวนาถเหมือนมากหมาย
แม่นบิดาฆ่าพราหมณ์ถึงความตาย	จะรอดววยชนมาด้วยสามี" ²

นางแก้วกีนรี นางก็ประสพบัณฑิตาอย่างเดียวกับนางสร้อยสุคาทุกประการ และ
แม้เมื่อนางตัดสินใจจากพ่อแม่ไปกับรามวงศ์แล้ว ก็ยังไม่วายอาลัยอาวรณ์และกังวลถึง
ฝ่ายที่นางจะจากไป ดังกล่าวพิงว่า

"กิตพะวงสงสารพระมารดร	จะจำจรจำใจจำไกลเมือง
อยู่ภายหลังตั้งแต่พระแม่เจ้า	จะโศกเศร้าทุกข์ตรอมจนผอมเหลืออง
อยู่พาราว่าวุ่นจะจุ่นเคือง	สุดจะเปลื้องปลดผิดที่คึกพัน
เป็นห่วงหนึ่งถึงทรงฤทธิบิคุเรศ	เคยไปรคเกตชูปยอมถนอมขวัญ

¹พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลมารค
รวบรวม) หน้า 97.

²ดู. หน้า 69-70.

จะพลัดพรายตายเป็นไม่เห็นกัน

ละอันอันอารมณ์ระทมทวี่

วิบากกรรมจำใจจำให้ผิด

สุดจะกิดปิดป้องจึงต้องหนี"¹

ความขัดแย้งชนิดนี้ มีข้อน่าสนใจอยู่สองประการคือ

ประการแรก ความขัดแย้งภายในของตัวละครเหล่านี้ เป็นเพียงภาวะที่ตัวละครตัดสินใจลำบากเพียงประเด็นเดียวเท่านั้น และส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งที่เข้ามาแทรกความขัดแย้งอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วในขณะนั้นเท่านั้น เช่น เข้ามาแทรกความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก ความขัดแย้งระหว่างเฒ่าพันธุ เป็นต้น ความขัดแย้งภายในเหล่านี้ไม่มีผลต่อการดำเนินนาฏการในเรื่องมากนัก

ประการที่สอง ความขัดแย้งภายในของตัวละครเหล่านี้ เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เพราะตัวละครมีความปรารถนาสองประการที่สำคัญพอๆกัน เกิดขึ้นพร้อมกัน ทำให้ตัดสินใจไม่ถูกว่าจะตัดสินใจเลือกอย่างไร (สิ่งไหน - ระหว่างความรักกับหน้าที่ในการครองราชสมบัติ นางสร้อยสุกาและนางแก้วกีนี - ระหว่างความรักในผู้ชายกับความรักและความกตัญญูต่อพ่อแม่) ความขัดแย้งในลักษณะเช่นนี้ ในทางจิตวิทยาเรียกว่า approach - Approach conflict

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม

ความขัดแย้งนี้เกิดขึ้นระหว่างสิ่งไหนกับท้าวจตุพักตร์ เพราะสิ่งไหนไหนได้เสียกับนางสร้อยสุกา ธิดาของท้าวจตุพักตร์ มีหน้าซำยังพานางหนีไปอีกด้วย ท้าวจตุพักตร์จึงโกรธมาก

¹พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลมารการรวบรวม) หน้า 156.

"พนาสูรฟังดูถลกระต๊อบแทน
 ตามไปจับสับพันเสี้ยววันนี้
 ภูแสนแก่นมันพาทิดานนี้
 แล้วท้าวตีกลองตีกลเสียงกรีกกรั้น"¹

และเมื่อตาบไปพบสิงห์ไกรภพ ท้าวจตุพักตรก็กล่าวว่
 "ทำคุณถูกถูกไม่สู้ขอ
 เป็นเฒ่าพงศ์วงศ์ไหนไพร่ผู้ดี
 คิดดวงคือคอบรักแล้วลัคนี
 ทำท่วงที่ถือทัวไบ่กลัวใคร"²

ต่อมาภายหลัง สิงห์ไกรภพได้ให้พราหมณ์จินคาไปสูลุขนางสร้อยสุกาจากท้าว
 จตุพักตร แต่ท้าวจตุพักตรก็ไม่ยอมยกให้ โดยอ้างเหตุผลว่า

"เหวยอำมาตย์ราชทูท้าวโกญจา
 นี้ลอบเล่นเข่นซู้ทำคุณ
 กรั้นตามพบบรรอนไ่อ่อนน้อบ
 มั่นเคิมมาขอสูจะยอม
 แล้วลัคนีไปจนไ่ยอม
 ภูไ่ยอมยังไม่หายไ่คลายแก่น"³

จะเห็นได้ว่า เพราะสิงห์ไกรภพไปปฏิบัติตามค่านิยม จึงทำให้เกิดความขัดแย้ง
 อย่างรุนแรงกับท้าวจตุพักตร และความขัดแย้งกรณีนี้ทำให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ขึ้น
 ในเรื่องอย่างมากมาย

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์

ความขัดแย้งประเภทนี้ เป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์และ
 เป็นการต่อสู้กันระหว่างผู้ที่ใช้อำนาจเวทมนต์ทั้งสองฝ่าย ในเรื่องสิงห์ไกรภพนั้น ปรากฏ

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลมารค
 รวบรวม) หน้า 74.

² ภู. หน้า 80.

³ ภู. หน้า 104-105.

ความซัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์เพียงกรณีเดียว คือ กรณีนางเทพกนิษฐา ทำเสน่ห์จนสิ่งทไกรภพลุ่มหลง เป็นเหตุให้เกิดความวุ่นวายขึ้นมากมาย และพราหมณ์-จินดาสามารถแก้อำนาจนี้ได้ในที่สุด ดังคากลอน

"กับผืนผ้าชุบสรงของทรงศักร์	ให้นางยักษ์ยีนดีจะมีไหน
จัดเครื่องเซ่นเป็นกระทงลงเทียนชัย	แล้วเหาะไปป่าช้าในราตรี
เอาผ้าพันพันติดกระบิครัด	ค่ายคิมะ, หึง, กระจาสังผี
แล้วเสกปลุกผูกจิตตามพิธี	เอาผังที่หลุมศพกลบกินไว้
ครึ่งรุ่งเช้าเข้ามาวังอยู่ยงคิก	ถึงยามก็กลบไปทำคามวิสัย
สามรากรีย์พยนต์เข้าคลาใจ	ภูณัยไสยาสน์หว่าควิณญา" ¹

และ

"ร้องเรียกผีปีศาจมากลาตกลุ่ม	เป็นเมฆกลุ่มคล้าฟ้าเวหาหน
กินเหล้าข้าวกราวเกรียวบักเคี้ยวคล	ลูกเด็กคนยืนอยู่ข้างบูรพา
ถือเทียนชัยไฟสว่างออกทางหลวง	คนทั้งปวงไพร่นายทั้งชายชวา
เด็กเกिनออกนอกกำแพงลัดแลงนา	ถึงป่าช้าหลุมผีที่สำคัญ
ซุดลงไปใต้ผ้าผูกตราสัง	รูปคนทั้งสองล้มมีสรักกระสัน
พวกขุนนางต่างเอาผ้ากลับมาพสน	อภิวันท์คู่ลความพราหมณ์จินดา" ²

ความซัดแย้งระหว่างมนุษย์กับปีศาจ

ความซัดแย้งระหว่างมนุษย์กับปีศาจ (ซึ่งถือว่าเป็นอำนาจลึกลับที่มีตัวตน) ปรากฏเพียงครั้งเดียว คือระหว่างนางผีของออยกับรามวงศ์และนางแก้วกนิรี นางผีของออยได้หลอกนางแก้วกนิรีไปทั้งในธารน้ำ แล้วกลับมาหลอกรามวงศ์ว่านางแก้วกนิรีหนีตามชู้ไป

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานคากลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลมารค รวบรวม) หน้า 252.

² ก. หน้า 268.

แต่สุดท้ายรามวงศ์ก็จับได้ว่านางองออยเป็นปีศาจ

"รูปจำแลงแปลงกายก็หายเพศ
ชู่ตะคอกกลอกหน้าันย่นทาวม
กุกินเมียเสียหมคอคตัวไว้
จนรักใคร่ได้เป็นเมียเสียเนื้อตัว
ตัวกูหรือชื่อองออยนุ่มน้อเยอ
มันยอบอยู่กูจะเอาเป็นสามี
แก่นไม่อยู่สู้รบขึ้นหลบหลีก

สูงเหมือนเปรตโทงเทงไม่เกรงขาม
แลบลิ้นพลามแล้วว่าชะนากลัว
เพราะหมายใจจะเคล้าเอาเป็นผิว
กลับว่าชั่วมัดคร่าทั้งก่าตี
ไม่ทันเอยแล้วอย่าหมายจะหน้ายหนี
ไม่ช้าทีเดียวเช็กุยอบเป็นเมีย
จะจับก็กลือกเนื้อเป็นเหยื่อเสีย"¹

ความซัดแย้งในช่วงนี้ทำให้เกิดนาฏการสำคัญขึ้นในต่อมา คือรามวงศ์ต้องพลัดพรากจากนางแก้วกีนรี และได้ติดตามเสาะหานาง จนได้พบกับพวกยักษ์ ไล่ต่อสู้ และได้ผจญภัยอีกมากมาย *

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลมารค
รวบรวบ) หน้า 169.

กรณีของนางองออย ผู้เขียนจัดประเภทไว้ในพวกปีศาจแทนที่จะเป็นกลุ่ม
ของมนุษย์คนละเผ่าพันธุ์ดังที่ได้อภิปรายมาในตอนที่กำลังถึงความซัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์
ในเรื่องโคบุตรนั้น เป็นเพราะว่า ผู้เขียนเห็นว่าสุนทรภู่ตั้งใจจะให้นางองออยเป็นพวก
ปีศาจจริงๆ โดยพิจารณาจากการที่สุนทรภู่อธิบายประวัติต่อมาของนางองออยว่าเป็น
ต้นกำเนิดของพวกผีตนเดียว หรืออีกนัยหนึ่งสุนทรภู่ได้อธิบายประวัติของพวกผีตนเดียว
(ซึ่งคนเชื่อว่ามิใช่จริงๆในป่าเขา) โดยแทรกไว้ในงานของตนอย่างแนบเนียน ดังกลอนว่า

"จะกล่าวผีนี้องค์พระทรงยศ	สุนอนอดแอบอยู่ในภูเขา
รักษากายหมายขาดแคลศศาตรา	ยังแค่ซาข้างเดียวออกเดี่ยวโง
.....
จึงสืบเหล่าเผ่าพันธุ์ทุกวันนี้	เรียกว่าผีตนเดียวเดี่ยวกลางคง"

(พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 หน้า 171.)

ความขัดแย้งในนิทานคำกลอนเรื่องสิงห์ไกรภพที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด มีประเด็นสำคัญที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง ความขัดแย้งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในการก่อให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ขึ้น เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่ทำให้เนื้อเรื่องดำเนินไปอย่างไม่ขาดตอน วรรณกรรมเรื่องสิงห์ไกรภพเริ่มต้นด้วยความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรม(กรณีท้าวอินธุมาศรับเลี้ยงคงคาประลัย) และต่อเนื่องด้วยความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูกและกวางซัดแย้งระหว่างชนชั้น(กรณีคงคาประลัยขบถต่อท้าวอินธุมาศ) แล้วเริ่มต้นใหม่ด้วยความขัดแย้งระหว่างสิงห์ไกรภพและพราหมณ์จินคากับพินทุมาร ต่อเนื่องมาสู่ความขัดแย้งระหว่างเฒ่าพันธุ ฯลฯ ความขัดแย้งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดนาฏการต่างๆ เพื่อให้เรื่องดำเนินไปสู่เป้าหมาย เมื่อความขัดแย้งกรณีหนึ่งสิ้นสุดลง ความขัดแย้งกรณีใหม่ก็จะเกิดขึ้นมาแทนที่เสมอ

ประการที่สอง ความขัดแย้งเหล่านี้เกี่ยวพันกันอย่างซับซ้อนในบางกรณี ในประเด็นนี้หมายความว่า “นาฏการบางนาฏการ หรือเหตุการณ์บางเหตุการณ์ประกอบขึ้นด้วยความขัดแย้งหลายชนิดหลายระดับในขณะเดียวกัน ตัวอย่างของนาฏการหรือเหตุการณ์ที่ประกอบด้วยความขัดแย้งอย่างซับซ้อนหลายระดับ เช่น เหตุการณ์ตอนต้นของเรื่อง ตั้งแต่ท้าวอินธุมาศรับเลี้ยงคงคาประลัย จนถึงคงคาประลัยขบถนั้น ประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม ความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก และความขัดแย้งระหว่างชนชั้น เหตุการณ์ตอนสิงห์ไกรภพไปถึงเมืองมารัน จนกระทั่งสิงห์ไกรภพฆ่าท้าวจิตุหัตถ์ตายนั้น ประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างเฒ่าพันธุ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม และความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก ฯลฯ ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนมาก

ประการที่สาม ความขัดแย้งหลักในวรรณกรรมเรื่องนี้มีอยู่สามประเภทด้วยกัน คือ ความขัดแย้งระหว่างเฒ่าพันธุ ความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก และความขัดแย้ง

ระหว่างตัวละครกับชะตากรรม และในความขัดแย้งทั้งสามประเภทนี้ ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์มีส่วนในการสร้างให้เกิดเหตุการณ์และการดำเนินเรื่องมากที่สุด

ประการที่สี่ ในวรรณกรรมเรื่องนี้มีความขัดแย้งบางประการที่ช่วยแทรกให้เกิดเหตุการณ์ที่จำเป็นในบางครั้ง ความขัดแย้งเหล่านี้ช่วยผสานให้ความขัดแย้งหลักเชื่อมต่อกันได้อย่างแนบเนียน และทำให้นาฏการของตัวละครมีความน่าสนใจมากขึ้น ความขัดแย้งในกลุ่มนี้มี ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์ และความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับกฎผีปีศาจ

ความขัดแย้งในเรื่องพระอภัยมณี

นิทานกำกอลในเรื่องพระอภัยมณี เป็นงานเชิงสร้างสรรค์ที่ยิ่งใหญ่ทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ความขัดแย้งที่ปรากฏในเรื่องนี้มีหลายชนิด และปรากฏอย่างค่อนข้างซับซ้อน นาฏการและเหตุการณ์ส่วนใหญ่ประกอบขึ้นด้วยความขัดแย้งหลายชนิดหลายระดับในขณะเดียวกัน และจากการพิจารณาความขัดแย้งที่ปรากฏในเรื่องนี้อย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ผู้เขียนเห็นว่า สามารถจัดกลุ่มความขัดแย้งทั้งหมดในเรื่องนี้ได้เป็นกลุ่มๆ ดังนี้

กลุ่มแรก คือ ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ (ชนชาติ) และศาสนา เป็นความขัดแย้งหลักและเป็นแกนสำคัญที่ทำให้เกิดเหตุการณ์และเหตุการณ์อย่างมากมายแทบตลอด

กลุ่มที่สอง คือ ความขัดแย้งซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของ การดำเนินเรื่องในบางช่วงบางตอน เป็นความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์และเหตุการณ์ซึ่งเชื่อมโยงกับความขัดแย้งหลัก (หรือความขัดแย้งในกลุ่มนี้ด้วยกัน) ความขัดแย้งในกลุ่มนี้มีหกชนิด และแต่ละชนิดต่างก็ปรากฏมากมายหลายกรณีพอๆกัน ความขัดแย้งในกลุ่มนี้มี

นายค่านจะชี้แจงอย่างไร เจ้าวาหุโลมก็ไม่ยอมฟัง ต่อมาก็ได้สั่งให้เพชรฆาตนำตัวนายค่านไปประหาร คนของนางเสาวคนธ์ก็เปิดหนังสือที่คิดตัวมาอ่าน แล้วลอบเข้าไปกระซิบกับนายค่าน ขณะที่กำลังโดนแห่ประจานอยู่กลางเมือง นายค่านก็กระทำการตามอุบายของนางเสาวคนธ์ คือ

"เห็นชายหญิงวิ่งพรมาคูชม
 เติมให้หามาเผ่ากลับเอาโทษ
 รู้กระนี้มิมาเป็นขำมึง
 แม้นรบสู้จะต่อให้พ่อลูก
 ถึงกูตายฝ่ายลูกจะผูกแค้น
 จงบอกกล่าวเจ้ามึงให้ฟังรู้

"

พอดูคนที่ฆ้องแกล้งร้องอึง
 ไม่มีใจหทัยจับจะฆ่าใส่ดาซึ่ง
 จะคือถึงจึงเอาทั้งค้าวแดน
 จับไปผูกพันธนาคัตตาแขน
 มาทดแทนทารกรรมให้หน้าใจ
 แม้นกูสู้หรือน้ำหน้าจะฆ่าได้

 จนทราบถึงองค์ท้าวเจ้านคร"¹

เมื่อเจ้าวาหุโลมทราบความที่นายค่านร้องเหยียดหยามทำท่ายก

".....เหงื่อโสมหน้า
 แม้นฆ่าตายฝ่ายอำมาตย์ราษฎร
 จะปล่อยไปให้มันสูดสูดสักพัก
 จึงจับมาฆ่าเสียลูกเมียมัน

มันหยาบข้าแค้นจิตคังพิษศร
 จะขอคก่อนว่ามันมาแล้วฆ่าพัน
 ให้เห็นศักดิ์กาเกษทุกเขตซัดต์
 ให้พร้อมกันกับฤาษีพวกชีไพร"²

จะเห็นได้ว่า การที่นายค่านรอดชีวิตมาได้ นั้น เป็นเพราะนายค่านทำให้เจ้าวาหุโลมเกิดความขัดแย้งระหว่างการทำตามพระทัยกับความรักเกียรติยศ เพราะถ้าว

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 956.

²ดู.

1. ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก
2. ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล ✓
3. ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร ✓
4. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์ ✓
5. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยมของสังคม
6. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรม หรือเคราะห์กรรม

✓ กลุ่มที่สาม คือ ความขัดแย้งปลีกย่อยที่ปรากฏเพียงกรณีเดียวหรือสองกรณี และไม่ได้ทำให้เกิดเหตุการณ์และเหตุการณ์ที่สำคัญต่อเนื้อเรื่องมากนัก ความขัดแย้งในกลุ่มนี้มี

1. ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น
2. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปีศาจ
- ✓ 3. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ✓

กลุ่มที่หนึ่ง

✓ ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ (ชนชาติ) และศาสนา

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ในเรื่องพระอภัยมณีปรากฏอยู่ห้ากรณีด้วยกัน คือ กรณีนางผีเสื้อสมุทรกับพระอภัยมณี ✓ กรณีศึกที่รมจักร กรณีนางสุวรรณมาลี ✓ กรณีสงครามระหว่างเมืองฉลิกกับเมืองลังกา และกรณีนางเสาวคนธ์กับเจ้าเมืองวายุโลม ในห้ากรณีนี้ กรณีที่สำคัญที่สุดและก่อให้เกิดเหตุการณ์ที่ยืดเยื้อยาวนานที่สุดก็คือ กรณีสงครามระหว่างเมืองฉลิกกับเมืองลังกา

✓ 1. กรณีผีเสื้อสมุทรกับพระอภัยมณี ✓

กรณีที่นางผีเสื้อลักพาพระอภัยมณีไปไว้ในกำ้าของคนนั้น เป็นการบังคับข่มขู่ ทำให้พระอภัยมณีต้องจากอนุชาและต้องทนทุกข์ทรมานอยู่เป็นเวลานาน เมื่อแรกที่

นางยักษ์พยายามจะเอา เป็นคู่ครองนั้น พระอภัยมณีก็ได้อ้างความแตกต่างทางเผ่าพันธุ์ว่า

<p>"นี่นางอสูรีขี้นีมาร จะขอถามคามตรงจงประจักษ์ อันตัวเราเป็นมนุษย์บุรุษชาย เข้าอิงแอบแนบข้างอยู่อย่างนี้ <u>มนุษย์ยักษ์รักกันด้วยอันใด</u></p>	<p>ไม่ต้องการที่จะแก้งมาแปลงกาย <u>เจ้าเป็นยักษ์อยู่ในวนชลสาย</u> เจ้าคิดร้ายลักพาเอามาไย ถ้าวามีเงา... กที่ตรงไหน <u>ฉิววิสัยที่จะอยู่เป็นคู่ควร</u>"¹</p>
---	--

แต่เมื่อไม่สามารถหลีกเลี่ยงอำนาจนางผีเสื้อได้ พระองค์ก็ยอมจำนนต่อความปรารถนาของนาง และอยู่ในภาวะเช่นนี้มาจนกระทั่งมีโอกาหลายหนนี้ พระอภัยมณีก็ไม่รีรอเลยที่จะรับโอกาสนั้น ปัจจุบันที่ช่วยให้พระอภัยมณีสามารถหนีจากอำนาจของนางผีเสื้อได้ในเบื้องต้นมีอยู่สองประการคือ

ประการที่หนึ่ง จากความช่วยเหลือของสินสมุทร สินสมุทรเป็นผู้นำความสมหวังมาให้พ่อ และขณะเดียวกันก็เป็นต้นเหตุนำความทุกข์และความตายมาให้แม่ รายละเอียดของกรณีสินสมุทรนี้จะได้กล่าวต่อไปในเรื่องความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก

ประการที่สอง จากความช่วยเหลือของเงือกพ่อแม่และลูกสาว เงือกพ่อแม่และลูกสาวเป็นผู้ให้ความรู้เรื่องระยะทางและวางแผนในการหลบหนี ที่ายังเป็นผู้ผลักดันแม่กับพระอภัยมณีไปจนถึงจุดหมายปลายทางด้วย เงือกสองตัวเมียได้สละชีวิตตนเพื่อให้พระอภัยมณีหนีได้ปลอดภัย มองในแง่นี้จะเห็นว่าเงือกเป็นฝ่ายนำพระอภัยมณีไปสู่ความสุข ขณะที่นางผีเสื้อนำไปสู่ความทุกข์ ตัวละครในรูปลักษณ์ของมนุษย์สองฝ่ายนี้จึงมีลักษณะขัดแย้ง (contrast) กันเป็นอย่างมาก ถ้าพิจารณาในแง่สัญลักษณ์ นางผีเสื้อนั้นเป็นตัวแทนของความร้าย การบังคับข่มขืนใจ และการทำให้เกิดความทุกข์ยาก

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 16.

ส่วนเงือก (โดยเฉพาะเงือกลูกสาว) เป็นสัญลักษณ์แทนความอ่อนหวาน การยอมอยู่ในอำนาจ และการนำไปสู่ความสุข ซึ่งล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ที่ขัดแย้งกันอย่างเห็นได้แจ้งชัด

แม้ว่าพระอภัยมณีจะหนีรอดพ้นไปถึงเกาะแก้วพิสดารแล้วก็ตาม แต่นางผีเสื้อกั่มิยอมละความพยายาม เมื่อพระอภัยมณีโดยสารมากับเรือของท้าวสิริราช นางผีเสื้อกั่มิอาสาจวนเป็นเหตุให้เรือแตก ท้าวสิริราชแหว่ไฟรพ่บั้งแก่ความตาย สิ้นสมุทรร และพระอภัยมณีต้องพลัดพรากกัน สุดท้ายพระอภัยมณีต้องหาทางออก (แก้ความขัดแย้ง) ด้วยการเป่าปี่นางเสีย ดังกลอนว่า

"ฝ่ายพระองค์ทรงเดช เกศกษัตริย์	จึงจับหัตถ์อธิษฐานการกุศล
แล้ววันทาลาดีลพระทศพล	เอาเครื่องคันแค้นองค์องศ์สงกรม
แล้วถือปี่ที่ทวนอาจารย์ให้	แจ้งพระทัยออกจากชะวากผา
ขึ้นหยุดยั้งนั่งแท่นแผ่นศิลา	ภาวนาอาคม เรียกลมปราณ
แล้วทรงเป่าปี่แก้วให้แจ้วเสียง	สอดลำเนียงนิ้วเอกวิเวกหวาน
พวกโยคีผีสงทั้งนางมาร	ให้เสียวชานชั้นชาบวามหัวใจ
แต่เพลินฟังนั่งโยกจอนงกนงุบ	ลงหมอบชุกชานชบสวบไสล
พอเสียงปี่ที่แหบหายลงไป	ก็ชาติใจยักษ์ร้ายวายสีวา" ¹

2. กรณีศึกที่เมืองรมจักร

สาเหตุของศึกครั้งนี้เนื่องมาจากท้าวอุเทนราช (กษัตริย์ธรวา) ได้ส่งทูตมาสู่ขอ นางเกษราธิดาท้าวทวงศ์ แล้วท้าวทวงศ์ไม่ยอมยกให้ เหตุผลก็คือ ผู้ที่มาสู่ขอนั้น เป็นคนต่างชาติต่างภาษา (แม้ว่าจะอยู่ในฐานะกษัตริย์ก็ตาม) นี่แสดงให้เห็นว่าชนชั้น

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 200.

ทางสังคม(กษัตริย์ด้วยกัน)มีความสำคัญน้อยกว่าการเป็นเฝ้าพันธุ้ด้วยกัน เหตุผลของ
ท้าวทศวงศ์นั้นเป็นที่รู้และยอมรับของชาวเมืองทั่วไป ดังคำของนายค่านที่กล่าวแก่
ศรีสุวรรณและพราหมณ์ว่า

"เมื่อปีกลายผ่ายท้าวอุเทนราช
อาณาจักรปรายทั่วทุกกรุงไกร
ให้ทูตมาสนองละอองบาท
แม้มีให้จะประจวบจรด
ข้างเจ้านายฝ่ายเรามีได้ให้
แล้วกริ่งเกรงไฟจะมีตา

เป็นเชื้อชาติชาวชวาภาษาไสย
เป็นเมืองใหญ่กว่ากษัตริย์ชัศตยวงศ์
จะขอระบคาโวยประลงค์
กับผู้ฟังศัจักระพระคิษัตติยา
ว่าท้าวไทเป็นนอกพระศาสนา
จึงเกดทัพขาทังกองอยู่ป้อมกัน"¹

ขณะที่กำลังคิดพันกันอยู่ โดยเมืองฉลิกเป็นฝ่ายเสียเปรียบนี้ มเหสีของ
ท้าวทศวงศ์ก็ได้กล่าวกับธิดาว่า

"โอ้ลูกน้อยกคอยจิตเจ้าแม่เอ๋ย
กษัตริย์อื่นหมิ่นแสนหึงแค้นไทร
ทำจนให้อ้ายแซกที่แปลกชาติ
ไม่ให้บันมันมาจะราวี
แม่กลัวพระบิฑูรงค์จะด่งเจ้า
ก้าเข่นนั้นแบ่หมายจะวายปราณ

กรรมเจ้าเคยสมสร้างแก่ปางไหน
มาขอเจ้าท้าวก็ไม่เป็นไมตรี
มามุ่งมาคหมายประโคมแม่โฉนศรี
ชาวบุรีร้อนใจดังไฟกาล
ไปให้เขาค่างประเทศเขตสถาน
แต่สงสารสายใจจะไกลกัน"²

แม้นางเกษราเองก็ได้ย้าให้ความซัดแย้งกรณนี้แก่นัดขึ้น โดยนางได้กล่าวว่า
หากบิดายอมยกนางให้แก่กษัตริย์พระองค์นั้น นางก็จะยอมตายดีกว่าต้องแต่งงานกับ

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 26.

²ก. หน้า 73-74.

คนต่างเชื้อชาติเผ่าพันธุ์(ทั้งๆที่เป็นภักดิ์เหมือนกัน)

"ห้องค้เกษราวิลาวัณย์

นางกัมกั้นแสงให้พิไรทูล

ถึงสุดคิภิตุเรศจะส่งลูก

จะไปผูกคอกายให้หายสูญ

ไม่ขอพบคบแซกแปลกประยูร

แล้วนางพุลเทวธรำระกำใจ" 1

X3. กรณีนางสุวรรณมาลี

ความขัดแย้งในกรณีนี้มีลักษณะแปลกประหลาดอยู่อย่างหนึ่งคือ ไม่ปรากฏความขัดแย้งระหว่างท้าวสีราชา^๑กับฝ่ายฉันทกาเลย ท้าวสีราชาขอมยกธิดาให้แก่อุศเรนอย่างเต็มใจ ทั้งๆที่เป็นคนละชนชาติเผ่าพันธุ์กัน นางสุวรรณมาลีเองก็ไม่เคยพูดถึงอุศเรนในทำนองแสดงความรักเกียจทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์เลยแม้แต่น้อย แต่อย่างไรก็ตาม มีข้อมูลหลายประการที่ทำให้วิเคราะห์และตีความได้ว่า การที่นางสุวรรณมาลีปฏิเสธการแต่งงานกับอุศเรนและยืนค้ำอยู่กับฝ่ายสินสมุทรนั้น เป็นเพราะความขัดแย้งทางเผ่าพันธุ์เป็นสำคัญ และเป็นความขัดแย้งที่นางสุวรรณมาลีเองได้แสดงปฏิกิริยาโต้ตอบไปโดยไม่รู้ตัว

ขอให้พิจารณาเหตุผลต่อไปนี้ประกอบ

1. เมื่อนางพมกับพระอภัยมณี และถูกพระอภัยมณีเกี่ยว ใจนางก็รักตอบ ทั้งๆที่นางมีคู่หมั้นอยู่แล้ว นางแสดงความไม่เต็มใจที่จะต้องแต่งงานกับอุศเรน ขณะเดียวกัน นางก็ชี้ช่องทางให้พระอภัยมณีแก้ปัญหานี้ ดังกลอนต่อไปนี้

"แม้ไปถึงข่งเขตนเวศน์สถาน

จะจัดแจงแต่งการภิเษกศรี

ต้องจำใจไปสังกาศกับสามี

มีรู้ที่ค้ำอ่านประการใด

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 74.

ซึ่งบิทรสอนมาให้ว่ากล่าว
ทุกวันนี้มีกรรมจะจำไกล

"นางพมฺพทรสุดสวาทอนาถนึ่ง
ด้วยความรักหักห้ามความละอาย
ไปแจ้งความห้ามองค์พระทรงยศ
แม้ก็รู้ว่าบิตาอนุกุล
เมื่อมีพมฺพยังกิดพิศवास
ไม่ทานหักชกห้ามประการใด

และ

✓ "นางแกล้งว่าน่าเบื่อเหลือแล้วเจ้า
ถึงสูชอกก็มีไซไคเคยคุณ
เดี๋ยวนี้เล่าเจ้าจะให้แม่ไปหรือ
พระบิตาว่าชานประการใด

พมฺพนี้เข้าจึงคอยแจ้งแกลงไซ
ถวหาไม้ก็ไม้ชกพระอัชฌา"¹

คิดว่าจริงใจหวันมิ่งชวัญหาย
จึงปลอบสายสวาทว่าอย่าอาคฺฐ
อย่าเพื่อปลดชวาทม์ให้ชาคสฺฐ
จึงตองสฺฐตามจริงทุกสิ่งไป
เรอฉลาคตามแต่จะแก้ไซ
แต่อย่าไปโจนน่านาราคาญ"²

อะไรเฝ้าโกทรชเกรี้ยวทำเดี่ยวฉน
จะมารุ่นว่าชานร่าคาญใจ
กลัวผีมือเขากระมังนั่งร้องไห้
อย่าร่าไรเลยช่วยแปลให้แม่พมฺพ"³

✓ 2. เมื่ออุศเรนตามมาพบนาง และพยายามทุกวิถีทางเพื่อให้นางกลับไปกับ
ตน แต่นางก็ไม่สนใจใยดี มีหน้าซำยังพูดว่าอุศเรนนั้นเป็นกัทรู คังกลอนที่ว่า

"ถึงกระไรให้พบกับบิคุเรศ
นี่พ้อมาบอกให้อายศัทรู

พระโปรดเทศก็จะไค้ไม่อกสฺฐ
มันลวงรู้ความลับนำอับอาย"⁴

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 190.

²ก. หน้า 192.

³ก. หน้า 283.

⁴ก. หน้า 272.

และเมื่ออุศเรนรบพุ่งกับสินสมุทร นางก็รีบช่วยสินสมุทรโดยไม่ต้องตรีศรของ
อะไรอีกเลย

"ว่าแม่นี่เป็นหญิงก็จริงอยู่ แต่ได้รู้กลศึกหนักหนา
จะไม่ค่อยช่วยกันรบกับลูกยา จะน้อยหน้าพระอภัยทำไมมี"¹

3. เมื่อสินสมุทรยกปัญหาความแตกต่างระหว่างเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ขึ้นมาอ้าง
เพื่อให้นางยอมอยู่กับฝ่ายตน ดังกลอนที่ว่า

"จึงขอความตามประสาเป็นทหารก ช่างยอมยกให้ฝรั่งต่างวิสัย
จะชิงกันไม่พึงช่างเป็นไร พระมารดาข้าจะให้พระบิดา"²

นางก็ไม่ปฏิเสธ แต่กลับยินดีเสียด้วยซ้ำ ดังกลอนว่า

"นางฟังคำทาท่าห้าม เมื่อยามศึก อย่าพูดอีกไปเลยฟังแม่สั่งสอน
พลางแย้มสรวลชวนกันซิคสนิทนอน บนมรรจรูรณนางประทับให้หลับไป"³

ด้วยเหตุผลทั้งสามประการนี้ ผู้เขียนจึงเห็นว่าความขัดแย้งกรณีนางสุวรรณมาลี
ในช่วงนั้น เป็นความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์เป็นสำคัญ แต่นางสุวรรณมาลีนั้นไม่ได้
ระบุนความขัดแย้งนี้ออกมาโดยตรง นางได้ยอมรับความขัดแย้งนี้ด้วยคำพูดและพฤติ-
กรรมโดยอ้อมของนางอย่างเห็นได้ชัด /

4. กรณีสงครามฝ่ายเมืองฉลิกกับฝ่ายเมืองลังกา

ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายเมืองฉลิกกับฝ่ายเมืองลังกานั้นต่อเนื่องมาจากกรณี
ของนางสุวรรณมาลีที่ไต่กล่าวมาแล้ว การสงครามอันยืดเยื้อยาวนาน (ซึ่งเป็นนาฏการ

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 292.

² ก. หน้า 191.

³ ก.

และเหตุการณ์มากกว่าครึ่ง(เรื่อง)ระหว่างสองฝ่ายนี้ สามารถแบ่งช่วงใหญ่ๆได้ดังนี้

- ✓ 4.1 กีกุศเรนครึ่งแรก
- ✓ 4.2 กีกุศเรนครึ่งหลัง ซึ่งเป็นผลให้กุศเรนและเจ้าสังกาถึงแก่ความตาย
- 4.3 กีกเจ้าละมานตีเมืองฉลัก
- 4.4 กีกเก๊าทัพ
- 4.5 กีกพระอภัยมณียกไปที่ลังกา ซึ่งยึดเชื่อมาจนกระทั่งพระโยคีเกาะแก้ว-
พิศคารต้องมาหย่าทัพ
- 4.6 กีกที่เมืองลังกา ซึ่งเกิดจากลูกฝ่ายลังกากับพ่อฝ่ายเมืองฉลัก

นาฏการและเหตุการณ์อันยาวนานของสงครามเหล่านี้ ได้มีความขัดแย้งชนิด
อื่นๆปรากฏแทรก ทั้งที่ปรากฏเพื่อเชื่อมโยงและปรากฏซ้อนซ้ำอย่างมากมาย แต่
ความขัดแย้งหลักของการทำสงครามเหล่านี้(ยกเว้นกรณีทีหก)ก็คือความขัดแย้งระหว่าง
เชื้อชาติเผ่าพันธุ์และศาสนา คู่สงครามทั้งสองฝ่ายต่างก็เน้นเรื่องชาติและศาสนาเป็น
สำคัญ ตัวละครสำคัญๆแทบทุกตัวต่างก็มั่นใจว่า ถ้าตนแพ้แล้วก็จะสูญเสียชาติศาสนาทั้ง
สิ้น เช่น คำพูดของนางสุวรรณมาลีว่า

"แม่สิ้นบุญถูกระหม่อมจอมกษัตริย์ ขอม้วยมรกต์ก่อนกษัตริย์ภัสดา	จะสูญเสียกษัตริราชพระศาสนา พลางโศกจากอดบาทไม่คลาดคลาย" ¹
--	--

และ

"อันฝรั่งลังกาเป็นข้าศึก मैंพวกอื่นหมิ่นแค้นทั้งแดนไตร นี้ศัตรูพิษมันคิดคด	ไม่เคยนึกว่าพระองค์จะหลงไหล นองไม่เคยของชัศพระอัธนา ให้เสียยศเสียดชาติพระศาสนา" ²
--	--

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 463.

² อ. หน้า 716.

คำพูดของสุคศาครว่า

"โอ้พระคุณผู้ลกระหม่อมจอมมนุษย์
จะขวาง ชัดทักทานประการใด

.....

มาฟังบุญผู้ลกระหม่อมจอมกษัตริย์
เดี๋ยวนี้พระจะบำรุ้งกรุ่งสังกา

และ

"สุคศาครอ่อนหวานประทานโทษ
ถวายชีวิตสิทธิ์ขาดแล้วชาตินี้
ถึงเนื้อ เอื้ออ เชื้ออดถวายเหมือนหมายมาด
ถ้าเดี๋ยวนี้ไม่ส่งสารพระมารดา

จะละพุทธเสียดแล้วหรือมาถือไสย
เล่าก็ไม่ควรตัวกสิ้วพระองค์

.....

ได้สืบชีวิตย์ราชพระศาสนา
กลับเริ่มฝาทรงกลายเมื่อปลายมือ" 1

แม้ไม่ไปรคให้ไปก็ไม่หนี
ตามแต่ที่บุญกรรมใดทำมา
ขอแต่อย่าให้ขาดพระศาสนา
ลูกจะฆ่าตัวตายให้หายแคลง" 2

คำพูดของท้าวสุริยทัยว่า

"อย่าคบค้าฝรั่งจะปลั่งปลาด
ช่วยชีวิตบิดรungskทั้งวงศ์วาร

ศักดิ์ให้ขาดความรักหักประหาร
สำเร็จการแล้วก็พากันมาเมือง" 3

คำพูดของศรีสุวรรณว่า

"พอจบคำว่าลิกนิกชนได้

ทกพระทัยกลัวจะขาดพระศาสนา" 4

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 744.

²ก. หน้า 746.

³ก. หน้า 707.

⁴ก. หน้า 724.

คำพูดของนางคเวงว่า

"เมื่อต่างชาติศาสนาเป็นข้าศึก

สุดจะนึกร่วมเรียงเคียงแขนง"¹

และ

"นางกัมเกล้าเล่าเรื่องเมืองปลิก
แล้วมีหน้าข้าโจรจะฆ่าฟัน
ได้พบปะพระคุณการุณด้วย
ช่วยสั่งสอนอ่อนน้อมนฤณา

จะทำศึกเสียทัพถึงคับขัน
เขาช่วยทันจึงได้รอดตลอดมา
เหมือนซบช่วยชุกชาติพระศาสนา
ให้ปราบข้าศึกได้ดังใจจง"²

คำพูดของสังฆราชว่า

"ยังลวงหลอกกลลอบกลับไปรับชู
มิ่งผ้าเกล้าเผ่าพันธุ์อ้วนฟ้า

มาเป็นคู่หูชุกพระศาสนา
คนชี้ข้าเอามาเลี้ยงไว้เคียงตัว"³

และ

"ไปช่วยเจ้ากราวนี้เสียที่ทัพ
แม้เจ้ากายฝ่ายฝรั่งทั้งลังกา

จะสู้รบศึกราชศาสนา
จะเป็นข้าครอกเขาชาวชมพู"⁴

5. กรณีนางเสาวคนธ์กับเจ้าวานูโลม

เพื่อนางเสาวคนธ์เห็นการอภิเษกกับสุกสาครนั้น นางได้เดินทางไปยังเมือง
วานูโลม แล้วขอเดินทางผ่านไปชมเมืองโรมวิสัย แต่เจ้าวานูโลมไม่ยอม โดยอ้างว่า

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 544.

² ก. หน้า 538-539.

³ ก. หน้า 791.

⁴ ก. หน้า 831.

นางเสาวคนธ์เป็นคนนอกศาสนา (ตอนนี้นางเสาวคนธ์ปลอมตัวเป็นฤาษี) ซึ่งมีจุดประสงค์
มาเผยแพร่ลัทธิของตนในเบื้องต้นแรก และเพื่อเอาบ้านเมืองในเบื้องต้นปลาย เจ้าวาหุโลม
ไค้คูหมื่นพวกฤาษี ได้สั่งให้ฆ่า ดังกลอนว่า

"พระทราบเรื่องเคื่องชัคครัสประภาส	มันสามารถมีหนังสือรับฤาษี
สรรเสริญเกินสิ่งเกศเหตุคังนี้	เห็นท่วงที่ถ่ายเททำเล่ห์กล
ที่บรรพชาพินันไม่บอก	ทำข้อยอกแบายกายเป็นสายสน
มันเชื่อถือฤาษีว่ามีมนต์	<u>จะปลอมปล้นเมืองเราเป็นเจ้านาย"</u> ¹

และ

"จอมกษัตริย์ตรีว่าช้านอกเจ้า	ชาติโศกเฉาชาวทะเลเครัจฉาน
ช่างเชื่อถือฤาษีพวกชีพาด	นาให้การสรรเสริญจนเกินดี
ใช้อุบายหมายว่าไม่รู้เท่า	<u>จะให้เข้ารีตถือพระฤาษี</u>
.....
ให้ราษฎรเป็นนายฝ่ายทหาร	จับชาวค่านแค้นมหาชลาไหล
<u>คืนบิตฤาษีมีเท่าไร</u>	<u>ฆ่าเสียให้สิ้นเสรีจสำเร็จการ"</u> ²

ลักษณะที่น่าสนใจและน่าพิจารณาในเรื่องความชัคแย้งระหว่างเชื้อชาติเผ่าพันธุ์
และศาสนาในกลอนนิทานเรื่องนี้ มีดังนี้

1. ความชัคแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนานี้ เป็นความชัคแย้งหลักที่สำคัญที่
สุดของเรื่อง กวีจึงใจที่จะเน้นความชัคแย้งนี้มากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ และหลายกรณีด้วยกัน

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 950.

² ก. หน้า 955.

สิ่งที่น่าคิดก็คือ กวีต้องการถ่ายทอดหรือแสดงโลกทัศน์อะไร เกี่ยวกับความขัดแย้งนี้บ้างหรือไม่ ประเด็นนี้จะหยิบยกมาพิจารณาอย่างละเอียดอีกในช่วงสุดท้าย

2. ความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ในกลอนนิทานเรื่องนี้มีลักษณะที่พัฒนาขึ้นเป็นอย่างมาก เพราะในนิทานคำกลอนเรื่อง โคบุตร และ สิงหไกรภพ นั้น ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์จะปรากฏอยู่ในรูปของความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับยักษ์ หรือ สัตว์วิเศษ แต่ในเรื่องนี้ ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ปรากฏออกมาในรูปลักษณะที่แท้จริง คือ ในรูปของชาวไทยกับชาวฝรั่ง ชาวแขกและชาวต่างชาติต่างภาษาอื่นๆ (ยกเว้นกรณีของนางผีเสื้อยักษ์กับพระเอกยมมณีเพียงกรณีเดียว) ผู้เขียนเชื่อว่าลักษณะเช่นนี้เป็นความก้าวหน้าอย่างหนึ่งของสุนทรภู่ที่ละทิ้งประเพณีนิยมในการใช้มนุษย์เป็นสัญลักษณ์แทนเผ่าพันธุ์แบบเดิมมาสู่รูปแบบที่ง่ายและชัดเจนขึ้น แต่กระนั้นก็ตาม สุนทรภู่อยังไม่สามารถละทิ้งประเพณีนิยมในการเรียกชื่อชนชาติอื่นๆว่าเป็นยักษ์หรือเป็นปีศาจได้ทั้งหมด ลักษณะเช่นนี้จึงยังคงปรากฏแซมอยู่ประปรายในงานของท่าน ตัวอย่างเช่น

"ฝ่ายองค์ท้าวเจ้าวาหุโลมราช

กษัตริย์ชาติเชื้อยักษ์กินปักชี

.....

.....

* ตัวอย่างเหล่านี้จะเป็นรอยต่อเชื่อมระหว่างตัวละครที่อยู่ในรูปของยักษ์บาร์หรือมนุษย์ต่างๆกับตัวละครที่เป็นมนุษย์จริงๆในกลอนนิทานเรื่องอื่นๆของสุนทรภู่ (ตลอดจนวรรณกรรมไทยเรื่องอื่นๆ) ได้เป็นอย่างดี และเป็นตัวอย่างสนับสนุนการตีความในตอนที่แล้วของผู้เขียน (หน้า 36-43) ที่ว่า การเรียกตัวละครคนละเผ่าพันธุ์หรือคนละชนชาติกับคนนั้น มักจะเรียกอย่างเหยียดหยามดูถูก เช่น เป็นยักษ์มาร สัตว์ หรือปีศาจ ซึ่งน่าสังเกตยิ่งขึ้นไปอีกก็คือ ไม่ปรากฏว่ากวีใช้คำเปรียบเทียบกับฝรั่งสังกาเป็นยักษ์เลย นี่เป็นการแสดงให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นว่า การเรียกชื่อชนชาติอื่นอย่างเหยียดหยามดูถูกนั้น ขึ้นอยู่กับระดับวัฒนธรรมของชนชาตินั้นๆด้วย

มีเชื้อวงอกบอพอเห็นว่า เป็นยักษ์

"ฝ่ายโณมยงองค์เวงวันพาราช

จะรับแขกแปลกประเทศเป็นเพศยักษ์

เห็นองค์ท้าวเจ้าละมานเหมือนมารร้าย

จุมุกแหลมแกมแพะซีกพัน เลี่ยม

"พระทราบความขามขยาคว่าชาติยักษ์

จึงตรองตรึกปรึกรับมา ส่นาบตี

หิ้งไฟร่นายกายสูงถึงทกตอก

และ

"ย่องตอกรับกลับกลายแล้วหายฉิบ

เห็นวัวควายรายหลังเข้าจับฟาด

ยี่สิบนักชาค้ำคังน้ำนืด"¹

คิดขยาคอก้วยยักษ์มักกะสัน

ให้พร้อมพรักพระที่นั่งเหมือนสิ่งไว้

ตั้งรูปค่ายใหญ่หลวงคูฟ่วงพี

คูหน้าเหี้ยมหาญนักเหมือนยักษ์"²

จะหาญหักรบพุ่งเอากรุงศรี

เหล็กขวานตีเอาภูเขาฉนวนกรรจ

หนังสือบอกมาว่ายักษ์มักกะสัน"³

ก้วยผีคืบโกลไปไกลหนักหนา

เชื้อปีศาจสูบลือลือเชื้อคมังสา"⁴

3. ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ในเรื่องนี้ โดยเฉพาะกรณีสงครามระหว่างเมืองตลิ่งกับเมืองลังกา และกรณีของนางเสาวคนธ์กับเจ้าวาสุโกมนิน มีเรื่องของศาสนาเข้ามาเกี่ยวพันด้วยอย่างเด่นชัด หรืออาจกล่าวได้ว่า นอกจากความขัดแย้งในกรณีเหล่านี้จะเป็นความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติเผ่าพันธุ์แล้ว ยังเป็นความขัดแย้ง

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 949.

² ก. หน้า 425 และ 427.

³ ก. หน้า 432.

⁴ ก. หน้า 577.

ระหว่างศาสนาพุทธ (ฝ่ายพระอภัยมณี) กับศาสนาคริสต์ และศาสนาอื่นๆ (ซึ่งสุนทรภู่ใช้ คำรวมๆกันว่า ไสย) ด้วย

กลุ่มที่สอง

1. ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก

ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกในเรื่องพระอภัยมณี ปรากฏอยู่สามกรณีด้วยกัน ดังนี้

- 1.1 กรณีท้าวสุทัศน์กับพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ
- 1.2 กรณีสินสมุทรกับนางผีเสื้อ
- 1.3 กรณีบังคลา วลาณุกา วายุพินน์และหัสกันกับพ่อแม่ของตน

1.1 กรณีท้าวสุทัศน์กับพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ

ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกชายทั้งสองคนนี้ มีพื้นฐานมาจากความขัดแย้งทางค่านิยม เพราะท้าวสุทัศน์มุ่งหวังให้ลูกเรียนวิชาซึ่งเหมาะสมกับวิสัยของกษัตริย์ กิ่งคำของพระองค์ว่า

"พ่อจะแจ้งเจ้าจงจำคำโบราณ	วันรายชาญ เชื้อกษัตริย์ชัศตียา
ยอมพากเพียรเรียนไสยศาสตร์เวท	<u>สิ่งวิเศษสืบเสาะแสวงหา</u>
ได้ป้องกันอันตรายนักรา	<u>ตามกษัตริย์ชัศตียาอย่างโบราณ</u>
พระคูรักจักสืบวงศ์กษัตริย์	จงรับรักเสาะแสวงแห่งสถาน
หาทีศปาโมกข์ชำนาญชาญ	เป็นอาจารย์พากเพียรเรียนวิชา" ¹

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 1.

แต่ผลสุดท้าย ลูกทั้งสองได้เลือกเรียนวิชาที่ขัดแย้ง (contrast) กับวิชาที่พระองค์มุ่งหวังอย่างมาก พระองค์จึงโกรธและกล่าวว่า

"ลูกกาลีสมีแต่จะขายหน้า

จะให้อยู่เวียงวังก็จึงไร

ช่างรู้ว่าทูลจริตมีควีสัย

ชอบแต่ไสคอส่งเสียวากเมือง"¹

คำพูดของท้าวสุทนต์ดังกล่าว ทำให้พระอภัยมณีและศรีสุวรรณต้องเร่ร่อนออกจากเมือง ความขัดแย้งนี้จึงนับเป็นความขัดแย้งประเด็นแรกของนิทานคำกลอนเรื่องนี้

ข้อที่น่าพิจารณาต่อไปก็คือ ความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูกในประเด็นนี้ มิได้สิ้นสุดลงเพียงแค่การที่ลูกออกจากเมืองไปเท่านั้น ทั้งนี้เพราะตลอดเรื่อง พระอภัยมณีและศรีสุวรรณไม่ได้มีที่ท่าว่าต้องการกลับไปหาหรือเยี่ยมเยียนพ่อแม่อย่างจริงจังเลย (แม้จะเคยรำพึงรำพันถึงพ่อแม่บ้างก็ตาม) ศรีสุวรรณนั้น เมื่อได้ขึ้นครองเมืองรมจักรและบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงบสุขทั้งหลายก็ ก็ไม่เคยคิดไปกรุงรัตนฯ ฝ่ายพระอภัยมณีนั้น ต่อเมื่อได้ขึ้นครองเมืองผดึกแล้ว จึงให้น้องชายและลูกไปเยี่ยมพ่อแม่ของตน ดังตัวอย่าง

"ให้หาพระอนุชาเข้ามาเฝ้า

เราพรากพรักครัดนามาช้านาน

ครั้นตัวพี่นี้จะกลับมิรับสักร

ก็จักจะไกรให้พ่อพานักดาไป

กำสรดเสร์้าโคกาค้าวว่าชาน

ไม่แจ้งการว่าช่างหลังจะอย่างไร

เมืองผดึกก็ไปเฝ้าไว้ด้วย

เยี่ยมกรุงไกรกราบทูลบุญคุณความ"²

การที่พระอภัยมณีอ้างการศึก เป็นภาระที่ไม่อาจทอดทิ้งไปเยี่ยมพ่อแม่ได้ เป็นการอ้างที่สับสนเหตุผล แต่เมื่อศึกสงบลงอย่างสิ้นเชิงแล้ว พระอภัยมณียังไม่คิดจะไปเยี่ยมพ่อแม่อีก ทั้งๆที่พระองค์มีเวลาว่าง เห็นได้จาก การไปเมืองรมจักรเพื่ออภิเษกสินสมุทร

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 8.

² ก. หน้า 351.

กับนางอรุณศรีมี ไปเมืองการเวกเพื่ออภิเษกสูตสาครกับนางเสาวคนธ์ และกลับมา
ครองเมืองผลึกอยู่เป็นเวลานาน การที่พระอภัยมณีไม่คิดจะไปเยี่ยมพ่อแม่หลังจากต้อง
พลัดพรากกันเป็นเวลานานแล้วนั้น สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งระหว่างพระอภัยมณีกับ
พ่อแม่ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในใจ พระอภัยมณีกลับไปเมืองรัตนาคือเมื่อต้องไปทำศพพ่อแม่
วนิกา จิษิตกัณฑ์มา¹ เสนอความเห็นว่าการที่สุนทรภู่กำเนิมพมาทของพระอภัยมณี
โดยไม่ให้พระอภัยมณีกลับไปเยี่ยมพ่อแม่ของตนเลย นับแต่เมื่อพระอภัยมณีหนีออกจาก
บ้านเนื่องเพราะพ่อชกเกื่อง ทราบกระทั่งพ่อแม่ถึงแก่กรรมนั้น สืบเนื่องมาจากความ
เกลียดพ่อแม่ที่ซ่อนอยู่ในจิตไร้สำนึกของสุนทรภู่เอง

1.2 กรณีสินสมุทรกับนางผีเสื้อ

สินสมุทรเป็นต้นเหตุสำคัญที่นำความตายมาให้แม่ ถ้าไม่มีสินสมุทร พระอภัยมณี
ก็ไม่สามารถจะหนีจากนางผีเสื้อได้ จุดเริ่มต้นของความยุ่งยากนี้เกิดขึ้นเพราะสินสมุทร
เป็นต้นเหตุ แม้นในตอนต่อพระอภัยมณีออกอุบายให้นางผีเสื้อไปสะเคาะเคราะห์ในป่า
สินสมุทรร้องไห้เพราะรู้ว่าพ่อจะหนีแม่ แต่พ่อพระอภัยมณีกลับเกลื่อน สินสมุทรก็ไม่แสดง
อาการอะไรอีกเลย ทั้งระหว่างกำลังหนี สินสมุทรกลับต่อสู้กับแม่ เพื่อถ่วงเวลาให้
พระอภัยมณีหนีไปถึงจุดหมายปลายทางได้อีกด้วย

ความรักและความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกคู่นี้มีน้อย และแสดงออกในแง่ลบด้วย
กันทั้งคู่ นางผีเสื้อนั้นไม่ได้มีความรักสินสมุทรมากนัก มีหน้าซ้ำยังเคยคิดฆ่าลูกเสียด้วย
ซ้ำ ดังกลอนว่า

"อสุรีผีเสื้อเหลือจะอด	แค้นโอรสราวกับไฟไหม้มั่งสา
ช่างหลอกหลอนอ่อนนินจา	แม่นจะว่าโดยดีเห็นนิฟัง
จะจับไว้ให้พาไปหาพ่อ	<u>แล้วหักคอเสียให้ตายเมื่อภายหลัง"</u> ²

¹วนิกา จิษิตกัณฑ์มา การศึกษานฤคภพของสุนทรภู่ทางหลักจิตวิทยา
หน้า 353.

²พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 145.

ส่วนสินสมุทรนั้น ในช่วงแรกก็ยังแสดงความรักต่อแม่อยู่บ้าง แต่มาตอนหลัง เมื่อพบนางสุวรรณมาลี ความรักและความเอ็นบแม่ที่มีอยู่บ้างก็หายไป เพราะสินสมุทรเปรียบเทียบแม่แท้ๆของคนกับนางสุวรรณมาลี และกล่าวถึงแม่ของตนว่า

".....ที่ไม่มีเท่า	โตกว่าลำสาเหาเป็นไหนไหน
ชื่อผีเสื้อเนื้อหนังรังไข่โคล	ทั้งสูงใหญ่เชี่ยวชาญราวสัควา
ไม่นึกรักสักนึกจึงคิดหนี	แม่เดี๋ยวนี้แลลูกรักเป็นหนักหนา
สมกับองค์ทรงฤทธิ์พระบิดา	โค้งามหน้า ลูกแก้วแล้วคราวนี้" ¹

พฤติกรรมและความคิดความรู้สึกของสินสมุทรนั้น น่าจะมีสาเหตุมาจากความมีปมด้อยในเรื่องชาติพันธุ์หรือชาติกำเนิดของตน สินสมุทรเป็นลูกที่เกิดมาจากพ่อแม่ต่างเชื้อชาติเผ่าพันธุ์กัน ภูมิปัญญาของสินสมุทรได้รับการถ่ายทอดมาจากพ่อและแม่ ลักษณะภายนอกส่วนใหญ่ของสินสมุทรเป็นมนุษย์ (เผ่าพันธุ์ของพระอภัยมณี) ส่วนลักษณะที่ถ่ายทอดมาจากแม่ก็มีดวงตา แวว และพละกำลัง ภูมิปัญญาของสินสมุทรจึงมีความโน้มเอียงไปทางพ่อกว่าแม่ ลักษณะทางกายภาพเช่นนี้เมื่อผสานเข้ากับลักษณะทางสังคม จึงยิ่งทำให้สินสมุทรปฏิเสธแม่และพยายามปรับตัวเข้าหาพ่อให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ลักษณะทางสังคมนี้ก็คือ การยอมรับหรือถือว่า เชื้อชาติเผ่าพันธุ์ของพ่อเป็นเผ่าพันธุ์ที่เหนือกว่า ส่วนเผ่าพันธุ์ของแม่นั้นน้อยกว่าทั้งการพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรม (สังเกตได้จากที่อยู่อาศัย และ อาหารการกินของนางผีเสื้อ) การมีแม่ซึ่งไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมเช่นนี้ เป็นปมด้อยประการหนึ่งของสินสมุทร แต่สินสมุทรมีพ่อซึ่งเป็นคนในเผ่าพันธุ์ที่เจริญแล้ว ชำนาญปรีชาเนทางสังคมสูงสุดในเผ่าพันธุ์ของตนด้วย นี่คือ ปมเด่น ความคิดและพฤติกรรมของสินสมุทรจึงแสดงความโน้มเอียงที่จะปฏิเสธแม่เพื่อคบพ่อด้อย และยอมรับพ่อ รวมทั้งคนในกลุ่มของพ่อ นั่นคือการปรับตัวเข้าหาปมเด่นอย่างมากที่เกิดขึ้น

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 177.

1.3 กรณีมัจฉา วลายุกา วายุพัฒน์ หนีไปกับพ่อและแม่ของตน

ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกในกรณีนี้ ทำให้เกิดความยุ่งยากและการรบกวน
ฆ่าฟันกันอย่างโหดโหด และมีส่วนเชื่อมโยงผสานสัมพันธ์กับความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์
และศาสนาอีกระดับหนึ่งด้วย จุดเริ่มของเหตุการณ์เกิดขึ้น เพราะการนุชงและการเสนอ
ข้อมูลของพระสังฆราช(ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนาซึ่งสังฆราชยังเน้นอยู่
เสมอ) ทำให้ทั้งคณาและสหายยกกองทัพไปที่ เบื้องการเวก แล้วจึงโคตรเพชรระดับคืบขา
ต่อมาเมื่อนางสุวรรณมาลีมีสาส์นฟ้องมายังนางลเวง ฝ่ายมัจฉาจับคนถือสาส์นได้ จึงได้
ยกกองทัพไปจับนางสุวรรณมาลีและลูก ท้าวทศวงศ์ มเหสีและนางเกษรา ขากก็ยังไม่
เมืองลังกา ดังกลอนว่า

"พระอนุชาว่าเห็นจะเป็นแน่	จำจะแก้การก่อนก็ก่อนฉัน
เรายกไปไล่รุกรบมุกมัน	จับวงศ์พันธุ์พวก"วงสองพารา
มากก็ชิงไว้ให้แม่หวังเหมือนหวังศึก	จะเห็ดคชิกหายลงเพราะวงศา
ได้เป็นค่อพอให้ท่านเห็นปัญญา	พระมัจฉาว่าขยันแยกกันไป" 1

และ

"วายุพัฒน์หนีไปกับคันทอง	เรียกพวกฟ้องพจนิกายทั้งซ้ายขวา
โยธาทัพจับเหล่าท้าวพารา	ทั้งเสนา นายไพร่ไล่ลงเรือ
แควคลอกปืนไฟสุ่มให้ยับ	เก็บสินทรัพย์แยกชนไปคนเหลือ
ค่างเค็มลาช้าเผาฉางข้าวเกลือ	แล้วล่องเรือรีบข้ามแดนหคามไป" 2

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 1070.

² ภ. หน้า 1073.

การกระทำของฝ่ายมังกรดำในครั้งนี้ ทำให้พระอภัยมณีและนางลเวงโกรธมาก พระอภัยมณี ศรีสุวรรณธ สิบสมุทร สุกสภากรจึงยกกองทัพมายังเมืองคังกา นางลเวง นางรำภาสะหรี นางบุพผกาและนางสุคลาสิวันก็ช่วยหาศึกกระหนาบหลังอีกด้วย จนในที่สุดก็สามารถเอาชนะลูกๆของคนได้ (หลังจากที่ต้องรบราฆ่าฟันกันเป็นเวลานาน ต้องสูญเสียชีวิตและทรัพย์สินไปแล้วมากมาย)

เพื่อจะให้เห็นความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกในกรณีนี้ชัดเจนขึ้น ผู้เขียนขอยกตัวอย่างบทกลอนที่แสดงทัศนคติเกี่ยวกับเรื่องนี้ของทั้งสองฝ่ายมาให้พิจารณาดังต่อไปนี้

คำพูดของสุกสภากรว่า

"มึงลูกหลานวานเครือไม่เชื้อแม่

ทำอกศึกศึกหาญไปราวรอน

ไปรบพุ่งกรุงผลิกรมจักร

อันองค์พระมเหสีบุตรนั้น

ทั้งสองท้าวสาวสนมรบจักร

เอาโอหังตั้งตัวไปกลัวเกรง

ถึงฆ่าตายกายหน้ามาเกิดอีก

ไปสาจิตคิดคุณผู้คน

กูพบปะจะสังหารผลาญชีวิต

.....

.....

แม่ลูกชั่วหัวคือทำชั่วรู้

ผลาญพงศ์เผ่าเหล่ากอทรลักษณะ

เหมือนพวกมึงซึ่งไม่รู้จักกูนี้

ถึงเหล่ากอนั่นเนื้อที่เชื้อธิด

นับถือแต่ฝรั่งมันสั่งสอน

แผนการการเวกโยกแยกครัน

ไม่รู้จักวงศาจะเอาสติ

ล้วนพงศ์พันธุ์เพื่ออำปยุยาเอง

จับมากักขังไว้ไล่ข่มเหง

โทษของเองคู่พ่อพวกทรชน

จะสืบชังเค็ดน้อยสักภัยหน

ช่างมีกมนมิไ้รู้จักผู้ใด

ก็ยงคิดอายเหลือว่าเชื้อไซ

.....

.....

จนพี่อำปยุไม่รู้จัก

ชื่อว่าอกคณูชชาติถึงพิณ

คังทรพี่วัครอยจะคอยชีวิต

เหมือนโลหิตที่ในกายเกิดร้ายแรง

.....
ใจของห้องช่องซัด เหลือคักแปลง	ไม่ควรแต่งต้องทำลายให้วายวาง" ¹
คำพูดของพระอภัยมณีว่า	
"แต่ลูกเต้าเหล่ากอทรลักบง์ จะฆ่าฟันนั้นให้ตายทำลายล้าง	ไม่รู้จักพ่อแม่ถึงแต่ดี เกรงใจนางวิศพรำภาสะหรี" ²
คำพูดของนางลเวงว่า	
"นางฟังจนบนอบเห็นชอบด้วย เคยเลี้ยงดูผู้ถนอบเผ้ากลมเกลี้ยง ผู้แม่พ่อทรยศคึกทกแทน	จะไปท่วยเช่นฆ่าให้อาลัย เหมือนหลงเลี้ยงดูกลือมันเหลือแสน ให้หายแค้นก็คหบายไม่วายวัน" ³
พฤติกรรมของนางรำภาสะหรี นางยุพาดกาและนางสุลาสีวันดังนี้	
"นางรำภากล้ำหาตเห็นหลานลูก ไล่ลวลาวยุพัตน์วังพลัดพราย นางฉวยชวานรานรุกพระสุกรับ ยุพาพันลูกชายผิดหลายที ต่างหลบเลี้ยงเพี้ยงพลาคชยาแม่	ยิ่งคึกผูกพยาบาทบุงบาดหมาย ยิ่งลูกชายเฉียดกาตกพาชี ขึ้นขับม้าเข้าโบชคระโศคหนี สุลาสียิ่งสะกักหัสกัน ไม่เหลียวแลหลบไปในไพรสณฑ์" ⁴

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 1104.

² ก. หน้า 1137.

³ ก. หน้า 1148.

⁴ ก. หน้า 1168.

คำพูดของมังคณาว่า

"เขารับรับกับพาราการเวก
พระบิตุราชมาตุรงค์เฝ้าพงศ์พันธุ์
บารบรุมคุมเหงเองก็รู้
ซึ่งผู้ใหญ่ไม่ทรงพลาดวงส์วาน

เพราะเพชรเอกเอามาไว้ไอสวรรย
ไม่เที่ยงธรรมไต่ถามตามโบราณ
ให้ศัตรูถูกกลางลูกหลาน
แต่โบราณมีบ้างหรืออย่างนี้"¹

คำพูดของวายุพิศนและหัสกันว่า

"แม่พ่อแบแฉเห็นลูกเหลนหลาน
แต่ร้ายกาจชาติเสือเหลือทมิฬ
นี้ว่าพ่อก็จะมาฆ่าลูกหลาน

ยอมสงสารมีจิตกิดวิต
ก็ไต่กินลูกหลานวงศ์วานเครือ
ผิดโบราณร้ายกล้ายิ่งกว่าเสือ"²

ฯลฯ

ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกในกรณีนี้ มีข้อน่าพิจารณา ดังนี้

1. ที่ทำของฝ่ายพ่อแม่ทุกคน ดูเหมือนจะมีความโกรธถึงขั้น "จะฆ่าให้ตาย
ทำลายล้าง" แต่ฝ่ายลูกกลับไม่มีลักษณะทำที่เช่นนั้นอยู่เลย

2. ผู้เขียนเห็นว่า ฝ่ายลูกนั้นไม่ได้มีความปรารถนาจะทำสงครามกับพ่อแม่
อย่างจริงจัง เพียงแต่ต้องการหาความเค็กร้อนให้ฝ่ายพ่อที่อยู่กันอย่างสุขสบายโดย
ไต่สนใจฝ่ายคนเดยเท่านั้น เราจะเห็นได้ว่า ฝ่ายพ่อทุกคนเมื่อจากเมืองคังกาไปแล้ว
(ตั้งแต่ฝ่ายลูกยังอยู่ในครรภ์แม่) ก็ไม่เคยกลับมาเยี่ยมเยียนหรือมีข่าวคราวถึงอีกเลย
นี่เป็นข้อสนับสนุนที่หนักแน่นว่า ฝ่ายลูกนั้นเพียงแต่ต้องการหาความเค็กร้อนให้แก่ฝ่าย
พ่อที่ทอดทิ้งตน เพื่อให้พ่อหันมาสนใจบ้าง แต่เมื่อถึงเวลานั้นจริงๆ ที่ทำของพ่อแม่กลับ

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 1153.

² ฎ. หน้า 1105.

ทำให้ความขัดแย้งนั้นบานปลายออกไปจนไม่สามารถปรับเข้าหากันได้อีก

3. เหตุผลอีกประการหนึ่งที่จะช่วยขจัดความเห็นในประเด็นนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น คือ การพิจารณาลักษณะขัดแย้ง (contrast) ระหว่างมังคลากับสุคสาคร

สุคสาครและมังคลาต่างก็เป็นลูกของพระอภัยมณีและถูกพ่อทอดทิ้งตั้งแต่ยังไม่คลอดจากท้องแม่เหมือนกันทั้งคู่ แต่ความรักและพฤติกรรมที่มีต่อพ่อของตัวละครสองตัวนี้ขัดแย้งกันอย่างมาก สุคสาครนั้นรักพ่อมาก และพยายามตามจนพบพ่อ เชื่อฟังพ่อทุกประการ แม้ขณะที่สุคสาครสุขสบายอยู่ในเมืองการเวกก็ไม่วายจะคิดออกเดินทางตามหาพ่อ ดังตัวอย่าง

"บววันหนึ่งรำพึงถึงบิดุเรศวร แคว้นลาคาบสกำหนดไว้ พระบิดุรงค์องค์ไฉยไม่เห็น แน้นนิกายหมายมาดไม่คลากแคล้ว	ไม่แจ้งเหตุว่าอยู่หนกำลไหน น้อยหรือได้ดิบปีเข้านี้แล้ว เสียแรงเป็นหน่อเนื้อในเชื้อแถว พรงนี้แล้วลูกจะลาบิดาไป" ¹
--	--

ส่วนมังคลานั้น นอกจากไม่ปรารถนาจะพบพ่อแล้ว ยังถือความเดือดร้อนให้จนถึงขั้นทำสงครามกับพ่อของตนเองด้วย นี่เป็นลักษณะขัดแย้งอย่างสิ้นเชิงกับสุคสาคร ความแตกต่างในกรณีนี้ น่าจะเป็นเพราะว่าสุคสาครนั้นมีบ่บค้อยในเรื่องชาติตระกูล ถ้าได้พบพ่อแล้วบ่บค้อยนี้จะหายไป ขณะที่มังคลานั้นไม่มีบ่บค้อยในเรื่องนี้เลย เพราะชาติตระกูลของคนได้รับการยอมรับอยู่แล้ว มังคลาจึงไม่มีความรู้สึกที่จะ ก่อกองตามิ ให้พบพ่อ แต่มีความรู้สึกที่จะ ให้พ่อเดือดร้อนหรือสนใจ คนมากกว่า ความแตกต่างระหว่างความคิดและพฤติกรรมของตัวละครทั้งสองนี้ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร² ได้ตีความว่า

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 446.

² สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์
หน้า 194-196.

พฤติกรรมที่ขัดแย้งกันนี้ อาจแสดงให้เห็นภาวะในจิตใต้สำนึกของสุนทรภู่ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพ่อ คือ สุนทรภู่อาจจะทั้งรักและทั้งเกลียดพ่อในขณะเดียวกันด้วย

✓ ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกในเรื่องพระอภัยมณีที่ไถ่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้มีลักษณะเด่นดังต่อไปนี้

1. เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างพ่อแม่กับลูกที่แท้จริงของคน ไม่มีกรณีใดที่ปรากฏอยู่ในรูปของพ่อแม่กับลูกบุญธรรมเลย

2. ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกที่มีผลต่อเนื่องให้เกิดความตายแก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มีเพียงกรณีเดียวคือกรณีของสินสมุทรกับนางผีเสื้อ / ส่วนกรณีของท้าวสุทัศน์กับพระอภัยมณีศรีสุวรรณนั้นเป็นความขัดแย้งที่ไม่ร้ายแรงนัก และกรณีสุดท้าย เป็นความขัดแย้งที่ฝ่ายลูกเป็นฝ่ายแพ้พ่อแม่ของคน

✓ สิ่งที่น่าพิจารณาต่อไปในประเด็นนี้คือ

2.1 กรณีของสินสมุทรกับนางผีเสื้อ สุนทรภู่อุทิศภาพของแม่ให้อยู่ในรูปของนางผีเสื้อ แล้วให้ลูกมีส่วนชักนำความตายมาสู่แม่ของคน

2.2 กรณีของลูกฝ่ายสังกาศกับพ่อแม่ของคน สุนทรภู่อำหนดให้ฝ่ายลูกมีเชื้อชาติฝรั่ง และเติบโตอยู่ในวัฒนธรรมแบบฝรั่ง แล้วให้ลูกทำสงครามกับพ่อแม่ และแพ้พ่อแม่ในที่สุด

2.3 กรณีของท้าวสุทัศน์กับพระอภัยมณีศรีสุวรรณ ลูกกับพ่อในกรณีนี้เป็นคนไทยและอยู่ในระบบวัฒนธรรมไทย สุนทรภู่อำนาจให้ลูกทำผิดคำสั่งพ่อ แล้วพ่อก็กล่าวและข่มใส ลูกน้อยใจจึงออกจากเมืองเร่ร่อนไป

จากสามกรณีนี้ แสดงให้เห็นชัดว่า สุนทรภู่อิงใจ (จะโดยจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึกก็ตาม) ที่จะหลีกเลี่ยงหรือเบี่ยงเบนไม่ให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงขึ้นระหว่างลูกกับพ่อแม่ซึ่งเป็นคนไทย และอยู่ในระบบวัฒนธรรมไทย

๒. ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล

ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นความขัดแย้งในเรื่องส่วนตัวระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป โดยมากจะเป็นความขัดแย้งกันในเรื่องความรัก ระหว่างคนค้กับคนชู้ ระหว่างคนมีศีลธรรมกับคนเลวทราม ฯลฯ การพิจารณาจัดกลุ่มความขัดแย้งชนิดนี้ ในเรื่องพระอภัยมณี ผู้เขียนยึดหลักว่า หากความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคลกรณีใดไม่อยู่ในประเด็นของเผ่าพันธุ์และศาสนา พ่อแม่กับลูก หรือกับระบบค่านิยมแล้ว จะเป็นความขัดแย้งในเรื่องส่วนตัวทั้งสิ้น เมื่อพิจารณาเช่นนี้ จะเห็นว่า ในนิทานค่ากลอนเรื่องนี้ปรากฏความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคลหลายกรณีด้วยกัน แต่บางกรณีก็เป็นจุดที่ปลุกย่อยเกินไป ผู้เขียนจึงนำเสนอเฉพาะกรณีที่สำคัญๆ เท่านั้น ซึ่งแต่ละกรณีมีรายละเอียดดังนี้

✓ 2.1 กรณีสุคาสครกับชีเปลือย

ความขัดแย้งระหว่างสุคาสครกับชีเปลือยเป็นความขัดแย้งระหว่างคนค้กับคนชู้ คนบริสุทธิ์กับคนที่มีเล่ห์เหลี่ยมชั่วช้า สุคาสคร เมื่อออกเดินทางนั้นยังอ่อนต่อโลกมาก การมองผู้คนจึงมองด้วยสายตาที่บริสุทธิ์แจ่มใส เมื่อพบกับชีเปลือยซึ่งมีประสบการณ์ในเรื่องเล่ห์เหลี่ยมชั่วช้ามาอย่างยาวนาน สุคาสครจึงถูกชีเปลือยหลอกได้โดยง่ายดาย ถึงตัวอย่าง

"ถ้า मैं เจ้าจำได้สำเร็จ	ไม่เห็นอภัยเห็นคั่งหัวเราะเหมือนเหาะเหิน
แก่งผูกคอพอให้น้ำใจเพลิน	แล้วพาเดินคักคั้นขึ้นบรรพต
ถึงปากปล่องช่องเหวเป็นเปลวโปร่ง	ตลอดโล่งลึกล้ำเหลือกำหนด
บอกให้หนึ่งตั้งประนมพรหมพรต	วางไม้เท้าคอบสไว้ริมกาย
เห็นไค้ชีเมียงเข้าเคียงข้าง	กระซิบพลางผลึกคกหัวทกหาย
กระทบหินสิ้นแรงพลั่วเพลงกาย	ทรงหลายชานชบสลบไป" ¹

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 374.

สุดสาครต้องตื่นนอนอยู่ในหุบเหวเป็นเวลานาน จนกระทั่งพระโยคีเกาะแก้ว-
พิศการมาช่วย และได้สอนความรู้ใหม่ให้แก่สุดสาครว่า

"แล้วสอนว่าย่ำไว้ใจมนุษย์	มันแสนสุดอึดค้ำเหลือกำหนด
ถึงถาวรลัพท์ันเกี่ยวที่เคี้ยวลด	ก็ไม่คดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน
มนุษย์มีที่รักอยู่สองสถาน	บิดามารการักมักเป็นผล
ที่พึงหนึ่งพึงไค้แต่กายตน	เกิดเป็นคนคิดเห็นจงเจรจา
แม่นไกรรักรักมั่งซังซังทอบ	ได้รอบคอบคิดอ่านะหลาดหนา
รูสิ่งไรไม่สู้รูวิชา	รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี" ¹

คำสอนสั้นๆของพระโยคีดังกล่าวนี้ เป็นคำสอนที่สอดคล้องกับภาวะวิสัยของ
สุดสาครเป็นอย่างยิ่ง* การกล่าวเช่นนี้ ผู้เขียนมีเหตุผลสนับสนุนดังต่อไปนี้

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 381.

* การตีความคำสอนของพระโยคีบทนี้ มีความเห็นแตกต่างกันอย่างมากมาย
แต่ส่วนใหญ่่มักจะมุ่งประเด็นไปที่กลอนบาทสุดท้าย แล้วตีความคำสอนบาทนั้นอย่างโดดๆ
โดยไม่คำนึงถึงข้อความแวดล้อม เช่น ตีความว่าพระโยคีสอนให้คนเห็นแก่ตัว หรือ
บางฝ่ายก็ตีความว่าพระโยคีสอนให้เอาตัวรอดจากวิฤตสงสาร ฯลฯ (ดูรายละเอียด
เกี่ยวกับการตีความเหล่านี้ได้จาก สมบัติ จันทรวงศ์ บทวิเคราะห์การศึกษาทาง
การเมืองในงานเขียนประเภทนิทานของสุนทรภู่ หน้า 43-45) สำหรับการตีความ
ในงานชิ้นนี้ ผู้เขียนตีความโดยมองจากแง่ของความขัดแย้ง

ความรู้ที่สุคสาครได้รับจากพระโยคีก่อนที่จะออกเดินทางนั้น เป็นความรู้ที่ไม่ต้องอาศัยความสัมพันธ์กับสิ่งแวดลอมทางสังคม เช่น ความรู้ทางคาถาอาคม ซึ่งเพียงแก่สุคสาครท่องจำได้ก็สามารถนำไปใช้ได้แล้ว* (นอกจากนั้นก็เป็นเรื่องนื้พิเศษ เช่น ไม้เท้า) การที่พระโยคีไม่สอนความรู้เกี่ยวกับความดีความเลว หรือบุญคุณความแค้นในสังคมอันซับซ้อนของมนุษย์ เช่น การรู้จักแยกคนดีคนเลว การรู้จักเห็ดเหี้ยม ไหวพริบ การรู้จักธรรมชาติของคน หรือความรู้ทางค่านามธรรม ฯลฯ ให้นั้น เป็นเพราะสุคสาครไม่อยู่ในภาวะวิสัย (วิสัย ประสพการณ์และโอกาส) ที่จะรับความรู้เหล่านั้นได้ สุคสาครจึงออกจากเกาะแก้วพิสดารด้วยโลกทัศน์ที่เชื่อว่า ผู้คนทุกคนเป็นคนดี (เช่นเดียวกับพระโยคีของตน) เมื่อพบกับชีเปลือย สุคสาครจึงไม่มีความรู้ที่จะแยกแยะความดีความเลว ความจริงใจและความหลอกลวงของมนุษย์ได้ แต่เมื่อผ่านประสพการณ์ครั้งนี้แล้ว สุคสาครเริ่มสงสัยผู้คน ภาวะวิสัย (ประสพการณ์และโอกาส) ของสุคสาครพร้อมที่จะเปิดรับความรู้เกี่ยวกับความดีความเลวในสังคมจริงๆของมนุษย์ การที่พระโยคีหรือโอกาส (ซึ่งปัสถานการณ์และอุปกรณ้อย่างดี) สอนสมมติสัจจะ (Relative truth) ประการนี้ให้แก่สุคสาครนั้น แสดงให้เห็นถึงปัญญาและความหยั่งรู้อันสูงยิ่งของท่าน

หลังจากผ่านบทเรียนและได้รับความรู้ใหม่ (ซึ่งจำเป็นมากสำหรับการผจญภัยของชีวิตแล้ว) สุคสาครจึงได้ออกเดินทางตามหาตัวชีเปลือยอย่างอาจหาญมั่นคง และด้วยโลกทัศน์ที่กว้างไกลซึ่ซึ่กว่าเดิม ✓

* เช่น

"สอนให้หลานอ่านเขียนร่ำเรียนไป
รูสองหนคงทน เข้ายงยุทธ

แคว้ก็ให้วิทยาววิชาการ
เหมือนสินสมุทรพียาทั้งกล้าหาญ"

✓ 2.2 กรณีสินสมุทรและนางสุวรรณมาลีกับโจรสuhrัง

ความขัดแย้งในกรณีนี้เป็นความขัดแย้งระหว่างคนดีกับคนชั่ว เช่นเดียวกับกรณีที่แล้วมา เพราะเมื่อสินสมุทรและนางสุวรรณมาลีโดยสารเรือของโจรสuhrังไปนั้น นายโจรได้ออกอุบายมอมเหล่าสินสมุทร แล้วเข้าหานางสุวรรณมาลี แค้นนางสุวรรณมาลีแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ด้วยการรู้จักใช้อุบายผ่อนปรน เมื่อสินสมุทรรู้จักก็โกรธมาก และได้ฆ่านายโจรตาย อันเป็นผลทำให้ลูกเรือทั้งหมดยอมอ่อนน้อมต่อสินสมุทรและนางสุวรรณมาลี ดังตัวอย่าง

"สินสมุทรสุกแสนแค้นสุhrัง ตัวเป็นกามาประสงคซึ่งหงส์ทอง ถึงสุhrังตั้งกระทู้อุส่าหับ จะปลุกปล้ำท่าอู้อั้งชูฉิว วย่าป็นเจอเยอหย่งมาชิงชัย	ขึ้นเสียงคังเคือคกว่าจองทอง จะไปถองเสียให้สมอามถ่มมัน มิ่งพุกกับมารคาถูว่าไร หมายว่ากฉิวเกรงฝีมือหรือไฉน จะฆ่าให้ตายสิ้นเหมือนวันบุง" ¹
---	---

✓ 2.3 กรณีพระอภัยมณีกับอุศเรน

ความขัดแย้งเบื้องต้นแรกสุดระหว่างพระอภัยมณีกับอุศเรนนั้น เป็นความขัดแย้งในเรื่องความรัก ทั้งคู่ต่างปรารถนาผู้หญิงคนเดียวกัน อุศเรนอยู่ในฐานะคู่หมั้นคู่หมาย แต่พระอภัยมณีอยู่ในฐานะผู้แย่งรัก พระอภัยมณีนั้นพบบางสุวรรณมาลี ก็เป็นปฏิปักษ์ต่ออุศเรนทันที (ทั้งๆที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน) พระองค์เคยรำพึงว่า

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 213.

".....
รับปีศาจที่ช่างใครเป็นไร

ถึงเราเล็กก็ไม่ส่งอย่าสงสัย
หรือข้าใช้สอยเจ้าให้เอามา"¹

ความขัดแย้งของตัวละครในกรณีนี้ เชื่อมโยงและพัฒนาไปเป็นความขัดแย้ง
ระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนาในต่อมา

2.4 กรณีนางลเวงกับฝ่ายเมืองผลึก

ความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดสงครามคราวแรกๆระหว่างฝ่ายเมืองลังกาภิมฝ่าย
เมืองผลึกนั้น นอกจากจะเป็นเพราะความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนาแล้ว
ยังเป็นเพราะความขัดแย้งในเรื่องส่วนตัวอยู่อีกระดับหนึ่งด้วย นางลเวงโกรธแค้น
ฝ่ายเมืองผลึกที่ฆ่าพ่อและพี่ของนาง จึงต้องทำสงครามแก้แค้น แต่ความขัดแย้งใน
ประเด็นนี้ถูกอ้างถึงอยู่เพียงครั้งหรือสองครั้งเท่านั้น ระยะเวลาคู่ปรปักษ์ทั้งสองฝ่าย
ต่างก็ไม่ได้กล่าวถึงความขัดแย้งนี้อีกเลย ตัวอย่างบทกลอนที่อ้างถึงความขัดแย้งใน
กรณีนี้ เช่น

"โอ้เคราะห์กรรมข้าร้ายอายอดสู
แล้วนิกแค่นแมนปะพระอภัย

เป็นสุขทุกข์ทุกข์จะกิดใจจน
จะชิงชัยแก้แค้นแทนบิดา"²

และ

✓ "แค่สุดแสนแค้นเคืองเมืองผลึก
ขอบุญญาข้าเฝ้าอย่าเบาความ

จะทำศึกสิ้นชีวิตไม่กิดขาม
จะปราบปรามเมืองผลึกช่วยตรีภคธา"³

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 286.

² ก. หน้า 514.

³ ก. หน้า 413.

2.5 กรณีนางลเวงกับนางสุวรรณมาลี

ความขัดแย้งระหว่างนางลเวงกับนางสุวรรณมาลี เป็นความขัดแย้งในเรื่องความรักความหวังดี เมื่อพระอภัยมณีหลงเสน่ห์นางลเวงอยู่นั้น นางสุวรรณมาลีได้ยกกองทัพมาจากเมืองผล็ก เมื่อพบนางลเวงทั้งสองได้ทำสงครามกัน ทั้งสงครามปากในชั้นแรก และสงครามจริงๆในเวลาต่อมา ดังตัวอย่าง

"แล้วร้องว่าฉานี่อีฝรั่ง

มาแต่งกลปล้นค่ายหมายชนะ

จะให้กูผู้ใหญ่นี้ไหวกราบ

ถึงชั้นไพร่ในจังหวัดปฐพี

หรือ

"ฝ่ายโฉมงามองค์เวงวิฑาราช

มันแก้งใจให้... ่าสุลาลี

ขึ้นเสียงกิ่งชบชู่กูหรือหวะ

เห็นว่าพระหลงไหลแล้วไค้ที่

ช่างหยาบหยาบยิ่งกว่ากลาสี

ก็ไม่มีผู้ใดไหวเมียน้อย"¹

พยาบาทองค์พระมเหสี

จะออกที่ตอบแทนแก้แค้นมัน"²

2.6 กรณีนางเสาวคนธ์กับนางสุล ลีวัน

ความขัดแย้งในกรณีนี้มีลักษณะและสาเหตุเหมือนกรณีนางลเวงกับนางสุวรรณมาลี เช่น ตอนนางเสาวคนธ์ลอบเข้าไปยั้งแค้นนางสุลาลีวัน

"ฝ่ายนางเสาวคนธ์วิมลมีง

พอเห็นหน้าลาลีเคียงพี่ชาย

กิกจะยิงเสียให้สมอารมณ์หมาย

จึงขึ้นสายเกาทัณฑ์กอยฉับแปร

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 829.

²ก. หน้า 817.

จะยิ่งค่อพอให้เมียนั้นเสียโฉม	เมื่อตัวโอบจะให้เห็นว่าเป็นแผล
พอลี้วันผันเพ่งไปเล็งแก	นางหมายแนบึงขวิบกลับอัศคร
พอดูกปรางนางฝรั่งเข้าคังบู	แกบทะลุดูกตลอดไม่กอดถอน
นางร้องกรีกหวัดคว่าสุคสาคร	ประคองกรกอดเมียนักเสียใจ" ¹

2.7 กรณีพระอภัยมณีกับศรีสุวรรณและสินสมุทร

พระอภัยมณีมีความขัดแย้งกับศรีสุวรรณและสินสมุทรในค่านทัศนคติส่วนตัวบางประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทัศนคติการทำสงคราม พระอภัยมณีนั้นต้องการแก้ปัญหาคความขัดแย้งต่างๆด้วยการประนีประนอม เห็นได้ชัดกับเหตุสงคราม พระอภัยมณีมุ่งแก้ด้วยการทูตมากกว่าการรบ เมื่อครั้งทำศึกที่เมืองลังกา พระอภัยมณีพยายามหาโอกาสเขียนเพลงยาวเกี่ยวนางลเวงแทนความพยายามรบเพื่อให้ชนะกัวยกกำลังทหาร (เพราะพระอภัยมณีคิดว่า หากพระองค์ได้นางแล้ว ก็เหมือนกับได้ประเทศด้วย ข้าไพร่พลก็ไม่ต้องลำบาก) ในขณะที่ศรีสุวรรณและสินสมุทรมุ่งทำสงครามประหัตประหารด้วยทัศนคติที่แตกต่าง (contrast) กันเช่นนี้ จึงทำให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้น ดังคำกล่าวของศรีสุวรรณว่า

"ถ้าพระองค์ส่งสารกับวานเครือ	อย่าซัดเชื้อช่วงชิงผู้หญิงพาด
อันพาราฝรั่งทั้งทวีป	จะเร่งรีบรบรบกับเกลกับหลาน
มิได้เมืองเกืองขาคระชการ	จึงล้างผลาญชีวิตให้บรรลัย
จะยกทัพนับโกฏิมาเกี่ยวจู้	ใครจะสู้สงล่ำเสียงเสมียงไหว" ²

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 816.

² ฎ. หน้า 556.

พระอภัยมณีกลับตอบว่า

".....เจ้ายังเข่าวัวอยู่
เป็นชายชอบคบสูกับผู้ชาย
อันสตรีที่ท้วงทำหน่วงเหนี่ยว
มันเหมือนหมายไค้ทั้งเมืองลังกา

มิได้รู้จักการประบาทหมาย
ถึงวอควายไว้ชื่อให้ลือชา
ชอบแต่เกี่ยวกันด้วยเสห์เสนาหา
ทุกพารารู้เรื่องจะเลื่องลือ"¹

และ

"จนถูกกลพลตายต้องอายุเขา
มันฝรั่งว่าแต่ก่อนอย่ารอนราว
แม้มิไค้ให้ปรับจะรับผิด
น่าอดสูผู้หญิงจริงจริงเจียว

เหตุเพราะเจ้าอาสาทั้งอ่าวหลาน
จะคิดอ่านเพลงยาวอีกคราวเคียว
นี่ขึ้นคิดเกื่องขุนท่าฉนวนเจียว
ไม่คิดเกี่ยววู้สาวแล้วคราวนี้"²

จะเห็นได้ว่า ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคลในเรื่องนี้ ปรากฏอยู่หลายกรณี
ด้วยกัน แต่ส่วนใหญ่แล้วจะสอดคล้องหรือสัมพันธ์กับความขัดแย้งชนิดอื่นๆ (โดยเฉพาะ
กับความขัดแย้งหลักก็คือความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนา) ✓

✓ 3. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์

ในเรื่องพระอภัยมณี ความขัดแย้งชนิดนี้สามารถแยกพิจารณาได้เป็นสอง
ประเด็นใหญ่ๆ คือ

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 583.

²ก. หน้า 569.

ประเด็นแรก เป็นการต่อสู้กันของตัวละครสองฝ่าย โดยที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่ายใช้คาถาอาคมเป็นเครื่องมือ เห็นได้ชัดเจนในกรณีการสงครามระหว่างฝ่ายเมืองลังกากับฝ่ายเมืองฉลิภัก ฝ่ายเมืองฉลิภักมีพราหมณ์สามคนและทิดาปาโมกข์โลก-เซนทร์เป็นผู้มีความรู้ทางการใช้คาถาอาคม ส่วนฝ่ายลังกามีพระสังฆราช ดังนั้นในการรบและการป้องกันกองทัพในเวลากลางคืน จึงมีการต่อสู้ระหว่างมนุษย์กับอำนาจคาถาอาคมปรากฏสอดแทรกอยู่เสมอๆ เช่น การสะกดทัพ การเรียกลมฝน การเสกอาวุธและเครื่องมือต่างๆ ดังตัวอย่าง

"ฝ่ายเจ้าพราหมณ์สามคนสนธยา
บันตามจับลับสนอลหม่าน
จึงอ่านมนต์ลมฝนระคมตั้ง
พวกลังกาล่ากลับทัพฉลิภัก
ควยเคยเป็นเห็ หตุว่าเวทมนต์

"ย่องตอกรับกลับคลายแล้วหายฉิบ
ลงจากป้อมค้อมมองเห็ย่องมา
เข้าแฝงเงาเป่าบนคันทังหลาย
บ้างล้มหลับทับหอกกระบอกเป็น
เห็วิววายรายหลับเข้าจับฟาด

และ

"เสนาะเสียงจั้งหรีควะหวิคแว่ว
ฝ่ายพี่น้องสองราชันม้าเรียง

รีบออกมาที่รบพบยันตั้ง
ไม่แจ้งการขั้วว่าใครมาข้างหน้าหลัง
เหลือกำลังที่ทหารจะทานทน
ยิ่งโหมฮักไล่ล้างมากกลางฝน
ทั้งอยู่คนคมมาไล่เข้าพัน"¹

ควยฉิบโลกไปไกลหนักหนา
เห็โยธาทัพฉลิภักยังครึกกรื้น
เปรียบเหมือนทรายซัดตาไม่ฝ่าฝืน
คูคาษคั้นเคินเห็ยวลค ลี้วมา
เข็ปีศาจสูบเลือดเห็อกางงสา"²

ทั้งแจ้วแจ้วจักจันสำนเสียง
ย่องตอเกียงเข้าประตูลูกวาย

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 581.

² ก. หน้า 577.

มันชีวิตขยับคับปอดของคอกแตก
 ชักพรวดไต่โย้ตัวไม้กล้วตาย
 แล้วพันฟากพลาคบือกระบือสู
 น้าวรณูคูบือแล้วถืออรอ
 พอดูกควายหายเห็นแค่เส้นคอก
 หรือ

"ออกห้ามทัพรับองค์พระทรงศักดิ์
 แม้นคึดคุมคลังสิ่งผู้หญิงเข้าชิงชัย
 แล้วเสกเข็มเล่มใหญ่ให้ใส่พก
 แล้วเสกสายกายสิทธิ์ควยฤทธิ์

าลา

กระดุกแหลย้อยยับแล้วกลับหาย
 เข้าพันกวางก็กักก็จะหักคอก
 สองนางรู้แบบคาวว่าควายหมอ
 หมายแต่พอตรงข้างสองนางยิง
 มนต์คองออกหนีธนูผู้หญิง"¹

ให้พบพิศมัยพุกจาธิดาศรัย
 จึงปลอ่ยให้บักษาออกราวี
 กลายเป็นบกกการวิกคอยจิกผี
 ให้สนีนายใหญ่ทั้งไพร่พล"²

นอกจากนี้ คำนำของตัวละครหลายๆตัวยังมีความเกี่ยวข้องกับอำนาจเวทมนต์ และกาตาอาคมอยู่ไม่น้อย เช่น พระโยคี สีนสมุทร สูดสาคร (รวมทั้งไม้เท้าซึ่งเป็น เครื่องมือที่อาศัยอำนาจเวทมนต์ด้วย) นางผีเสื้อ นางอสุ่นบาท เป็นต้น แต่อำนาจ กาตาอาคมในประเด็นนี้มีลักษณะที่น่าสนใจอยู่บางประการ วนิกา ลิขิตกันทิมา กล่าว ว่า

"สำหรับกาตาอาคมในแนวไสยศาสตร์ สุนทรภู่อัดความสำคัญลงไปเป็นอันมาก กล่าวคือ ตัวเอกของเรื่องคือพระอภัยมณี ศรีสุวรรณนั้นไม่ได้เรียนกาตาอาคมเลย และแม้ว่าตัวละครตัวอื่นๆจะมีกาตาอาคม และบางคนจะมีกาตาอาคมอยู่เหนือระดับ

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 809-810.

² ค. หน้า 840.

ความเชื่อปกติ เช่น พรานหมันสามารถเรียกลมฝนได้ช่วยบงก์ หรือ คาดา
 อาคมของตัวละครประเภทมนุษย์หรือผู้วิเศษ เช่น พระโยคี นางผีเสื้อ/นาง
 อสูรนิบาค ซึ่งก่อปรักด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ตามแนวคิดเดิมของวรรณกรรมไทย แต่
 สุนทรภู่กำหนดให้ตัวละครเหล่านี้ใช้คาดาอาคมไม่บ่อยครั้งนัก และส่วนใหญ่ไม่มี
 ผลต่อการดำเนินเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจุดสำคัญของเรื่อง"¹

จะเห็นได้ว่า แม้การต่อสู้กันด้วยอำนาจคาดาอาคมจะปรากฏมากมายก็ตาม
 แต่ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นเพียงกระพี้ และไม่มีผลสำคัญต่อการดำเนินเรื่องมากนัก การ
 เอาชนะศัตรู หรือการได้รับความสำเร็จสมความมุ่งหวังของตัวละครในเรื่องนี้ มิได้
 อยู่ที่การมีอาวุธวิเศษ การมีคาดาอาคมสำหรับทำร้ายศัตรู แต่อยู่ที่ความสามารถในการ
 รบ การใช้กลอุบาย การใช้ปัญญา และการเจรจาเป็นสำคัญ * นี่เป็นลักษณะพิเศษยิ่ง
 ประการหนึ่งของวรรณกรรมเรื่องนี้ จากที่กล่าวมาผู้เขียนมีความเห็นว่า นาฏการและ
 เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์ในประเด็นนี้ เป็น

วนิดา ลิขิตกันทิมา การศึกษามูลลิกภาพของสุนทรภู่ตามหลักจิตวิทยา
 หน้า 268.

* ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า ความสำเร็จหรืออำนาจของตัวละครนั้นขึ้นอยู่กับ
 อำนาจปัญญาดีกว่าอำนาจเวทมนต์ เช่น การที่นางวาสีวางแผนการรบเอาชนะศึก
 ดุศเรน การที่นางเสาวคนธ์สามารถใช้ปัญญาให้ทหารของเจ้าวาหุโลมเป็นกบดต่อ
 กษัตริย์ของตนได้ ตลอดจนความสำเร็จในการรบส่วนใหญ่ในเรื่องนี้ ผู้ชนะล้วนแล้ว
 แต่มีความสามารถในการรบและใช้ความสามารถนั้นให้ได้มาซึ่งความสำเร็จที่ต้องการ
 แทบทั้งสิ้น แม้กระทั่งพระอภัยมณี เมื่อพระอภัยมณีต้องไปอยู่ในเงื้อมมือของฝ่ายดังกา
 แตนางลเวงก็ไม่สามารถทำอันตรายอะไรได้ เพราะคำพูดและผีปากในการฝากรัก
 ของพระอภัยมณี ฯลฯ

กลวิธีของสุพรรณภูมิ ที่จะสร้างลักษณะขัดแย้ง (contrast) ระหว่างการใช้อำนาจ
 คาถาอาคม (ซึ่งสุพรรณภูมิเห็นว่าไม่สำคัญ) กับการใช้ปัญญาของตัวละครในสถานการณ์ต่างๆ
 ทั้งนี้เพื่อเป็นการเน้นให้เห็นโลกทัศน์แบบใหม่ที่ว่า อำนาจของมนุษย์มีความสำคัญและ
 มีอำนาจมากกว่าคาถาอาคมและไสยเวททั้งหมด

ประเด็นที่สอง การทำเสน่ห์ของฝ่ายนางลเวง ครั้งแรกนางลเวงได้ทำ
 เสน่ห์และใช้ขูบายให้เจ้าละมานไปทำสงครามที่เมืองผลึกแทนนาง เมื่อเจ้า
 ละมานเสียที่ถูกพระอภัยมณีจับตัวได้ รูปนางลเวงที่เจ้าละมานนำติดตัวไปจึงตกไปเป็น
 ของพระอภัยมณี พระองค์ก็หลงเสน่ห์นางลเวงอีกคน ข้าเฝ้าของเจ้าละมานงาสิงอยู่ที่
 รูปของนางลเวงซะเลย เข้าไปอีกด้วย พระอภัยมณีจึงตกอยู่ในอำนาจของเสน่ห์และ
 อำนาจของผีไปในขณะเดียวกันด้วย ทำให้เกิดความโกลาหลวุ่นวายอย่างมากมาย
 ดังคำขอแปลคาถาบทนี้ว่า

"จึงพูดความระคายทวารรูป"	พระโศมรูปลุ่มองค์ก้วยหลงไหล
กุกหลาดนักลัดเขามา ผัวฟ	มันไปไหม้กลีบดูขึ้นคลุกคลี
ข้ากับเหล่าสาวสรวิชชาบนศุ	ปล้ำกันอยู่ลึกลไสมันไม่หนี
พระโอรธาถว่าไม่ขาดไต	แล้วเข้าที่มีไค้ออกข้างนอกเลย" ¹

อำนาจเวทมนต์และอำนาจผี เจ้าละมานที่สิงอยู่ในรูปนางลเวง ถูกกำจัดไป
 โดยสุดสาก ดังคำกลอนว่า

"เห็นหทัยสอหมดยเมียมเข้า กิ่งกาสน์ ลักกระคาชเลขาเอามาได้
 แล้วกลิ้งกลางปรางปราลระพระหลาดใจ พระหนอไทกวานาหนานกั"

¹ พระสุนทรโวหาร รัชกาลที่ ๑๖ พระอภัยมณี หน้า 441.

เสกไม้เท้าคาบสัจกระคาษ
แล้วข้าตีผีร้ายก็วายชนม์

เสียงรูปวาดหัววีรครองสองขน
กระคาษป่นเป็นประกายวูบหายไป"¹

เมื่อเจ้าละมานตายไปแล้ว ฝ่ายนางลเวงก็ได้ใช้กลวิธีเดียวกันนี้กับเจ้าเมืองต่างๆ เก้าเมือง ทำให้เมืองต่างๆ เก้าเมือง ยกกองทัพไปที่เมืองฉลิกเป็นศึกเก้าทัพอีก ข้อที่น่าพิจารณาในกรณีเหล่านี้ก็คือ การที่เจ้าเมืองต่างๆ ยกกองทัพกองแล้วกองเล่า เมืองแล้วเมืองเล่า ไปรบกับเมืองฉลิกนั้น ไม่ใช่เพราะอำนาจเสน่ห์เวทมนต์เพียงอย่างเดียว เพราะข้อเสนอนี้ฝ่ายลังกาให้แก่ผู้ที่สามารถตีเมืองฉลิกได้นั้น เป็นข้อเสนออันเป็นที่พึงปรารถนาของกษัตริย์น้อยใหญ่อยู่แล้ว ข้อเสนอนั้นคือ ใครที่สามารถตีเมืองฉลิกได้ ก็จะได้เงินรางวัล (ซึ่งสวยงามมาก) เป็นมเหสี และยกเมืองลังกาให้ครอบครองด้วย เมื่อพิจารณาเช่นนี้จะเห็นได้ว่า การทำเสน่ห์ให้กษัตริย์อย่างเจ้าละมานหลงรูปวาดของนางลเวงนั้น เป็นเพียงปัจจัยที่น้อยมาก หรือแทบไร้ความสำคัญเลยที่เดียว เพราะข้อเสนอนี้หยิบยื่นให้มัน มีอำนาจอันสมบูรณ์อยู่ในตัว (ส่วนกรณีของพระอภัยมณีนั้น เป็นเพราะผีของเจ้าละมานเข้าไปสิงอยู่ในรูปด้วย จึงทำให้พระอภัยมณีต้องคลั่งไคล้จนเห็นไค้ซัดว่า ตกอยู่ในอำนาจของเสน่ห์จริงๆ)

การทำเสน่ห์ของฝ่ายนางลเวงปรากฏเด่นชัดและน่าสนใจมากอีกตอนหนึ่ง คือ ตอนนางลเวงทำเสน่ห์ให้พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ สินสมุทร สุกสาคร หลงรักนาง และผู้หญิงในกลุ่มของนาง จนกระทั่งสามารถทำให้พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ สินสมุทร และสุกสาคร ออกรบกับมเหสีและพี่ป้าน้ำอ้าวของคนได้ กรณีของพระอภัยมณีในช่วงแรกนั้น ไม่ปรากฏว่าพระอภัยมณีหลงรักนางลเวงเพราะอำนาจเวทมนต์ พระอภัยมณีพบนางกลางสนามรบ เห็นนางสวยก็นิกรักและเกี้ยวนาง เรื่องราวความรักของคู่พระคุณางคู่นี้ที่ดำเนินมาเรื่อยๆ จนกระทั่งพระอภัยมณีได้นางลเวงนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานที่เด่นชัด

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 479.

พฤติกรรมของสินสมุทร

"พออ่านลึนสินสมุทรสุดสังเวช
สงสารน้องลงสูดานุชาน้อย
กลับรู้สึกนึกคิดผิดทุกสิ่ง
ดูขยับกลับใจจะโคลกလာ
กรันเห็นหน้ายามนค์เข้าลจจิก
จะไปห้องน้องนุชเฝ้าจุดมือ

น้ำพระเนตรหยดเหาะลงเฒาะผอย
พากันผอยเหน้อยยากลำบากมา
บารักหญิงยาแฝดแพทยา
นางผกาภูมิพระหัตถ์สับมือ
ให้กลับกิดรักไกรท่าไสสือ
แล้วก็รื้อหมอบกราบแอบม่านบัง"¹

พฤติกรรมของสุคสาคร

"สุคสาครร้อนจิตด้วยฤทธิมนต์
นึกหอมกรุ่นฉุนเฉียวเสียวแสยง
ลืมความรู้กุศลสอนแต่ก่อนปาง

ทั้งผิดลจจิกให้รักนาง
พระพิศตรแคงคู่อำคังน้ำฝาง
ให้รักนางบุตรีลาสิวัน"²

อำนาจเวทย์ในการทำเสน่ห์ครั้งนี้ ทำให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์มากมาย กองทัพของนางสุวรรณมาลี ต้าทศวงศ์กับนางเกษรา และนางเสาวกนธ์ต้องเดินทางมายังเมืองลังกา มีการต่อสู้แก่เลน้หนา เสน่ห้กันและกันระหว่างผู้มีความรู้ทางเวทย์มนต์ของทั้งสองฝ่าย ตัวละครที่ถูกอำนาจเสน่ห์ที่พยายามค้นรณเพื่อให้หลุดจากอำนาจที่รัศรีงคนอยู่ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทย์มนต์นี้ ไปสิ้นสุดลงเมื่อพระโยคีเกาะแก้วพิสดารมาหย่าทัพ พิจารณาจากข้อมูลเหล่านี้ จะเห็นว่า นาฏการและเหตุการณ์ช่วงนี้ คำเนินไปด้วยควาขัดแย้งนี้เป็นองค์ประกอบสำคัญ แต่ขณะเดียวกันความขัดแย้งหลักซึ่งครอบคลุมเกี่ยวโยงเหตุการณ์ตอนนี้อยู่ก็คือ ความขัดแย้งระหว่างเฒ่าพันธุและศาสนา

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 724-725.

²ดู หน้า 749-750.

ความซัดเซ้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์ โดยเฉพาะกรณีการทำเสน่ห์ของนางลเวงนี้ มีลักษณะพิเศษที่น่าสนใจมากในหลายแง่หลายมุมด้วยกัน ดังนี้

1. เครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่ใช้ในการทำ เสน่ห์

พระสังฆราชซึ่งเป็นกนทันคิดและสอนอำนาจเวทมนต์นี้ให้แก่นางลเวง ใ้กล่าวถึงเครื่องมือที่ใช้ในการทำ เสน่ห์ไว้ว่า

".....	ก็บอกการกลเดให้เสน่ห์ชาย
<u>เสกสุคนธ์ปณยาแก้วตามมนุษย์</u>	แม่นบุรุษเห็นพิศตร์รักไม่หาย
<u>ยิ่งถูกมือหรือว่าไ้เข้าใกล้กาย</u>	กนนั้นตายไ้ด้วยเพราะใจรัก" ¹

นางลเวงเองก็ใ้กล่าวถึงเครื่องมือนี้ไว้ว่า

"แบ้งสุคนธ์มนตราคำราเรา	จะใ้เจ้าจูงจุมูกมาผูกไว้
แล้วโฉมยงทรงเขียนใ้เรียนมนต์	เสกสุคนธ์ใ้เวทข้างเพทไโดย" ²

เครื่องมือซึ่งเป็นที่มาแห่งอำนาจเสน่ห์ของนางลเวงนั้น เมื่อพิจารณาในความหมายระดับลึกเฉพาะในเรื่องนี้ เราจะเห็นความจริงบางอย่าง กล่าวคือ สุคนธ์ปณยาแก้วตามมนุษย์นั้น มีความหมายอยู่สองประการ ประการแรก แบ้งสุคนธ์เป็นของหอม ซึ่งควรเป็นสัญลักษณ์แทนความหอมหวานของสตรี(ทั้งเรือนกาย น้ำคำและน้ำใจ) ส่วน แก้วตาของมนุษย์นั้นควรเป็นสัญลักษณ์แทนความงดงาม ความสดสวย ซึ่งผู้ชายสามารถสัมผัสไ้ด้วยดวงตา ถ้ามองในแง่นี้ อำนาจเสน่ห์ของนางลเวงก็ใ้ใช้ความลึกซึ้ง และมีไ้อะไรอื่น นอกจากความหอม ความหวานและความสวยสดงดงามแห่งตัวของนางเอง คุณสมบัติสองประการนี้เป็นอำนาจที่รั้ควังและสร้างควมลุ่มหลงใ้กับหัวใจของ

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 418.

²ก. หน้า 669-670.

ชายทุกรูปทุกนามมาทุกยุคทุกสมัย

การตีความเครื่องมือในแง่สัญลักษณ์เช่นนี้ จะยิ่งมั่นคงและน่าสนใจยิ่งขึ้น
เมื่อพิจารณาเครื่องมือประการต่อมา

เมื่อที่สาป้าโมกซ์โลกเชษฐสามารถแก้อำนาจเสน่ห์ให้เกล็นสมุทรรและสุคสาคร
ได้ ฝ่ายลังกาก็ได้ใช้เครื่องมือใหม่เพื่อนำสินสมุทรรและสุคสาครกลับคืนมา(และสามารถ
นำกัศปคืนมาได้ดังเดิม) เครื่องมือใหม่นี้ก็คือ

"ต้องลงยันต์พันล้านให้สิ้นเสรีจ	ถ้าพูดเท็จก็เห็นจริงทุกสิ่งสรรพ
.....
แล้วเอา <u>มีดกรีดถันคันโลहित</u>	ทำยาตึกเกลือกินแซก <u>ฝุ่น</u> ฝน
<u>รสสทรี</u> แม่บุรุษบุดูจน	ให้รักทนไปไม่รอดต้องกอดกัน" ¹

สาระสำคัญของการทำเสน่ห์ครั้งนี้ ไม่ได้อาศัยสุนทรขันธ์ยาแก้วความมนุษย์
อีกต่อไปแล้ว เพราะคุณสมบัติเพียงแค่อองประการนั้น ไม่สามารถรักรังสินสมุทรรกับ
สุคสาครได้อีกแล้ว สาระสำคัญของเครื่องมือที่พัฒนาไปก็คือ พันล้าน ซึ่งแน่นอนย่อมหมายถึง
ถึงสัญลักษณ์แทนคำพูดที่สามารถแล้วโลมผูกมัดหัวใจของคนได้ โลहितซึ่งก็ออกมาจาก
ถัน ย่อมหมายถึงรสทางกาม ซึ่งเป็นเรื่องผูกมัดหัวใจชายอีกระดับหนึ่ง ฝุ่น เป็นสัญลักษณ์
แทนอาการเสพตึกในรสแห่งกามคุณ เป็นการผูกมัดหัวใจชายให้หลงใหลหนักหน่วง
อยู่ในกามคุณ นี่ก็คือเครื่องมือที่มีอำนาจมากกว่าสุนทรขันธ์ยาแก้วความมนุษย์ในขั้นแรก และ
แน่นอน ผู้ชายที่มีประสบการณ์ในเชิงกามคุณน้อย เช่น สินสมุทรร และ สุคสาคร ย่อมไม่
สามารถหนีพ้นจากอำนาจของรสสทรีหรืออำนาจของเครื่องมือดังกล่าวนี้ได้

¹พระสุตตรโวหาร พระอภิยัมณี หน้า 808.

เครื่องมือนี้ก็ถูกนำไปใช้กับพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ เป็นการม้องกันไว้เผื่อว่าเครื่องมือ
เก่าจะหมดอำนาจลงไปด้วย)

2. โอกาสในการใช้เครื่องมือ

การทำเสน่ห์ของฝ่ายนางลเวงนั้น จะกระทำไ้หรือมีอำนาจก็ต่อเมื่อฝ่ายชาย
ได้พบตัวฝ่ายหญิงโดยตรงเท่านั้น การทำเสน่ห์ทุกๆกรณี ต้องให้ผู้ทึ่งคนนั้นๆเป็นผู้ลง
มือกระทำเอง ข้อแม้ในประเด็นนี้ เมื่อพิจารณาประกอบกับเครื่องมือในประเด็นที่หนึ่ง
จะได้คำตอบที่ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้เพราะว่า อำนาจในการทำเสน่ห์ของฝ่ายนางลเวงนั้น
ไม่ได้อยู่ที่เครื่องมืออันลึกลับ หรือคาถาอาคมแต่อย่างใด อำนาจนั้นคือคุณสมบัติของ
สตรีคนนั้นๆ ซึ่งจะมีอำนาจต่อชายคนใดได้ ก็ด้วยการที่ชายคนนั้นได้พบได้เห็นนางแล้ว
เท่านั้น

ตัวอย่างเช่น กรณีกำรทำเสน่ห์สุดสาคร ก่อนที่นางสุลาสิวันจะออกไปพบกับ
สุดสาครนั้น นางได้ประจงแต่งเนื้อแต่งตัวอย่างดี(แก้วตามนุษย์) และได้ลูบไล้เครื่อง
หอม(แป้งสุคนธ์)ที่ตัวของนางก่อน ดังคำกลอนที่ว่า

"ฝ่ายสุลาสิวันลงยันต์เลข
แล้วอ่องค์สร้งน้ำทรงสำอาง
กระหมวกมุ่นรุบปิ่นฉิ่งนิลปัก
ลูบสุคนธ์มนทรามหาละควย
แล้วนุ่งหมสมทรงประจงจัด
ใส่สร้อยนวมสรวมทรงวงสังวาล

นั่งปุกเสกสารพักไม้ชักขวาง
สยายสาางดมเข้าพวงเกล้ามวย
ข้องจำหลักแซมดอกไม้ไหวสลาย
ให้รีนรวยรสสุคนธ์วิมลมาลย์
คาดเข็มขัดเพชรพรายสายประสาน
ทองกรบานพับเพชรแก้วเก็จแกน"¹

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 739.

ดังนั้น เมื่อสุดสาครพบนาง และได้อยู่กับนางสองต่อสองในสถานการณ์อัน
เหมาะสมเป็นใจด้วย สุดสาครก็

"นิก^๑หอมกรุ่น^๒คุณเฉียวเสี้ยวแสง
ลืมหอมกรุ่นคุณแค้นก่อนปาง
พินิจชมคมชำล้ามนุษย์
ทลิ่งหลงลงกระดุกให้ผูกพัน

พระพิภคร์แดงคู่น้ำค้าง
ให้รักนางนุทรีลาลีน
คุณงามสุกสันอย่างนางสวรรค์
จนสุกสันฝันผอนพุดองง้อ"^๑

และ

"พระพิภคร์ว่าให้ลาพรต
ด้วยเคชะพระกุศลเข้าคลใจ
นางรู้ที่แก่งจี้ที่สี่ข้าง
จึงว่าพินิจไม่ซัดหทัยา

เสี้ยวสลคร่าลิกนิกขึ้นได้
เสี้ยวคายไม้เท้าสะอั้นกันน้ำตา
เหลียวเห็นนางนักรักเป็นหนักหนา
อยากเป็นผัวหวังเดินเย็นเย็นใจ"^๒

ตัวอย่างจากกรณีนี้ชี้ชัดให้เห็นถึงความหมายที่แท้จริงของ เครื่องมือและวิธีการ
ในการทำเสน่ห์ของฝ่ายนางสาวเวงไค้เป็นอย่างดี

3. ความสามารถรู้สึกตัวได้ในบางขณะของผู้ถูกเสน่ห์

การทำเสน่ห์ในเรื่อง โคบุตรและสิ่งทไรภพ ซึ่งเป็นการทำเสน่ห์ด้วยการใช้
คาถาอาคมจริง ๆ นั้น (คือไม่สามารถวิเคราะห์ในแง่สัญลักษณ์ได้ชัดเจนอย่างในกรณีนี้)
ระหว่างที่อ่านคาถาเสน่ห์ยังไม่ถูกทำลายไป ตัวละครก็ไม่สามารถรู้สึกผิดชอบชั่วดีตาม
ปกติได้เลย ตัวละครจะรู้ตัวก็ต่อเมื่ออ่านคาถาเสน่ห์ถูกทำลายลงโดยสิ้นเชิงเท่านั้น แต่

^๑ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 750.

^๒ ก. หน้า 752.

ในกรณีนี้มีลักษณะตรงกันข้ามกับกรณีที่ได้กล่าวมา เพราะตัวละครที่ถูกเสนอให้ทุกคน สามารถรู้สึกตัวและหลุดพ้นจากอำนาจเสน่ห์นี้ได้ทันทีที่มีเครื่องเตือนใจ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมาปรากฏ แต่เมื่อกลับไปเห็นหน้าหรือถูกมนต์ของผู้หญิงที่ทำเสน่ห์ก็ตกอยู่ในอำนาจเสน่ห์ดังเดิมอีก ลักษณะการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ปรากฏซ้ำๆกันหลายครั้ง จนสรุปได้ว่า กวีไม่ได้กล่าวถึง ด้วยความบังเอิญ ดังตัวอย่าง

"พออ่านสิ้นสินสมุทรสุดสังเวช
ส่งสารน้องสองสุกานธาน้อย
กลับรู้สึกนึกคิดผิดทุกสิ่ง
ดูชยักลับใจจะโคลคลา
ครั้นเห็นหน้ายามนต์เข้าคลจิต

น้ำพระเนตรหยกเหาะลงเฝาระผอย
พากันพลอยเห็น้อยยากลำบากมา
มารักหึงยาแฝดแฝงยา
นางผกาภุมพระหัตถ์สับมือ
ให้กลับคิดรักใคร่ทำไขสือ"¹

"พระพิงค์รำว่าให้ลาพรต
.....
นางรู้ที่แก้งจี่สี่ข้าง
และ

เสียวสลดรำลึกนึกขึ้นได้
.....
เห็นหน้านางฝักรักเป็นหนักหนา"²

"พระอภัยได้เห็นพิศตร์อัคเรศ
พอดูสาวเจ้าสังกาเป่าอาคม

ยังขึ้นเนตรนึกคิดสนิทดนม
เกล็ดอารมณ์รอก่อนว่างนเกิน"³

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 724-725.

² ค. หน้า 752.

³ ค. หน้า 760.

การที่ตัวละครมีความทรงจำหรือหลุดพ้นจากอำนาจเสน่ห์ที่ได้ เมื่อเห็นหน้าลูกเมีย หรือคนที่เคารพรักนั้น แสดงให้เห็นว่าตัวละครเกิดสำนึกในความรับผิดชอบหรือในภาระหน้าที่ของตน แต่เมื่อหันกลับมาพบผู้หญิงคนที่ตนคลอเคลียอยู่ กามกิเลสก็ฉกฉกกัดกินความรับผิดชอบออกไปจากใจคนอื่น มองในแง่นี้ เราจะเห็นว่า ตัวละครกำลังต่อสู้กับความคิดภายในใจของตัวเอง ระหว่างความใคร่คือกามตัณหาที่เกาะกินกับภาระหน้าที่และความสำนึกผิดชอบที่ตนทอดทิ้งและละเลยเอาไว้

เมื่อพิจารณาความหมายระดับลึกของการทำเสน่ห์ดังกล่าวมาแล้วนี้ เราจะเห็นว่านาฏการและเหตุการณ์ตอนนี้ ไม่ได้เกิดจากความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์หรือคาถาอาคมเลย แต่เกิดจากความขัดแย้งภายในใจของตัวละครฝ่ายชาย ความขัดแย้งภายในใจนี้คือ การต่อสู้ระหว่างกิเลสตัณหาและรสในทางกามคุณกับหน้าที่และความสำนึกผิดชอบ นั่นเอง

v 4. ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร

ความขัดแย้งภายในใจของตัวละครในเรื่องพระอภัยมณี ปรากฏเด่นชัดเฉพาะกรณีของตัวละครผู้หญิง* ความขัดแย้งนี้มีผลทำให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ขึ้นอย่างมากมายด้วย (ซึ่งลักษณะเช่นนี้แตกต่างไปจากความขัดแย้งภายในใจของตัวละครที่ปรากฏในเรื่องโคบุตรและสิงหไกรภพ) ความขัดแย้งภายในใจของตัวละครที่เด่นชัด มีดังนี้

4.1 ความขัดแย้งภายในใจของนางลเวง

เมื่อนางลเวงทำสงครามกับพระอภัยมณี นางได้ประสบปัญหาที่หนักหน่วงซึ่งนางจะต้องตัดสินใจเลือก ปัญหาหนึ่งคือการต้องเลือกระหว่างความรักกับความแค้นและ

* ยกเว้นกรณีความขัดแย้งระหว่างตัวละครผู้ชายกับอำนาจเสน่ห์ยาแฝด ซึ่งสามารถตีความในแง่สัญลักษณ์ได้ว่า เป็นความขัดแย้งภายในใจเช่นเดียวกัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ภาระหน้าที่ นางแค้นพระอภัยมณี เพราะพระอภัยมณีได้ฆ่าพ่อและพี่ของนาง นางมีหน้าที่ที่จะต้องป้องกันประเทศและศาสนาให้รอดพ้นจากกองทัพของฝ่ายเมืองผีลี้ก แต่ขณะเดียวกัน นางก็รักพระอภัยมณี ตัวอย่างภาวะซัดแย้งในใจของนาง เช่น

"นางทรงฟังสังฆราชคลาดล้ำ
แค้นแต่ตัวกลัวจะปะพระอภัย
แล้วแค้นว่าฆ่าพ่อไม่ขอพบ

แม้ตามคำเอาชนะพอจะได้
จะอ่อนใจเสียไม่มาด้วยการฤ
คิดจะรวบรวมเคียวด้วยเจียวณู" ¹

"นางวิณฑาทวารณสะอื่น
คิดจะฆ่าพระอภัยเห็นได้การ

สุดจะชื่นชมรักหักประหาร
แต่ส่งสารสาราที่อวารถุ" ²

และ

"นางฟังความยามคึกนี้กวิตก
คิดถึงพระอภัยแล้วให้หาย
เมื่อต่างชาติศาสนาเป็นข้าศึก
ขอสู้กายขายอื่นไม่ชื่นเชย

สะอื่นนอกอาศัยพระทัยหาย
ช่างเกราะหรัายนี่กระไรโฉนเลย
สุดจะนิกรวบเรียงเกียงเขนย
จนควงเลยสู่วรรคครรไล" ³

ตัวอย่างเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงการต่อสู้ระหว่างความปรารถนาสองประการภายในใจของนางลเวงไค้อย่างเด่นชัด และนางจำต้องเลือกเอาเพียงอย่างเดียว การที่นางไม่สามารถเลือกเป้าหมายใดเป้าหมายหนึ่งให้เกิดขาดลงไปได้นี้ ทำให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงต่อไปอีกมากมาย และด้วยภาวะเช่นนี้ เมื่อนางได้รับคำแนะนำ

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 586.

² ก. หน้า 591.

³ ก. หน้า 544.

จากบาทหลวงบีโปว่า

<p>"...ถึงยุคทุกภาษาจะมาปน พระอภิโยย่าไค้หมายทำร้ายเขา เป็นคู่สร้างนางลเวงวัคพามา</p>	<p>ควยตั้งคันแต่ลูกสาวเจ้าสังกา จะสูญเผ่าพงศ์ชาติพระศาสนา ถึงไตรคายุคแล้วไบแค้ลัวกัน"¹</p>
---	---

นางจึงสรุปว่า

"พระบาลีนี้คะเนเหมือนเทวา ช่างเขียนมาได้ฝึกสัคนิดเลย"²

การที่นางลเวงสรุปว่าคำสอนของบาทหลวงบีโปถูกต้องเหมือนคำพูดของเทวคานั้น* เหตุผลก็คือ คำเสนอแนะนั้นตรงกับความปรารถนาประการหนึ่งที่นางจำเป็นต้องเลือก คำเสนอแนะ นั้นจึงมีค่า เสมือนหนึ่งการเลือก นั้นเอง และคำเสนอแนะนั้นทำให้นางสามารถขจัดความขัดแย้งในใจของนางให้หมดไปได้

¹พระสุนทรโวหาร พระอภิยมณี หน้า 592.

²ก.

* บาทหลวงบีโปเป็นตัวแทนฝ่ายปัญญาที่สำคัญคนหนึ่งในเรื่องนี้ คำเสนอแนะของบาทหลวงบีโป ซึ่งเขียนไว้ในแซนเสื้อของนางยุพาวภาสุลาสิวัน ตั้งแต่กราวที่นางลเวงหนีพระอภิโยไปพบท่านครั้งแรก น่าจะแสดงให้เห็นว่า บาทหลวงบีโปสามารถหยั่งรู้ภาวะขัดแย้งในใจของนางลเวงได้ก็ตั้งแต่ตอนนั้น จึงได้เขียนคำเสนอแนะนี้ไว้ให้ข้อที่นำเสนอใจยิ่งขึ้นไปอีกก็คือ คำเสนอแนะนี้แสดงทัศนคติในเชิงสากลนิยมทางเผ่าพันธุ์ อย่างเห็นได้ชัดแจ้งมาก (ทั้งๆที่ความขัดแย้งหลักในเรื่องนี้คือความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนา)

✓ 4.2 ความขัดแย้งภายในใจของนางสุวรรณมาลี ✓

ความขัดแย้งภายในใจของนางสุวรรณมาลีเห็นได้จากกรณีที่นางต้องอภิเษกกับพระอภัยมณี ระหว่างเดินทางมาในเรือเมื่อออกจากเกาะแก้วพิสดาร และระหว่างที่นางเร่ร่อนอยู่กับสินสมุทร นางได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ารักพระอภัยมณีและพร้อมที่จะอภิเษกด้วย โดยไม่ไ้กังวลถึงคู่หมั้นของนางเลย แต่เมื่อนางได้พบกับพระอภัยมณีและอุศเรนกลางทาง พระอภัยมณีได้แสดงอาการสังเลไม่กล้าตัดสินใจให้เกิดขาด ทำให้นางประเขินค่าพระอภัยมณีว่าเป็นคนซี้ซลาด และคุณสมบัติเช่นนี้ไม่เป็นที่ปรารถนาของนางเลย ดังกลอนว่า

"แต่ยามยากปากน้องนี้น้ำท่วม
ถึงคคเลี้ยวเกี่ยวพานประการใด
น้องตั้งสัจย์ค้ขาดแก้วชาตินี้

มิได้ร่วม เรียงซิดพิสมัย
ก็มีไ้คดอกพระองค์อย่าสงกา
อันสามีซี้ซลาดไม่ปรารถนา"¹

จะเห็นได้ว่า ความขัดแย้งภายในใจของนางสุวรรณมาลีเกิดขึ้นเพราะนางมีความปรารถนาประการหนึ่ง และความปรารถนานั้นมีทั้งลักษณะที่นางชอบและไม่ชอบ ก้ำกึ่งกัน นางรักพระอภัยมณี แต่นางไม่ชอบความซี้ซลาดและความไม่กล้าตัดสินใจของพระอภัยมณีในขณะเดียวกันด้วย ความรู้สึกก้ำกึ่ง (ambivalence) ระหว่างความต้องการและไม่ต้องการในเป้าหมายประการหนึ่งนั้น ทำให้นางตัดสินใจเลือกไม่ได้ นางจึงหาทางออกด้วยการไปบวชชี และถ้าไม่ได้นางวาสีเป็นคนออกอุบาย พระอภัยมณีก็ไม่สามารถช่วยขจัดความขัดแย้งภายในใจของนางได้ นั่นหมายความว่า การอภิเษกระหว่างนางกับพระอภัยมณีก็เกิดขึ้นไม่ได้ด้วย ✓

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 309.

4.3 ความขัดแย้งภายในใจของนางเสาวคนธ์

เมื่อเสร็จศึกลังกาแล้ว พระอภัยมณีได้ส่งนางเสาวคนธ์ให้สุทศสาร แต่ระหว่างรอเวลาอภิเษกอยู่นั้น นางเสาวคนธ์ได้หนีไปจากเมืองการเวก เหตุผลสำคัญที่สุด คือนางไม่ต้องการอภิเษกกับสุทศสาร (ทั้งๆที่นางรัก) ทั้งนี้เพราะนางโกรธสุทศสาร คราวไปมีเมียที่เมืองลังกา ภาวะขัดแย้งภายในใจของนางเสาวคนธ์ในตอนนี้ เกิดขึ้น เพราะนางมีความรู้สึกทั้งรักทั้งแค้นในขณะเดียวกัน ความรู้สึกเช่นนี้ ทำให้นางต้องหาทางออกโดยการหนีไปยังเมืองวาหุโลม และได้ทำสงครามชนะเจ้าเมืองวาหุโลมในต่อมา ขณะพักอยู่ในเมืองนั้น นางต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งภายในใจ จนแทบหาทางออกไม่ได้เลย

"นางฟังสี่พี่เลี้ยงประโลมปลอบ
จะกลับไปในทะเลลงเกศรา
ถ้าศึกเสียเหลือร้ายข้างภายนอก
เกรงแต่พี่พยามมาพบ

.....

.....

คิดถึงครั้งลังกาก็น่าแค้น
จะไปชมโรมวิสัยเกรงภัยพาล
แต่อักอ้วนป่วนใจมิได้ตรัส

จึงตรัสตอบว่าจิกขนิษฐา
น้องคิดอายชายหน้ายิ่งกว่ารบ
ก็ง่ายดอกคัวยว่ามีที่หนีหลบ
จะต้องรบรักเหลือจะเบื่อใจ

.....

.....

ถึคิดถึงแสนชื่อทรงก็สงสาร
เหลือรว่าคาณคิจะกลับก็อับอาย
ให้อันอัคคาถูรไม่สูญหาย" ¹

ภาวะขัดแย้งในใจของนางตอนนี้ก็คือ

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 985-986.

ประการแรก นางมีทางเลือกสองประการที่นางไม่ปรารถนาจะเลือกด้วยกันทั้งคู่ ทางเลือกนั้นคือการเดินทางต่อไปยังเมืองโรมิวีลีย และการเดินทางกลับไปอภิเชก เมื่อนางไม่สามารถเลือกปฏิบัติทางหนึ่งทางใดได้ นางจึงต้องหยุดนิ่งอยู่กับที่จะก้าวไปข้างหน้าก็ไม่ได้และจะถอยกลับก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน

ประการที่สอง นางมีความปรารถนาประการหนึ่ง(คือการอภิเชกกับสุคสาคร) แต่สิ่งที่ปรารถนานี้มีทั้งความน่าปรารถนา(ความซื่อตรงของสุคสาครที่มีต่อนาง) และความไม่น่าปรารถนา(การเคยมีเมียมาแล้ว)อยู่ด้วยกัน นางจึงไม่สามารถตัดสินใจที่จะเลือกหรือไม่เลือกให้เด็ดขาดลงไปได้

แต่ ความขัดแย้งภายในใจของนางเสาวคนธ์ทั้งล่องประการนี้ก็ถูกขจัดไปได้ อย่างง่ายดายในต่อมา เมื่อสุคสาครตามมาพบนาง และแอบเข้าไปในห้อง จนได้เสียกับนางในที่สุด

4.4 ความขัดแย้งภายในใจของนางอรุณรัศมี

นางอรุณรัศมีประสบปัญหาเช่นเดียวกับนางเสาวคนธ์ เมื่อนางจำต้องอภิเชกกับสินสมุทร นางโกรธสินสมุทรในกรณีเมืองดังกา จึงได้พยายามหลีกเลี่ยงการอภิเชก จนทำให้เกิดความโกลาหลวุ่นวายขึ้น และเมื่ออภิเชกกับสินสมุทรแล้ว นางก็ไม่ยอมให้สินสมุทรมีความสัมพันธ์ทางเพศกับนาง สินสมุทรต้องใช้ความพยายามอยู่เป็นเวลานานกว่าจะเอาชนะความขัดแย้งในใจของนางได้

✓ความขัดแย้งภายในใจของตัวละครในเรื่องนี้ สามารถสรุปได้เป็นสามลักษณะใหญ่ๆ คือ

✓ 1. เป็นความขัดแย้งซึ่งเกิดขึ้นเมื่อตัวละครมีความปรารถนาสองประการที่ชอบและมุ่งมาดปรารถนาคู่กันทั้งคู่ และตัดสินใจไม่ถูกว่าจะเลือกสิ่งปรารถนา

ประการใด เช่น กรณีของนางลเวง (ทางจิตวิทยาเรียกความขัดแย้งชนิดนี้ว่า Approach - Approach conflict)

2. เป็นความขัดแย้งซึ่งเกิดขึ้น เมื่อตัวละครมีทางเลือกสองประการที่ไม่ชอบ ไม่ปรารถนาทั้งคู่ และตัดสินใจไม่ถูกว่าจะเลือกประการใด เช่น กรณีของนางเสาวคนธ์ขณะพักอยู่ที่เมืองวาหุโลม (ทางจิตวิทยาเรียกความขัดแย้งชนิดนี้ว่า Avoidance - Avoidance conflict)

3. เป็นความขัดแย้งซึ่งเกิดขึ้นเมื่อตัวละครมีเป้าประสงค์ซึ่งมีทั้งส่วนที่ปรารถนาและส่วนที่ไม่ปรารถนาอยู่ในสิ่งเดียวกัน ทำให้เกิดความรู้สึกกำกึ่ง (ambivalence) เช่น กรณีนางสุวรรณมาลี / กรณีนางเสาวคนธ์ (ทางจิตวิทยาเรียกความขัดแย้งชนิดนี้ว่า Approach - Avoidance conflict)

5. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยมของสังคม ปรากฏอยู่สาบกรณีใหญ่ๆ ดังนี้

5.1 กรณีการ เรียนวิชาของพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ

ค่านิยมในเรื่องการเรียนวิชาของบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งกษัตริย์นั้น แสดงให้เห็นชัดเจนในคำสั่งของท้าวสุทนต์ที่ว่า

"พ่อจะแจ้งเจ้าจงจำคำโบราณ
ยอมพากเพียรเรียน ไสยศาสตร์เวท
ได้ป้องกันอันตรายนักครา

อันชายชาว เทือกมัทรีย์ชัตติยา
สิ่งวิเศษสืบเสาะแสวงหา
ตามมัทรีย์ชัตติยาอย่างโบราณ

พระอุกรักจักสี่วงศัษตรีย์
หาทิสปาโมกข์ชำนานูชาญ

จงรีบรักเสาะแสวงแห่งสถาน
เป็นอาจารย์พากเพียรเรียนวิชา"¹

ถ้ามองจากคำสั่งและคำอ้างของท้าวสุทัศน์ ความรู้ที่ภษตรีย์ควรจะเรียนรู้คือ ไสยศาสตร์และ (เสาะหา) สิ่งวิเศษ คำนิยามนี้ สุนทรภูได้แสดงไว้อย่างชัดเจน ในกรณี การเรียนรู้ของตัวละคร เอกในนิทานคำกลอนเรื่องอื่นๆ เช่น

โคบุตร ในเรื่อง โคบุตร

"พระอาทิตย์เนรมิตรเครื่องประดับ
เป็นเครื่องทิพย์ศาสตราสารพัน
รณรงค์ก่งทนด้วยกายสิทธิ์

ให้เสร็จสรรพล้วนเทพรังสรรค์
ให้ป้องกันอยู่ในกายกุมารา
....."²

ลักษณวงศ์ ในเรื่อง ลักษณวงศ์

"กุมาราลักษณวงศ์ก็ทรงฤทธิ์
ชำนิชำนานูการแรงค์จะรวี

แสนประสิทธิ์มนต์เวทวิเศษศรี
พระฤาษีให้ศรพระขรรค์ชัย"³

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 1.

² พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู เล่ม 1 (พ.ณ ประมวลมารค
รวบรวม) หน้า 9.

³ อ. หน้า 172.

สิงห์ไกรภพ ในเรื่องสิงห์ไกรภพ

"พระยายักษ์รักบุตรแสนทวี	ให้สองศรี <u>เรียนเวทวิเศษมนต์</u>
แม่ไพร่มีมาให้กล้าหาญ	จึงโหมอ่านวิทยาเป็นท่าฝน
ให้มืคมีคปิดแสงพระสุรียน	บรรดากนเข้าศึกไม่เห็นกาย
แม้ศาสตราอาวุธจะถูกเข้า	ให้เสกเป่าลงแล้วก็แผ้วหาย" ¹

พระอภัยมณีและศรีสุวรรณเองก็ตระหนักในค่านิยมนี้เป็นอย่างดี เพราะในตอนแรก ทั้งสองได้กล่าวว่

".....	ลูกคิดมาจะประมาณกี่นานครัน
หวังแสงไปตำแหน่งสำนักปราชญ์	<u>ซึ่งรู้ศาสตราเวทวิเศษขยัน</u> " ²

แต่ เมื่อถึงเวลาเรียนจริงๆ ทั้งสองกลับเลือกเรียนวิชาที่ซัดแย้งกับค่านิยมดังได้กล่าวมาข้างต้นโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ

"อนุชว่การกลศึก	น้องนี่รักมาแต่ไหนไหน
<u>ถ้าเรียนรูว่ากระบองไคว่องไว</u>	<u>จะชิงชัยเข้าศึกไม่นึกเกรง</u>
พระเชษฐาว่าจริงแล้วเจ้าพี่	วิชามีแล้วใครไม่ชมเหง
แต่ใจพี่นี้รักทางนักเลง	หมายว่า <u>เพลงคนตรี</u> นี่คือจริง
ถึงการเล่นเป็นที่ประโลมโลก	ได้คัมภีศกสูญหายทั้งชายหญิง" ³

¹ พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลุมารค
รวบรวม) หน้า 36.

² พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 2.

³ ก. หน้า 4.

ด้วยเหตุนี้ ท้าวสุทัศน์จึงไม่สามารถจะยอมรับความรู้ซึ่งขัดแย้งกับค่านิยมใน
บุคคลมีของพระองค์ได้

"ท้าวสุทัศน์ฟังอรธโอรสราช
โอรสกระทืบบาทาแล้วพาที่
อันคนตรีปีฟ้าทฤษฎะโพนเพลง
แต่พวกกัญหุญที่ในวัง
อันวิชาอาวุธและโล่ห์เขน
เป็นกษัตริย์จักรพรรดิพิศการ

บรมนาถชักช่องให้หมองศรี
อย่าอวดดีเลยกูไม่พอใจฟัง
เป็นนักเลงเหล่าโอรสเล่นโชนหนึ่ง
มันก็ยังเรียนร่ำได้ชำนาญ
ชอบแต่เกณฑ์ศึกเสียเชื้อทหาร
มาเรียนการเข่นนั้นด้วยอันใด" ¹

ความรู้ของพระอภัยมณีนั้น เป็นความรู้ที่ขัดแย้งกับค่านิยมของสังคมอย่างแท้จริง
เพราะหลังจากพระอภัยมณีและศรีสุวรรณรัตตสินใจออกจากเมืองแล้วนั้น สองพระองค์ได้
เดินทางเร่ร่อนไปจนพบพราหมณ์สามคน เมื่อทักทายไต่ถามกัน จนทราบความรู้ที่กษัตริย์
ทั้งสองเรียนมานั้น พราหมณ์ก็ว่า

"ซึ่งพระองค์อนุชาเรียนอาวุธ
แต่คนตรีนี้กูไม่ชอบกล
คนตรีมีกุกที่ซ้อไหน
ยังสงสัยในจิตคิดประวิง

เข้างยงยุทธข้าเห็นจะเป็นผล
ข้าสับสนเท่ใดในน้ำใจจริง
หรือไรได้แต่ข้างเหี่ยวเกี่ยวผู้หญิง
จงแจ้งจริงให้กระจ่างสว่างใจ" ²

หรือ เมื่อท้าวสิลราชพบพระอภัยมณีบนเกาะแก้วพิศการ เหนทรามว่ากระวักยบก็
เรียนวิชาเป่าปี่มา พระองค์ก็

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 7-8.

² ก. หน้า 11.

".....ศรีสว่างนำหัวร่อ	เออ ก็พอที่หรือพระฤาษี
วิชาอื่นค้นไปไม่ว่าดี	เรียนแต่ไปเที่ยวเป่าให้เขาฟัง
เคี้ยวนี้ปีมีอยู่หรือไม่เล่า	นิมนต์เป่าให้โยมชมกรรมมัง
ทั้งพวกเหล่าสาวสุรางค์นางชาววัง	จะได้ฟังไพเราะเพราะเพราะโยคี" ¹

ความขัดแย้งกับระบบค่านิยมของสังคมในค่านามธรรมนั้น ทำให้พระอภัยมณีต้องต่อสู้และพิสูจน์คุณค่าของวิชาความรู้ของตนให้ประจักษ์แก่คนทั่วไปอยู่ตลอดเวลา พระอภัยมณีต้องแสดงคุณค่าของวิชาเป่าปี ทั้งด้านการป้องกันตัว ค่านามธรรม และด้านการทำสงครามอยู่เป็นเวลานาน กว่าที่พิสูจน์และให้คนยอมรับค่านิยมใหม่อันนี้ได้

ส่วนกรณีของศรีสุวรรณนั้น มีปัญหาน้อยกว่าพระอภัยมณี เพราะคนส่วนใหญ่ยอมรับคุณค่าของวิชากระบอง ยกเว้นท้าวสุทัศน์ เพราะพระองค์เห็นว่า วิชากระบอง (มีใช้กระบองพิเศษ) เป็นวิชาของพวกทหาร มิใช่วิชาของกษัตริย์ กษัตริย์นั้นน่าจะอยู่ในฐานะบัญชาการรบมากกว่าจะออกรบเอง หรือถ้าออกรบก็ควรใช้อาวุธที่เหมาะสมกับฐานะของกษัตริย์ เช่น พระขรรค์ ศรี* เป็นต้น

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 172.

*ในจำนวนวรรณคดีไทยซึ่งแต่งก่อนเรื่องพระอภัยมณีนั้น ไม่ปรากฏว่ากษัตริย์พระองค์ใดใช้กระบองเป็นอาวุธประจำกาย อาวุธที่กษัตริย์นิยมใช้มีพระขรรค์ (เช่น พระกาวิ ในเสื่อกศาคำนันท์ พระอนิรุทธ์ ในอนิรุทธ์คำฉันท์ ฯ) ตรี (เช่น พระราม ในรามเกียรติ์ พระสมุทโฆษ ในเรื่องสมุทโฆษคำฉันท์ ฯ) เป็นต้น (ดูรายละเอียดจาก สมบัติ จันทรวงศ์ บทวิเคราะห์การศึกษาในทางการเมืองในงานเขียนประเภทนิทานของสุนทรภู่ หน้า 33)

5.2 กรณีการขบถของทหารเมืองวาหุโลม*

ความขัดแย้งในกรณีนี้ เป็นความขัดแย้งระหว่างทหารเมืองวาหุโลมกับระบบค่านิยมของสังคมในเรื่องความจงรักภักดีซึ่งเน้นให้ทหารมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อกษัตริย์ของตน ทหารนั้นต้องอาสาเจ้าจนตัวตาย ไม่คิดลดทอนศ แต่ทหารของเมืองวาหุโลมคือ นายค่าน ราหู และตรีเมฆนั้นได้ตัดสินใจเป็นขบถต่อกษัตริย์ ทั้งๆที่ตนเองก็เคยย่ำว่า การกระทำเช่นนั้นเป็นการทำผิดอย่างร้ายแรง เช่น ราหูก่อนที่จะเป็นขบถ ก็ได้ค่านายค่านว่า

"ให้พวกพ้องร้องเรียกนายค่านใหญ่ เยี่ยมออกไปพุดจากกับราหู
จึงแจ้งความตามรับสั่งตั้งกระทู้ ตัวเป็นผู้รั้งเมืองยอมเลื่องลือ

* ถ้ามองอีกระดับหนึ่ง การขบถของทหารเมืองวาหุโลมนี้ ก็เป็นความขัดแย้งระหว่างชนชั้น แต่ในที่นี้ ผู้เขียนจัดอยู่ในกลุ่มความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยมก็เพราะว่า

1. ทหารเหล่านี้ไม่ได้เป็นขบถโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อตัวเองจะได้ครองอำนาจนั้น แต่เป็นการขบถต่อเจ้านายของตนโดยไปเข้ากับฝ่ายตรงกันข้าม มิได้มีการมุ่งหวังเพื่อเปลี่ยนแปลงฐานะทางชนชั้นแต่ประการใด (ซึ่งแตกต่างจากกรณีการขบถของพราหมณ์โรหิตที่มีต่อท้าวพรหมทัตในเรื่องโคบุตร และ การขบถของกงคา-ประลัยต่อท้าวอินธุมาศ ในเรื่องสิงหนคร)

2. ก่อนที่ตัวละครเหล่านี้จะขบถต่อกษัตริย์ของตนนั้น ตัวละครเหล่านี้ต้องต่อสู้กับระบบค่านิยมของสังคมอย่างเห็นได้ชัดเจน

✓ ท่านซุบเลี้ยงเพียงนี้มีเครื่องยศ
เหมือนแมงเม่าเข้าในกองไฟฮือ

เป็นขบถต่อเจ้านายไม่อายุหรือ
เราผู้ถือรับสิ่งมาครั้งนี้"¹

หรือ ตรีเมฆ(ก่อนจะเป็นขบถ)ก็ได้กล่าวแก่ราหูว่า

"ตรีเมฆว่าราหูเป็นผู้เฒ่า
เสียแรงท้าวเจ้าจังหวัดปฐพี
ให้ยกทัพนับแสนไปแดนค่าน
เหตุไฉนใจจิตจึงคิดคด

โยไปเข้านัยถือพระฤาษี
ประทานที่บ้านเมืองและเครื่องยศ
สังหารผลาญผู้ฝึกคิขบถ
ทรยศยกมาจะราวี

.....
เป็นข้ากรอกนอกเจ้าช้วนอกชาม
ตัวเองนี้เราเห็นเป็นกนคด

.....
ช่วยคิดคามรบรานค่านเข้ามา
ทรยศต่อแผ่นดินสิ้นชายหน้า"²

ท้าววายุโลมเอง เมื่อทราบข่าวการขบถเหล่านี้ ก็ได้คำทหารของตนด้วยการ
อ้างก่านิยมเช่นนี้ โดยกล่าวว่า

✓ "อันคนที่เขารักเจ้านาย
มีนัยบายชายเจ้าเอาประโยชน์
มาล่อลวงลวงพระราชอาชญา

ถึงวอดวายไ้ชื่อให้ลือหา
หรือโหดฮึกฮักขึ้นหนักหนา
จะเช่นฆ่าเสียให้ตายวายชีวี"³

การที่ตัวละครเหล่านี้ สามารถเป็นขบถต่อกษัตริย์ของตน และเป็นขบถต่อ
ระบบค่านิยมของสังคมใต้นั้น ขึ้นอยู่กับเหตุผลและความฉลาดของนางเสาวกนต์เป็น
สำคัญ เมื่อรบชนะ นางเสาวกนต์ได้แสดงความเมตตาและไม่เอาโทษ ได้แสดง

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 952.

² ก. หน้า 965.

³ ก. หน้า 976.

เหตุผลให้เห็นความถูกผิด และการตัดสินใจที่ไม่ชอบธรรมของเจ้าวาหุโลม ดังนั้น ผู้เป็นขบถต่างตระหนักซัดถึงเหตุผลและความชอบธรรมที่ว่าควรกระทำหรือไม่ ดัง คำพูดของตัวละครดังนี้

นายค่านกล่าวว่

"เรานับถือฤาษีเพียงนี้ไซ้
ท่านผู้รู้ผู้วิเศษเทียวเทศน์โปรด
ไม่ตามไตไล่เสียงให้เพียงธรรม"

ผิดอย่างไรหนักหนาให้มาพัน
เป็นประโยชน์ที่จะได้ไปสวรรค์
จำต้องกันตัวไว้ไม่ให้ตาย" ¹

ราหูกกล่าวว่

"มารรับจับได้ไว้ชีวิต
อยู่เป็นข้ากว่าจะตายวายชีวี
อันองค์ท้าวเจ้าวาหุโลมราช
ให้ชานี้มีศึกไม่กรีกไทร"

จะชอกคิดนับถือพระฤาษี
พระบุญอย่าไค่แห่งแกลงพระหทัย
จะสิ้นวาศนาคิดผิดวิสัย
จะพาไพร่พลตายวายชีวัน" ²

ศรีเมฆกล่าวว่

"ด้วยฤาษีมีประโยชน์จะโปรดสัตว์
เรานำหน้ามาแจ้งแกลงการณ
ท่านเลิกทัพขับไพร่ไปเสียเถิด
ช่วยทูลท้าวเจ้าจังหวัดปฐม
จะก่อศึกอีกหากเป็นการชั่ว"

ไม่นิยมสมบัติพิศุศุสถาน
จะรุกรานท่านผู้ใดก็ไม่เป็น
อย่าให้เกิดรบพุ่งเอากรุงศรี
ให้ภักดีคาบสทรงพรกธรรม
จะร้อนทั่วทุกประเทศทั้งเขตซัด" ³

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 952-953.

² ก. หน้า 962-963.

³ ก. หน้า 965.

ข้อที่น่าพิจารณาก็คือ กรณีนี้เป็นกรณีเดียวในวรรณกรรมของสุนทรภู่ ที่การเป็น
 ขบถต่อกษัตริย์ได้รับความสำเร็จทั้งในแง่อำนาจ (สามารถยึดอำนาจการปกครองได้)
 และแง่ความชอบธรรม (มีเหตุผลพอในการล้มล้างผู้ปกครองเดิม) * ทั้งนี้เพราะว่า
 กษัตริย์ที่ถูกโค่นล้มในกรณีนี้เป็นกษัตริย์ที่ไม่เที่ยงธรรม ไม่ฟังเหตุผลของผู้ใต้บังคับบัญชา
 เอาแต่พระทัยของพระองค์ และกระทำการให้เป็นที่เคียดแค้นของไพร่ฟ้าประชาชน
 หรือพูดง่าย ๆ ว่าเป็นกษัตริย์ที่ไม่ดี และผู้ที่เป็นขบถนั้นก็ไค่น่าลักษณะเช่นนี้ไป เป็นข้ออ้าง
 ในการเป็นขบถของตนคงได้กล่าวมาแล้ว นี่แสดงให้เห็นเข้าใจได้ว่า การขบถอาจได้รับ
 ความสำเร็จทั้งในแง่อำนาจและแง่ความชอบธรรม ถ้าการขบถนั้นเป็นการขบถต่อ
 กษัตริย์ที่ไม่ดี

5.3 กรณีนายค่านกับเจ้าวาหุโลม

การที่นายค่านกับพวกของตนเป็นขบถต่อเจ้าวาหุโลม นั้น เป็นการต่อสู้กับระบบ
 ค่านิยมของสังคมอย่างเห็นได้ชัดดังกล่าวมาแล้ว แต่ในช่วงแรก นายค่านยังไม่ได้คิด
 ขบถจริงๆ เพียงแต่นับถือพวกท้าว (นางเสาวคนธ์) แล้วมีหนังสือแจ้งข่าวไปยังเจ้า
 วาหุโลม เพื่อขออนุญาตให้นางเสาวคนธ์เดินทางผ่านไปชมเมืองโรมวิสัย แต่เจ้าเมือง
 ไม่ยอม ช้ายังโกรธนายค่านว่าคิดขบถต่อพระองค์ด้วย พระองค์ได้สั่งให้ราหูไปจับ
 นายค่าน แต่นางเสาวคนธ์สนับสนุนให้นายค่านเดินทางไปเฝ้าเจ้าวาหุโลม เพื่อแก้ตัว
 และชี้แจงเหตุผล นายค่านเชื่อคำสนับสนุนของนางจึงได้เดินทางไป นางเสาวคนธ์
 ได้เขียนหนังสือมอบให้กนสนิทของนาง และให้ลอบเดินทางติดตามนายค่านไปด้วย เพื่อ
 คอยช่วยเหลือเมื่อถึงที่กัษขัน การณ์เป็นไปตามที่นางเสาวคนธ์กล่าวไว้ เพราะแม่

* ตัวอย่างการขบถที่ล้มเหลวทั้งในแง่อำนาจและแง่ความชอบธรรม คือ
 การขบถของพราหมณ์บุโรหิตต่อท้าวพรหมหัตถ์ ในเรื่อง โกนุทร และการขบถของ
 คงคาประลัยต่อท้าวอินธุมาศ ในเรื่อง สิงหไกรภพ

ฆ่านายค่าน เจ้าวาหุโลมก็ต้องยอมรับความอับอายและอัปยศในฐานะ เป็นกษัตริย์ที่ไม่มี
ศีลธรรม เมื่อมีศักดิ์ศรีเกียรติยศเป็นสิ่งขัดขวางการทำตามพระทัยของพระองค์ เจ้า
วาหุโลมจึงต้องปล่อยนายค่านไป เพื่อให้ นายค่าน ขบถ กังที่ได้ผู้ทำทนายไว้ได้ และต่อ
มา นายค่านก็ได้ยื่นให้การเลือกเช่นนี้ของเจ้าวาหุโลมตกลงไปอีก โดยกล่าวว่า

"..... .	แม้ไม่สู้ถูกในยพิไรชาย
กลัวแต่พระจะไม่แน่พูดแต่ปาก	หรือจะอยากให้เราริบให้ฉิบหาย
สิบห้าวันนั้นจะฆ่าให้ตาย	แก่งทำทนายจะให้ถกรอคี่วี" ¹

5.4 กรณีการเลือกระหว่างความตาย (เกียรติยศ) กับการมีชีวิตอยู่ (ความอับยศ)

เมื่อนางเสาวคนธ์กับทหารที่เป็นขบถสามารถรบชนะและจับเจ้าวาหุโลมได้
แล้วนั้น นางเสาวคนธ์ได้ยกโทษให้เจ้าวาหุโลม โดยกล่าวว่า

"ธรรมดาสามัญในสันดาน	คำโบราณว่าไว้แต่ไรมา
อันต่อสู้มีแต่แพ้ชนะ	มิใช่จะเสียชาติวาสนา
.....
โอรสมเหสีเป็นที่รัก	ไม่ห่วงวงหนกนิกเสียกายจะวายปราน" ²

ถึงแม้ว่านางเสาวคนธ์จะให้ภัย และชี้ให้เห็นเหตุผลเช่นนี้แล้ว เจ้าวาหุโลม
ก็ไม่สามารถจะ รับ ได้ ทั้งนี้เพราะความขัดแย้งระหว่างความอับอายกับความหยิ่งใน
เกียรติยศที่มีอยู่ในพระทัยของพระองค์เป็นสำคัญ ผลสุดท้ายเจ้าวาหุโลมจึง เลือก ตาย

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 956-957.

² ก. หน้า 980.

(เพราะเชื่อมั่นว่าความตายในภาวะกรรมเช่นนี้เป็นสิ่งที่ไม่เกียรติ) มากกว่าที่จะเลือก
มีชีวิตอยู่ พระองค์ได้ชี้แจงเหตุผลในการเลือกเช่นนี้ไว้อย่างชัดเจนว่า

".....	จึงได้ตอบตามวิสัยน้ำใจหาญ
<u>เราก็อยู่บางทางโบราณ</u>	<u>เป็นชายชาญชอบแต่ตามจามรี</u>
<u>สงวนศักดิ์รักษาสกุลพลัด</u>	<u>รักชีวิตเหมือนใบรักษาศักดิ์ศรี</u>
.....
แล้วเอามีศกรัดคอ เชือดคอตาย	ระทวยกายอยู่บนแท่นแผ่นดินศิลา" ¹

กรณีการเลือกตายเพื่อรักษาไว้ซึ่งเกียรติยศนี้ เคยปรากฏมาก่อนกรณีของ
เจ้าวาหุโถมบ้างแล้ว โดยเฉพาะกรณีของอุศเรนและอิเรน

อุศเรนนั้น เมื่อถูกพระอภัยมณีจับได้ในครั้งหลัง และได้รับไมตรีจากพระ-
อภัยมณีเช่นในคราวแรกอีก อุศเรนตัดสินใจเลือกเอาความตายมากกว่าไมตรี
เพราะความตายนั้นหมายถึงเกียรติยศที่นาคาภุมิ ขณะที่ไมตรีนั้นหมายถึงความอับยศ
อกสู์ ทั้งคำกล่าวของพระองค์ว่า

"ไม่สมนึกศึกพลั้งลงครั้งนี้	จะกลับตีด้วยศัตราวุธเหลือ
เราก็ชายหมายมากกว่าชาติเชื้อ	ไม่เอื้อเพื่อฝากตัวไม่กลัวตาย
จงห้าที่นั่นเกล้าเราเสียเถิด	จะไปเกิดมาใหม่เหมือนใจหมาย
แก่งจ้วงจาบหยาบช้ำพุกท่าทาย	จะใคร่ตายเสียให้ดับอัประมาณ" ²

ความสำนึกในเกียรติยศและการเลือกตายของอุศเรน ได้รับการตอกย้ำจาก
นางวาหุโถมอย่างรุนแรง เพราะนางวาหุโถม(ด้วยความจงใจ)ได้ซ้ำเติมด้วยการเข้ามา

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 980.

²ดู. หน้า 403.

บอกพระอภัยมณีว่า เจ้าลิงกาถูกธนูไปสามดอก และ "คงบรรลัยไม่ข้ามสามราตรี ขอตามตีให้กระทิงเมืองลังกา" เมื่อพระอภัยมณีตอบคําของนางว่า ขอให้รอไว้ก่อน เพราะยังเป็นห่วงเป็นใยอุศเรนอยู่ นางวาสิได้ที่แก้งทำเป็นชะเง้อดู "แล้วท้าว ถ้าจะไปรคยโกโทษไว้ ก็ปล่อยให้ไปรักษาบิดาเธอ" อุศเรนเมื่อโคนซ้าเค็มเช่นนี้ การเลือกของพระองค์ก็รวกเร็วและสมบูรณ์ขึ้น

"ด้วยตัวเราเขาจับมาอภัยศ
แล้วมีหน้าซ้าสมเด็จพระบิดา
แสนระกำซ้าอกเหมือนตกเหว
ยิ่งคิดคิดพิษลมระคมกัน

ทั้งเสียดเสียดก็เสียดหนักหนา
แก่ชราที่มาถูกลูกเกาทัณฑ์
อิหยังเลวแลเหมือนเงาจะมาเยาะหยัน
สะอื้นอันนอกแยกแตกทำลาย" ¹

ส่วนอิเรนนั้น เป็นเจ้าเมืองค่านกงตาลของฝ่ายเมืองลังกา เมื่อกองทัพของฝ่ายเมืองผลึกยกเข้ามานั้น พวกทหารเห็นว่ากำลังที่มีอยู่ไม่สามารถจะต้านทานกองทัพของฝ่ายศัตรูได้ จึงควรจะบอกเรื่องราวไปยังเมืองหลวง แต่อิเรนไม่ยอม

"ฝ่ายผู้เต่าเจ้าเมืองเคื่องตะคอก
เราเป็นชายฝ่ายเจ้าเป็นสตรี
อายุเราเล่าก็จวนหกสิบห้า
สู้บรรลัยไว้ชื่อให้ลือนาม

อย่าเพื่อบอกเพื่องพุ่งถึงกรุงศรี
ชีวิตมีมิให้องค์ออกสงคราม
ถึงแม้ว่าวาววางลงกลางสนาม
จะสงครามปล่อยแก่พอแก่อายุ" ²

และ ผลสุดท้ายของการรักษาเกียรติยศของอิเรนก็คือความตาย ดังที่ตัวเองได้ตัดสินใจเลือกเอาไว้

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 404.

²อุ. หน้า 561.

6. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม

แม้ว่าความขัดแย้งชนิดนี้จะไม่ก่อให้เกิดนาฏการที่ยืดเยื้อยาวนาน แต่ก็มีความสำคัญในฐานะที่เป็นความขัดแย้งที่ช่วยเชื่อมโยงเหตุการณ์จากเหตุการณ์หนึ่งไปสู่อีกเหตุการณ์หนึ่ง อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาความสำคัญในหมู่ความขัดแย้งกลุ่มเดียวกันแล้ว ความขัดแย้งชนิดนี้มีความสำคัญน้อยที่สุด

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมที่ปรากฏชัดเจนในเรื่องนี้มีอยู่หลายกรณีด้วยกัน ดังนี้

6.1 กรณีพราหมณ์และศรีสุวรรณ

เมื่อศรีสุวรรณกับพราหมณ์สามคนคืนขึ้นมา และไม่พบพระอภัยมณี มีหน้าซำยังพบรอยเท้าของนางผีเสื้อยักษ์มาปรากฏอยู่ด้วย ทุกคนต้องตกใจมาก พราหมณ์ซึ่งมีความรู้ทางโหราศาสตร์ก็ได้ทำนายเหตุการณ์ว่า

"แล้วนับนิ้วหนึ่งตั้งสติ	ตามลัทธิเรียนรู้ที่ครูสอน
ทั้งลมจันทกาลาพยากรณ์	เห็นแน่นอนแม่นยำแล้วทำนาย
อย่าครวญคร่ำรำพึงถึงพระพี่	มีสตรีพาไปเหมือนใจหมาย
เขาอุปลัมภ์ค้าชูอยู่สบาย	พอเคราะห์คล้ายเห็นจะพบประสพกัน
อยู่ข้างทิศอากาศเนยทะเลลึก	พระอย่านึกแหว่งว่าจะอาสัญ" ¹

ถึงแม้จะทำนายว่า "พอเคราะห์คล้ายเห็นจะพบประสพกัน" แต่พราหมณ์ก็ยังเสนอแนะว่า

"เรารีบเร่งออกเรือเผื่อจะทัน	แล้วพากันลงมาเกตรางล"
------------------------------	-----------------------

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 23.

² ก.

การที่ทุกคนรีบออกเรือติดตามพระอภัยมณีนั้น แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะเอาชนะชะตากรรมดังกล่าว แต่ความพยายามนั้นก็ล้มเหลว

6.2 กรณีนางผีเสื้อ

เมื่อพระอภัยมณีคิดจะหนีไปกับสินสมุทรนั้น นางผีเสื้อฝันร้าย พระอภัยมณีจึงแก้ฝันให้ แล้วเสนอวิธีการหลีกเลี่ยงเคราะห์ร้ายนี้ให้นางผีเสื้อว่า*

".....ถ้าใครฝันร้ายจะวายปราณ
ให้ไปอยู่ผู้เดียวที่คันทะเข	แล้วอดข้าวอดปลากระยาหาร
ถ้วนสามคืนสามวันจะบังคาล	ให้สำราญรอดตายสบายใจ" 1

นางผีเสื้อ เชื่อกลวิธีในการป้องกันแก้ไขเคราะห์กรรมของนางถึงที่พระอภัยมณีเสนอ แต่การปฏิบัติเพื่อป้องกันแก้ไขเคราะห์ร้ายครั้งนี้ กลับเป็นโอกาสให้พระอภัยมณีหนีนางไป และเป็นต้นเหตุนำความตายมาสู่นางในที่สุด

6.3 กรณีนางสุวรรณมาลี

เมื่อจะเกิดเคราะห์กรรมนั้น นางสุวรรณมาลีฝันร้าย นางได้เล่าความฝัน

1 พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 137.

* คำทำนายและวิธีการหลีกเลี่ยงเคราะห์กรรมครั้งนี้ เป็นคำทำนายและคำเสนอแนะที่พระอภัยมณีตั้งใจหลอกลวงนางผีเสื้อ เพื่อให้พระองค์มีโอกาสหนี แต่อย่างไรก็ตาม การหลอกลวงของพระองค์ก็มีความรู้เป็นพื้นฐานสำคัญ เช่น การที่พระองค์ทำนายฝันร้ายของนางผีเสื้อว่าหมายถึงเคราะห์ร้าย และเมื่อมีเคราะห์ร้ายก็ต้องทำพิธีสะเดาะเคราะห์ นี่เป็นความรู้เบื้องต้นของวงการทำนายทายทัก การหลอกลวงของพระอภัยมณีจึงเป็นการรู้จักใช้โอกาสที่เอื้ออำนวยนั้นให้เป็นประโยชน์แก่พระองค์อย่างสมเหตุสมผล และได้รับความสำเร็จในที่สุด

ให้บิดาฟัง และโหรได้ทำนายว่า

".....	อุษาโยคยามจันทร์ เจ็ดชั้นฉาย
ลงกระตานหารคุณแล้วทูลทวย	ดื่กับร้ายราวกิ่งครึ่งพอกัน
ฝันว่าได้ไปทะเลเที่ยวเร่ร่อน	จำจะจรจากไกลไอศวรรย์
แล้วขึ้นเกาะเกาะเห็นเจริญกรัน	จะสื่อล้นโลกาทั้งธานี
ซึ่งชูช่วงดวงแก้วแววสว่าง	คือคู่สร้างพระธิดามารศรี
จะได้ชมสมสองกรองนรี	เป็นโมลีโลกาสถาพร ¹

เมื่อได้ฟังคำทำนายของโหร ท้าวสิลราชก็พยายามหาทางหลีกเลี่ยงเคราะห์กรรมนี้ ด้วยการตีความว่า การที่นางจะต้องเร่ร่อนไปคาบทะเลเกาะแก่งนั้น จะแก้ได้ด้วยการนำนางไปเที่ยวทะเลเสียเอง

"พระฟังโหร . ทำนายฝัน	คิดสำคัญว่าเป็นคู่คู่สมร
ด้วยจวนการอภิเษกสมุพร	ให้อาวรณ์หวาดหวั่นจึงฝันไป
ซึ่งว่าเคราะห์เพราะจะจากราชฐาน	ไปชมชานเชิงผาศีลาไหล
ควริพลางทางลิ่งเสนาใน	เราจะไปอ่าวสมุทรกับนุตรี
นางจะได้ชมเขาลำเนาเกาะ	ให้สิ้นเคราะห์เพราะว่าจากปราสาทศรี ²

แต่การพยายามหลีกเลี่ยงเคราะห์กรรมของท้าวสิลราช กลับเป็นการเดินทางเข้าหาเคราะห์กรรมนั้นเสียเอง การเดินทางชมทะเลเพื่อสะเคาะเคราะห์จึงกลายเป็นโศกนาฏกรรมครั้งใหญ่ และเป็นต้นเหตุของความยุ่งยากที่ยาวนาน

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 158.

²ดู.

6.4 กรณีพระอภัยมณี

ก่อนที่พระอภัยมณีจะถูกฝ่ายนางสวางนำตัวไปจากกองทัพนั้น โหระไค้ทำนายว่าพระองค์กำลังเคราะห์ร้าย ต้องทำพิธีบวงสรวงดวงชะตา เพื่อให้เคราะห์ร้ายหายไป พระอภัยมณีก็เชื่อและได้ปฏิบัติพิธีสะเดาะเคราะห์อย่างจริงจัง

<p>"ในสามวันธันวาคมชะตา ที่ตรงปี่นี้สังเกตุเป็นเหตุเดิม ขอทานหักผ่านเกล้าอย่าเป่าปี่ เคราะห์หนักร้ายจ้ายพระรามตามสี่ดา แต่มีชายตายแทนเป็นแมนมั่น จงอยู่ในไสยาสมาทาน พระฟังคำทำนายเห็นร้ายนัก แต่มานะภยัตริย์จึงตรัสความ จงคิดอ่านการสะเดาะพระเคราะห์ด้วย แล้วเข้าห้องของพระองค์นั่งทรงธรรม</p>	<p>จะร่างราชสมบัติจักรเฉลิม จะแรกเริ่มร้ายก็ให้ขึ้นมา ภัยจะมีแมนแท้หนักหนา ไมราพนธ์พาลงไปไว้ไต่บากาล พระเคราะห์หนักถึงซาญออย่าอาจหาญ จะตั้งศาลบวงสรวงดวงชะตา ค่อยลืมรักนางสวางด้วยเกรงขาม ที่ห้ามปรามสอนสั่งจะฟังคำ เหมือนชูช่วยเชิดชูปฏิภัก ซักประจำภาวนาสมาทาน"¹</p>
--	---

แต่พระอภัยมณีก็ไม่สามารถป้องกันแก้ไขเคราะห์กรรมครั้งนี้ได้ เพราะขณะที่กำลังอยู่ในระยะสะเดาะเคราะห์นั้น ฝ่ายนางสวางได้เข้ามาเฝ้าพระองค์ หลอกพระองค์ให้เป่าปี่ และนำพระองค์ออกจากกองทัพไปสู่เมืองลังกา แม้ว่าพระองค์จะไม่ประสมภัยที่ร้ายแรง (เพราะมีคนตายแทนตรงตามคำทำนาย) แต่ก็ทำให้พระองค์ต้องจากวงศาคณาญาติและข้าราชการบริวาร และเป็นเหตุให้พระองค์ต้องประสบปัญหาต่างๆยากทั้งในก้นความรักและการสงครามในต่อมา

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 604.

6.5 กรณีนางลเวง

กรณีของนางลเวงคล้ายคลึงกับกรณีของพระอภัยมณีมาก กล่าวคือ หลังจากนางทำเสน่ห์เอาชนะนายทัพฝ่ายเมืองสลักไถ่หมดแล้ว และกำลังครองรักกันอย่างมีความสุข นางได้ฝันร้าย นางยุพาดกาจึงทำนายฝันและได้จัดพิธีให้นางสะเดาะเคราะห์เสีย ดังกลอนว่า

"ซึ่งอารักษ์ควักเนตรนั้นเหตุใหญ่	จะจำให้ห่างเหินเสนาหา
เป็นเหตุใหญ่ไฟริจะมีมา	กำหนดไว้ในสิบห้าทิวาวัน
นางพิงคำทำนายใจหายวับ	เคยไค้นับถือแน่นแข็งแก่น
จึงคร่ำว่าถ้าจะเป็นไปเช่นนั้น	จะผันแปรแก้กันท่าล้นใจ
นางยุพาดกาทูลแถลง	จะต้องแก่งบัตร์พลีกันก็ไร้ไสย
ประทุหังแปดทิศให้ปิดไว้	อย่าได้ไกรเข้าออกบอกรักจจา
ในเจ็ดวันนั้นพระองค์จงทรงศีล	ตัดให้สิ้นพยาบาทปรารถนา
สังเวทไหว้ไทเทวโลกา	ให้รักษาสะเดาะพระเคราะห์นาม
นางวันพบว่าเจ้ารู้เอ็นดูแม่	สุดแล้วแต่เจ้าตั้งเถิดทั้งลาม
ปิดประตูคนเร่งห้ามปราม	จงทำตามแบบฉบับระงับภัย" ¹

แต่ นางลเวงก็ไม่สามารรถแก้ไขเคราะห์กรรมนี้ได้ กองทัพของนางสุวรรณ-มาลี กองทัพเมืองรมจักร และเมืองการเวก ไค้ยกมายังเมืองลังกา และพิธีกรรมของนางก็ถูกหัลไชยทำลายลง

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมทั้งห้ากรณีนี้ แสดงให้เห็นถึงความมุงมวดของตัวละครที่พยายามเอาชนะ หรือป้องกันแก้ไข หรือหลีกเลี่ยง

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 786.

ชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมที่ตนสามารถรู้ล่วงหน้า แต่สุดท้าย ตัวละครทุกตัวก็ไม่สามารถเอาชนะหรือแก้ไขหลีกเลี่ยงเคราะห์กรรมเหล่านั้นได้เลย

กลุ่มที่สาม

1. ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น

ความขัดแย้งชนิดนี้ปรากฏอย่างชัดเจนเพียงกรณีเดียว คือ กรณีของศรีสุวรรณ เมื่อศรีสุวรรณช่วยปราบศึกท้าวอุเทนจนได้ชัยชนะแล้ว ศรีสุวรรณก็ได้แสดงที่เห็นว่า ประสงค์จะอภิเษกกับนางเกษรา แต่ท้าวทศวงศ์ไม่เต็มใจที่จะยกให้ ดังกลอนว่า

"กรุงกษัตริย์ตรีศเล่างถึงเจ้าพราหมณ์	ที่ทูลความเกี่ยวข้องต้องประสงค์
เห็นท่วงที่ศรีสุวรรณนั้นจาง	ในโคมยงยุพเรศเกษรา
นี่แน่เจ้าเราจะทำอะไรได้	<u>วิสัยไพร่กับกษัตริย์ขัดหนักหนา</u>
สายสมรม่อนผันด้วยปัญญา	จะพุกจากาคิดอ่านประการใด" ¹

และ

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 101-102.

* ศรีสุวรรณปลอมตัวเป็นพราหมณ์และไม่ยอมเปิดเผยตนว่าเป็นชนชั้นกษัตริย์ ทั้งๆที่รู้ว่าถ้าเปิดเผยแล้ว ความยุ่งยากเช่นนี้จะไม่เกิดขึ้น ลักษณะที่ตัวละครฝ่ายชาย ไม่ยอมเปิดเผยศักดิ์ฐานะของตนเอง หรือปลอมตัวเช่นนี้ ปรากฏอยู่ในนิทานกำกลอน เรื่องอื่นๆของสุนทรภู่แทบทุกเรื่อง (เช่น สิ่งใกรภพ ปลอมตัวเป็นพราหมณ์ตอนลักลอบ ได้เสียดกับนางสร้อยสุคา โคบุตร ตอนลักลอบเข้าหานางอำพันมณีก็ไม่ยอมเปิดเผยว่า พระองค์เป็นกษัตริย์ เป็นต้น)

<p>"พระพิงก์คำทำ เชื้อน เป็นอนพระพิกตร์ แต่นิ่งนิกตริกตราอยู่ช้านาน ครั้นจะให้พระธิดายูพาพิกตร์ แมนมีให้ก็ไม่อยู่ในบุรี</p>	<p>รู้ว่ารักพระธิดาไม่ว่าชาน จะคิดอ่านเอาใจฉันทใจดี <u>จะเสียดักคักมัทธานำมัดสี</u> เสียดายฝีมืออรงค์ทรงกำลัง"¹</p>
---	--

แต่ ในที่สุด เมื่อเกิดเรื่องยุ่งยากวุ่นวายอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ท้าวทศวงศ์ก็ยอม
จำนน พร้อมทั้งการได้รับรู้ว่า ศรีสุวรรณนั้นก็ เป็นเชื้อสายกษัตริย์เช่นเดียวกัน

๒. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ /

การต่อสู้ของตัวละครกับธรรมชาติที่โหดร้ายทารุณ หรือกับสิ่งสาราธที่ร้าย
ชนิด ปรากฏเป็นกรณีปล้ำกันอยู่หลายกรณี เช่น

2.1 การผจญภัยกับคลื่นและพายุในทะเลของท้าวสิริราชและข้าราชการ ดัง ตัวอย่าง

<p>"ให้พายุลำสำเภาจะเข้าฝั่ง สลาตันสิ้นพิลึกเสียงครึกโครม ลำที่นิ่งตั้งกันออกพันคลื่น พายุหวนป่วนปักกระจัดกระจาย แต่ลำทรงหลงอ่าวก้าวออกนอก ออกน้ำเขียวเขียวโคกลงโลดใจ</p>	<p>คงคาคตั้งคลื่นกลุ่มกระดุ่มโถม สำเภาเวียงเวียงจะโถมทรุดท่าลาย จนเพียงคืนลมใหญ่ก็ไม่หาย ออกเรียรายร้องเรียกกันเพรียกไป ต้องระลอกลมแดงก็พลั่งไกล พายุใหญ่ที่ตึงตึงมา</p>
---	--

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 99-100.

ถึงเจ็ดวันเจ็ดคืนเป็นคลื่นคลั่ง
จนพันแค้นแค้นคืนสิ้นสายตา

เรือที่นั่งซัดไปไกลหนักหนา
ไม่รู้ว่าจะไปหนตำบลใด¹

✓ 2.2 การผจญภัยของสินสมุทรและนางสุวรรณมาลี เมื่อเรือแตก คังกลอนที่ว่า

"จะกล่าวถึงสินสมุทรบุตรนางยักษ์
เมื่อเรือแตกแบกมาในวารี
ถึงเจ็ดวันเจ็ดคืนแต่คลื่นซัด
เห็นมัจฉาปลาร้ายขึ้นว่ายแซง

กำลังรักพระธิดามารศรี
ไม่มีที่หยุดหย่อนจนอ่อนแรง
นางกษัตริย์โศกศัลย์เฝ้ากรรแสง
ยิ่งเสียงสยของเกล้าขาวมาลัย

.....
.....

.....
.....

แล้วเที่ยวไปบนเกาะเสาะลูกไม้
นางเสวยลัมสุกกับลูกชาย

เก็บไก่อใส่ห่อผ้ามาถวาย
ค่อยเหือกหายหิวโหยที่ไรยแรง²

2.3 การรบของสุกสาครกับผีเสื้อค่างขาว คังท้าวอย่าง

"ถึงละเมาะเกาะกาวิณถิ่นผีเสื้อ
ขึ้นทักน้ำคำเสียงพร้อมเพรียงกัน
เสียงคึกคึกครึกครื้นเป็นหมื่นแสน
ลงโฉบไต้ไพรพลบนภคตรา
ที่เหลื่ออยู่สู้รบไปหลบหลีก
เปรียบเหมือนเหยี่ยวเฉี่ยวปลาแล้วพาบิน หน่อนรินทร์กับพระน้องอยู่ห้องใน

ค่างทอดเรือเรียงเรียงเคียงเคียงคั้น
ผีเสื้อมันไต่ก่คั่นก็บินมา
เท่าสำแพนแปบีกหืดก่ดลา
กระพือพาขึ้นละเมาะเกาะกาวิณ
มันมาอื่กัดแอกระแสดิ้นทุ

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 161.

² ก. หน้า 205-207.

เสี่ยงว่ารุ่นผลุนออกมานอกห้อง
สุดสาครร่อนอกตกพระทัย

มันโฉบสองอนุชาพาไปได้
ฉวยได้ไม้เท้าโลกกระโถกมา"¹

พระอภัยมณีกล่าวถึง หน้าตงเมืองไคร้ ในตอนที่แต่งเรื่อง พระอภัยมณี

3. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับพวกภูตผีปีศาจ

การต่อสู้ระหว่างตัวละครกับภูตผีปีศาจ ที่เห็นได้ชัดว่าเป็นภูตผีปีศาจจริงๆ ปรากฏเป็นประเด็นปลุกย่อยสองสามกรณี เช่น กรณีผีเจ้าละมานเข้าสิงรูปนางลเวง (ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว) และกรณีสุดสาครรบกับพวกผีดิบ เป็นต้น ตัวอย่าง

กรณีสุดสาครรบกับผีดิบ

"ถึงเมืองคัมภมสมุทรมนุษย์ม้วย
เห็นมนุษย์สุดอยากปากยิบยิบ

ประกอบด้วยยักษ์นี่พวกผีดิบ
เสียงซุบซิบเสแสร้งจำแลงกาย

.....
เป็นเงาเงาเข้ากลุ่มรุมราวี่
ถูกเนื้อตัวหัวขาดลงกลาคเคลื่อน

.....
กุมารตีด้วยไม้เท้าพระเจ้าตา
ยังพวกเพื่อนลี้ภัยก็มาหนักหนา

.....
สังหารผีไร้พลอยู่จนพลบ
ด้วยผีดิบสิบโกฏิมันโลกได้
แต่หลอนหลอกออกอักษักสะแกง
กุมารม้าทรงเฝ้าหลงรบ
ถึงเจ็ดวันมันไม่แตกไม่แยกย้าย

.....
เห็นเพลิงคบล้อมรอบขอบกำแพง
จะเข้าใกล้ก็กลัวมันคนแสบ
ด้วยมันแก้งจะให้วนอยู่จนกาย
เหี่ยวทลบลไสผีไม่หนีหาย
จนม้าว่ายน้าเวียนจะเจียนจม"²

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 453.

² อ. หน้า 370.

ความขัดแย้งในกลุ่มนี้ทั้งหมด เป็นความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ในประเด็นปลีกย่อย ซึ่งไม่ค่อยมีความสำคัญต่อแก่นเรื่องมากนัก และส่วนใหญ่มักจะก่อให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ที่ไม่ซับซ้อนมากนัก

✓ ผลจากการวิเคราะห์ความขัดแย้งในเรื่องพระอภัยมณีที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด สามารถสรุปประเด็นสำคัญๆ ได้ดังนี้

1. นาฏการและเหตุการณ์ในกลอนนิทานเรื่องนี้ เริ่มต้นจากความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับระบบค่านิยม (กรณีการ เรียนวิชาของพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ) และความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก (กรณีท้าวสุทัศน์กับพระอภัยมณี) แล้วดำเนินมาสู่ความขัดแย้งระหว่างเฒ่าพันธุ์ (กรณีนางผีเสื้อกับพระอภัยมณี) ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรม (กรณีศรีสุวรรณและพราหมณ์สามคนออกเดินทางติดตามพระอภัยมณี) มาถึงความขัดแย้งระหว่างเฒ่าพันธุ์ (กรณีศึกที่เมืองรมจักร) ฯลฯ จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ และส่งผลต่อเนื่องกันโดยตลอด เมื่อความขัดแย้งกรณีหนึ่งสิ้นสุดลง ความขัดแย้งกรณีใหม่จะเกิดขึ้นมาแทนที่เสมอ

2. นาฏการและเหตุการณ์ต่างๆ ในเรื่องนี้ ส่วนใหญ่ประกอบด้วยความขัดแย้งหลายชนิดและหลายระดับในขณะเดียวกัน หรืออาจกล่าวได้ว่า นาฏการและเหตุการณ์ส่วนใหญ่ประกอบด้วยความขัดแย้งอย่างซับซ้อน เช่น กรณีสงครามระหว่างฝ่ายเมืองผลึกกับเมืองลังกานันท์ ความขัดแย้งหลักก็คือความขัดแย้งระหว่างเฒ่าพันธุ์และศาสนา แต่นอกจากความขัดแย้งหลักนี้แล้ว นาฏการและเหตุการณ์ช่วงนี้ยังสอดแทรกประกอบและเชื่อมโยงด้วยความขัดแย้งชนิดอื่นๆ อีก คือ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์ ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรม และความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร เหตุการณ์ก่อนพระอภัยมณีหนี

นางผีเสื้อนั้น ประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ ความขัดแย้งระหว่างแม่กับลูก และความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม เกี่ยวพันซึ่งกันและกันอยู่อย่างซับซ้อน หรือ เหตุการณ์ตอนนางเสาวคนธ์ทำสงครามกับเจ้าวาหุโลมนั้น ก็ประกอบด้วยความขัดแย้งหลายชนิด คือ ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนา ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม และ ความขัดแย้งภายใน เป็นต้น นาฏการ และเหตุการณ์ที่ประกอบด้วยความขัดแย้งชนิดเดียวโดดๆ ปรากฏน้อยมากในเรื่องนี้ และเท่าที่ปรากฏบ้าง ก็เป็นเหตุการณ์ปลีกย่อยที่ไม่สำคัญนัก เช่น ตอนสุดสาครถูกผีเป่าสียหลอก ตอนสินสมุทรรบกับโจรสูทรัง เป็นต้น

3. ความขัดแย้งในเรื่องนี้ สามารถแบ่งได้เป็นสามกลุ่มใหญ่ๆ คือ

- 3.1 ความขัดแย้งหลัก ซึ่งเป็นแกนสำคัญของนาฏการและเหตุการณ์ในเรื่อง คือ ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนา
- 3.2 ความขัดแย้งที่ปรากฏจำนวนมากพอสมควร และเป็นความขัดแย้งที่ช่วยก่อให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์สำคัญในบางช่วงบางตอน ตลอดจนเป็นความขัดแย้งที่สอดแทรกและเชื่อมโยงกับความขัดแย้งหลัก และความขัดแย้งชนิดอื่นๆด้วยกัน ความขัดแย้งในกลุ่มนี้มี ความสำคัญ ในการดำเนินเรื่องเป็นอย่างมาก ซึ่งมีหกชนิดด้วยกัน คือ
 - 3.2.1 ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก-
 - 3.2.2 ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล
 - 3.2.3 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์
 - 3.2.4 ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร
 - 3.2.5 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม ✓
 - 3.2.6 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม

3.3 ความขัดแย้งปลีกย่อย ความขัดแย้งในกลุ่มนี้ปรากฏเพียงชนิดละกรณีหรือสองกรณี และแต่ละกรณีก็ไม่ทำให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์มากมายนัก เหตุการณ์ที่เกิดจากความขัดแย้งในกลุ่มนี้ก็เป็นเหตุการณ์ปลีกย่อยแทบทั้งสิ้น ความขัดแย้งในกลุ่มนี้มี

3.3.1 ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น

3.3.2 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

3.3.3 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปีศาจ

4. ความขัดแย้งบางกรณีในเรื่องนี้ สามารถพิจารณาตีความในความหมายระดับลึกหรือความหมายในแง่สัญลักษณ์ได้อย่างชัดเจน และเมื่อมองในแง่สัญลักษณ์หรือความหมายระดับลึกแล้ว ชนิดของความขัดแย้งก็ต้องเปลี่ยนไปจากเดิม เช่น ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจ เสน่ห์ เวทมนต์ (กรณีนางลเวงทำเสน่ห์นั้น) เมื่อพิจารณาในแง่สัญลักษณ์แล้ว ก็เป็นความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร เป็นต้น

ความขัดแย้งในฐานะเป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างวรรณกรรมประเภทนิทาน

ผลจากการวิเคราะห์ความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่คงได้กล่าวมาแล้วอย่างละเอียดถี่ถ้วน สามารถสรุปและอภิปรายผลได้ดังนี้

1. ความขัดแย้งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในการก่อให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ในวรรณกรรมนิทานที่นำมาศึกษา นาฏการและเหตุการณ์ต่างๆ ช่วงทุกๆ ตอน จะต้องประกอบด้วยความขัดแย้งประการใดประการหนึ่ง หรือหลายประการเป็นพื้นฐานอยู่เสมอ เมื่อความขัดแย้งกรณีใดกรณีหนึ่งสิ้นสุดลง ก็จะมีความขัดแย้งชนิดใหม่กรณีใหม่เกิดขึ้นมาแทนที่ กวีจะสร้างนาฏการและเหตุการณ์ในเรื่องได้ ก็ด้วยการกำหนดความขัดแย้งและการคลี่คลายของความขัดแย้งเหล่านั้นให้ไปสู่เป้าหมายที่ได้วาง

เอาไว้ จากการศึกษาในประเด็นนี้ ผู้เขียนเห็นว่า เราสามารถสรุปได้เช่นเดียวกับที่ออลเทนเบิร์ก¹ สรุปไว้ว่า หัวใจของนาฏการและโครงเรื่องก็คือความขัดแย้ง นั่นเอง

หากจะพิจารณาแยกแยะนาฏการและเหตุการณ์ช่วงใดช่วงหนึ่งในวรรณกรรมนิทานเหล่านี้ เราจะเห็นว่าเหตุการณ์แต่ละช่วงแต่ละตอนจะมีส่วนประกอบดังนี้

ก. การปูพื้นของตัวละครหรือฉาก ชั้นนี้เป็นชั้นบรรยายถึงกำเนิดที่มาของตัวละครตัวใดตัวหนึ่ง หรือบรรยายถึงสภาพบ้านเมือง หรือกล่าวถึงภูมิหลังของเหตุการณ์นั้นๆ ในชั้นนี้ยังไม่ปรากฏความขัดแย้งใดๆ เช่น การกล่าวถึงนายโจรและกำเนิดของกงคาประลัยในตอนต้นของเรื่องสิงห์ไกรภพ การกล่าวถึงสภาพบ้านเมืองของกรุงรัตนาคอนต้นของเรื่องพระอภัยมณี การกล่าวถึงโจรสูหรั่งและเรือของเขา ก่อนจะถึงเหตุการณ์รบราฆ่าฟันกันระหว่างสินสมุทรกับโจรสูหรั่งในเรื่องพระอภัยมณี กล่าวถึงกำเนิดของมังคลา วัลยาบุตร วายุพัตน์ หัสกัน ทลขจนการเรียนวิชาต่างๆของตัวละครเหล่านี้ ก่อนจะถึงสงครามระหว่างพ่อแม่กับลูกในเรื่องพระอภัยมณี การกล่าวถึงกำเนิดของโคบุตร ตอนเริ่มต้นเรื่องโคบุตร เป็นต้น

ข. การกล่าวถึงความขัดแย้งและการปะทะต่อสู้กันซึ่งเกิดจากภาวะขัดแย้งนั้นๆ เช่น ความขัดแย้งระหว่างท้าวอินธุมาศ(พ่อ)กับกงคาประลัย(ลูก) ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของนาฏการและเหตุการณ์จริงๆในเรื่องสิงห์ไกรภพ หรือกล่าวถึงความขัดแย้งในเรื่องการเรียนวิชาของพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ความขัดแย้งระหว่างท้าวสุทัศน์กับพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ อันเป็นเหตุการณ์ตอนเริ่มต้นเรื่องพระอภัยมณี เป็นต้น

ค. การกล่าวถึงการสิ้นสุดของความขัดแย้งนั้นๆ เช่น กล่าวถึงการขบดที่ได้รับ

¹Lynn Altenbernd and Leslie L. Lewis , A Handbook for the Study of Fiction , p.66.

ความสำเร็จของคงคาประดิษฐ์และการที่ท้าวอินธุมาศกับมเหสีต้องหนีออกไปอยู่ป่า อันเป็นการสิ้นสุดของความขัดแย้งกรณีหนึ่งในเรื่อง สิงหไกรภพ การกล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากพระโยคีมาหย่าทัพที่เมืองลังกา ก็เป็นการกล่าวถึงการสิ้นสุดของความขัดแย้งกรณีหนึ่งในเรื่อง พระอภัยมณี การกล่าวถึงศรีสุวรรณได้ภิเษกกับนางเกษราและได้ครองเมืองรมจักร ก็เป็นการกล่าวถึงการสิ้นสุดของความขัดแย้งอีกกรณีหนึ่งในเรื่อง พระอภัยมณี

ลักษณะดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับที่บาร์เน็ต¹ และดิกกินสัน² ได้วิเคราะห์ไว้ว่า โครงเรื่องของเรื่องแต่ละเรื่องแต่ละตอน ประกอบด้วยองค์ประกอบสามส่วน คือ

1. exposition เป็นการปูพื้นฐานก่อนจะเริ่มต้นความขัดแย้ง
2. complication เป็นการกล่าวถึงความขัดแย้งและการปะทะต่อสู้ ตลอดจนการคลี่คลายของความขัดแย้งนั้นๆ
3. dénouement หรือ resolution เป็นการกล่าวถึงการสิ้นสุดของความขัดแย้งในเหตุการณ์ช่วงนั้นๆ

ลักษณะเช่นที่กล่าวนี้ ทำให้เรามองเห็นได้ว่า เหตุการณ์แต่ละเรื่องแต่ละตอนของวรรณกรรมนิทานเหล่านี้ก็คือโครงเรื่องช่วงหนึ่งนั่นเอง (หมายความว่ามีส่วนประกอบต่างๆครบถ้วนตามที่บาร์เน็ตและดิกกินสันกล่าวไว้) ฉะนั้น วรรณกรรมนิทานแต่ละเรื่องจึงประกอบด้วยโครงเรื่องย่อยเช่นนี้หลายโครงเรื่องมาเกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน ข้อที่น่าสังเกตเพิ่มเติมก็คือ ส่วนประกอบส่วนที่สาม (dénouement) ของเหตุการณ์ช่วงแรกส่วนใหญ่แล้ว จะเป็นส่วนประกอบส่วนแรก (exposition) ของเหตุการณ์ช่วงต่อไป

¹Sylvan Barnet, Morton Berman, and William Burto, An Introduction to Literature, pp.13-14.

²Leon T. Dickinson, A Guide to Literary Study, pp.18-19.

ด้วย ตัวอย่างเช่น การกล่าวถึงการสิ้นสุดของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างพราหมณ์ปุโรหิตกับท้าวพรหมทัตในเรื่อง โคบุตร อันเป็นผลให้อรรุราชและนางมณีสาครต้องหนีเร่ร่อนไปในป่านั้น ได้เป็นส่วนประกอบตอนต้นของความขัดแย้งระหว่างโคบุตร อรรุราช และนางมณีสาครกับยักษ์ด้วย การกล่าวถึงการยกทัพกลับบ้านกลับเมืองของฝ่ายเมือง-ผลึก หลังจากสู้ศึกสังครามกับฝ่ายดังกาแล้ว (ซึ่งเป็นส่วน *dénouement* ของเหตุการณ์ช่วงนี้) ได้เป็นส่วนประกอบตอนต้นของความขัดแย้งภายในใจของนางเสาวคนธ์ และนางอรุณรัตน์ (เพราะพระอภัยมณีได้ไปสู้ขอนางให้แก่สุกสาครและสินสมุทรตามลำดับ) หรือ การกล่าวถึงการเดินทางของสิงห์ไกรภพ หลังจากพิณทุมารชาใจกายแล้ว (การสิ้นสุดของความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก) ก็มีส่วเป็นส่วนประกอบตอนต้นของความขัดแย้งระหว่างสิงห์ไกรภพกับท้าวจตุพักตร์ในตอนต่อมาด้วย

2. วรรณกรรมนิทานที่นำมาศึกษาแต่ละเรื่องจะประกอบด้วยความขัดแย้งหลายชนิดและหลายกรณี และในจำนวนความขัดแย้งเหล่านั้น จะปรากฏความขัดแย้งที่เป็นแกนสำคัญในการดำเนินเรื่อง หรือความขัดแย้งที่ปรากฏอยู่หลายกรณีซ้ำแล้วซ้ำอีก จนเห็นได้ว่าเป็นความขัดแย้งสำคัญที่สุดของเรื่อง เราเรียกความขัดแย้งนี้ว่า ความขัดแย้งหลัก วรรณกรรมแต่ละเรื่องอาจจะมี ความขัดแย้งหลัก เพียงชนิดเดียว หรือหลายชนิดก็ได้ (ในกรณีที่มีความขัดแย้งเหล่านั้นปรากฏมากพอๆกัน) เช่น ความขัดแย้งหลักในเรื่อง โคบุตร คือความขัดแย้งระหว่างเฒ่าพันธุ ความขัดแย้งหลักในเรื่อง สิงห์ไกรภพ คือความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก ความขัดแย้งระหว่างเฒ่าพันธุและความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรม ความขัดแย้งหลักในเรื่อง พระอภัยมณี ก็คือ ความขัดแย้งในเรื่อง เฒ่าพันธุและศาสนา นอกจากความขัดแย้งหลักแล้ว ในแต่ละเรื่องยังประกอบด้วยความขัดแย้งชนิดอื่นๆอีก ความขัดแย้งเหล่านี้มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องมากน้อยต่างกัน แต่โดยส่วนรวมแล้ว ความขัดแย้งเหล่านี้เป็นความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์และเหตุการณ์ที่เสริมต่อหรือเชื่อมโยงสัมพันธ์กับเหตุการณ์ที่เกิดจากความขัดแย้งหลัก เป็นความขัดแย้งที่ทำให้เรื่องราวของวรรณกรรมมีความสมบูรณ์และความน่าสนใจมากขึ้นด้วย

3. นาฏการและเหตุการณ์บางช่วงบางตอนในวรรณกรรมนิทานเหล่านี้ อาจประกอบด้วยความขัดแย้งเพียงชนิดหนึ่งชนิดใด เช่น เหตุการณ์คอนพราหมณ์โรหิตชบถ ต่อท้าวพรหมหัตถ์ในเรื่องโคบุตร เป็นความขัดแย้งระหว่างชนชั้นเพียงชนิดเดียว เหตุการณ์คอนรามวงศ์ต่อสู้กับผิอองออยในเรื่องสิงห์ไกรภพนั้นก็ประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปีศาจ หรือเหตุการณ์ช่วงแรกที่ท้าวอุเทนมาตีเมืองรมจักรในเรื่องพระอภัยมณีนั้นก็ประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์เพียงประการเดียว เป็นต้น แต่นาฏการและเหตุการณ์บางช่วงบางตอน อาจจะประกอบด้วยความขัดแย้งหลายชนิด และหลายระดับอย่างซับซ้อน เช่น เหตุการณ์คอนสิงห์ไกรภพรบกับท้าวจตุพักตร์ในเรื่องสิงห์ไกรภพนั้น ประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับระบบค่านิยม ความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก และความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม หรือ เหตุการณ์คอนสงครามระหว่างฝ่ายเมืองผลึกกับฝ่ายเมืองลังกาในเรื่องพระอภัยมณีนั้นก็ประกอบด้วยความขัดแย้งหลายชนิดอย่างซับซ้อน ซึ่งมีความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนา ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอานาจเวทมนต์ ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล และความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร เป็นต้น ข้อที่น่าสังเกตในประเด็นนี้ก็คือ

- 3.1 นาฏการและเหตุการณ์ตอนใดที่ประกอบด้วยความขัดแย้งหลายชนิดและหลายระดับอย่างซับซ้อนนั้น มีความสนุกสนานและความน่าสนใจมากกว่า เหตุการณ์ที่เกิดจากความขัดแย้งชนิดเดียวใดๆ ยิ่งนาฏการและเหตุการณ์ซับซ้อนยิ่งขึ้นเท่าใด ความตื่นเต้นที่คนอ่านได้รับก็จะมากขึ้นเพียงนั้น หลักฐานสนับสนุนความคิดนี้ก็คือ พระอภัยมณีได้รับความสำเร็จสูงมาก (ถ้ามองจากแง่คนอ่าน) และพระอภัยมณีมีเหตุการณ์และนาฏการที่เกิดจากความขัดแย้งอย่างซับซ้อนเป็นอย่างมาก (อย่างไรก็ตาม ลักษณะนี้เป็นเพียงส่วนประกอบส่วนหนึ่งที่ทำได้ เรื่องได้รับความสำเร็จ) เรื่องสิงห์ไกรภพก็ประกอบด้วยนาฏการและเหตุการณ์ที่ซับซ้อนค่อนข้าง

มาก และนิทานของสุนทรภู่เรื่องนี้ก็ได้รับความนิยมไม่น้อย ลักษณะเช่นนี้แตกต่างจากเรื่องโคบุตร (ทั้งในแง่ความนิยมจากผู้อ่านและแง่เหตุการณ์ที่ประกอบขึ้นด้วยความขัดแย้งอย่างซับซ้อน) เพราะเหตุการณ์และนาฏการในเรื่องโคบุตรนั้น ประกอบด้วยความขัดแย้งชนิดเดียวโดดๆ ไม่ปรากฏเหตุการณ์ที่ประกอบด้วยความขัดแย้งอย่างซับซ้อนเลย

3.2 ถ้ามองลักษณะเช่นนี้ในแง่ความสามารถสร้างสรรค์ของกวี เราจะเห็นพัฒนาการของความสามารถนั้นอย่างเห็นได้ชัด เพราะ

3.2.1 กลอนนิทานเรื่องโคบุตร ซึ่งแต่งก่อนเรื่องสิงหไกรภพและพระอภัยมณี สุนทรภู่สร้างนาฏการและเหตุการณ์ในเรื่องนี้ด้วยความขัดแย้งชนิดเดียวโดดๆ และไม่ปรากฏเหตุการณ์ที่ประกอบด้วยความขัดแย้งอย่างซับซ้อนเลย

3.2.2 กลอนนิทานเรื่องสิงหไกรภพ ซึ่งแต่งก่อนเรื่องพระอภัยมณี และหลังเรื่องโคบุตร มีเหตุการณ์และนาฏการที่ประกอบด้วยความขัดแย้งอย่างซับซ้อนในปริมาณค่อนข้างมาก แต่ก็ยังมีเหตุการณ์ที่ประกอบด้วยความขัดแย้งชนิดเดียวโดดๆอยู่หลายช่วงหลายตอน

3.2.3 กลอนนิทานเรื่องพระอภัยมณี เป็นงานที่เป็นนาฏการและเหตุการณ์ที่ประกอบด้วยความขัดแย้งหลายชนิดหลายระดับอย่างซับซ้อนมากขึ้น มีเหตุการณ์ที่ประกอบด้วยความขัดแย้งชนิดเดียวโดดๆปรากฏน้อยมาก

จากข้อมูลเหล่านี้ เราสรุปได้ว่า ยิ่งกวีมีประสบการณ์และความชำนาญในงานสร้างสรรค์เชิงศิลปะ เว้นนี้มากเพียงใด งานที่กวีสร้าง

ก็จะมีปรากฏการณ์และเหตุการณ์ที่ประกอบด้วยความขัดแย้งอย่างซับซ้อน มากยิ่งขึ้นเพียงนั้น

4. การศึกษาวิเคราะห์ความขัดแย้งในวรรณกรรมเหล่านี้ จะช่วยให้เราเข้าใจ สรว ที่ทวิสี่ออกมาได้กระจ่างชัดมากขึ้นในบางกรณี เช่น การที่สุนทรภู่สร้างวรรณกรรมทั้งสามเรื่องนี้ให้มีความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์เป็นความขัดแย้งหลัก สุนทรภู่ต้องการจะสื่อความหมายอะไรบางอย่างนอกเหนือไปจากความสนุกสนานธรรมดาๆหรือไม่ การที่สุนทรภู่สร้างเหตุการณ์ที่ประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกอย่างเห็นได้ชัดในหลายกรณี สุนทรภู่มุ่งจุดประสงค์หรือที่ทัศนะเช่นไรต่อความขัดแย้งนี้ และทำไมสุนทรภู่จึง หลีกเลี่ยง หรือ เปียงเบน ไปให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างพ่อแม่กับลูกซึ่งเป็นคนไทยและอยู่ในระบบวัฒนธรรมไทยขึ้นเลย หรือ การเสนอเหตุการณ์ที่ประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมหรือเกราะหักกรรมนั้น ก็น่าสะท้อนให้เห็นถึงความมีเสรีภาพในการเลือกและการตัดสินใจที่สูงยิ่งของตัวละคร เป็นต้น เราจะเห็นได้ว่า การพิจารณาในประเด็นของความขัดแย้งจะช่วยให้เราเข้าใจและ เห็นความหมาย ที่ซ่อนเร้นอยู่ในนิทานเหล่านี้ในบางจุดบางตอนบางขั้นกว่าเดิม

ลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมสาม เรื่องของ

สุนทรภู่

ความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมสาม เรื่องของสุนทรภู่มี่ดังนี้

1. ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ (และศาสนา)
2. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถา
3. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม

4. ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก
5. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม
6. ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล
7. ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร
8. ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น
9. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจภูตผีปีศาจ
10. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

ในจำนวนความขัดแย้งเหล่านี้ ถ้าพิจารณาจัดกลุ่มตามแนวทางที่ให้ไว้ในตอนต้น ก็สามารถจัดกลุ่มความขัดแย้งทั้งหมดนี้ ได้เป็นประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

1. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ
 - 1.1 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม
 - 1.2 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถา
 - 1.3 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปีศาจ
2. ความขัดแย้งทางสังคม
 - 2.1 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน
 - 2.1.1 ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก
 - 2.1.2 ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล
 - 2.2 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม
 - 2.2.1 ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ (และศาสนา)
 - 2.2.2 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบกฏาภิเษม
 - 2.2.3 ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น
3. ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร

4. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (ปรากฏเป็นกรณีเล็กน้อย)

สุนทรภู่สร้างหรือกำหนดความขัดแย้งซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานในวรรณกรรมตามเรื่องของคน ควบความขัดแย้งชนิดต่างๆกันเป็นส่วนใหญ่ จะเห็นได้ว่า สุนทรภู่สร้างโครงเรื่องในวรรณกรรมของคน ควบความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติและ ความขัดแย้งภายในใจของตัวละครแทบทั้งสิ้น ส่วนความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้น แทบจะไม่มีกล่าวถึงอย่างสำคัญเลย*

ลักษณะรวมและลักษณะเฉพาะของความขัดแย้งในวรรณกรรมของสุนทรภู่ :

พิจารณาตามชนิด**

ความขัดแย้งที่ปรากฏเป็นลักษณะรวมในวรรณกรรมทั้งสามเรื่อง คือ ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ ซึ่งต่างก็เป็นความขัดแย้งหลักทั้งสิ้น

นอกจากนี้ยังมีความขัดแย้งชนิดอื่น ๆ ที่ปรากฏครบถ้วนดังนี้

* น่าจะหมายความว่า ผู้คนในสังคมไทยไม่ได้ประสบกับปัญหาความขัดแย้งในแง่กันอย่างจริงจังเลย หรือไม่ก็ แสดงว่า ชีวิตในสังคมไทยได้รับความสะดวกสบายจากธรรมชาติ จนผู้คนไม่รู้สึกถึงความโหดร้ายของธรรมชาติ.

** ดูรายละเอียดการแบ่งชนิดของความขัดแย้งในบทที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
หน้า 34.

1. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถา
2. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม
3. ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น
4. ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร

ความขัดแย้งที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเพียงสองเรื่อง มี

1. ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก
2. ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล
3. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม
4. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปีศาจ

ความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมเพียงเรื่องเดียว คือ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในเรื่องพระอภัยมณี และปรากฏเป็นความขัดแย้งปลีกย่อยของเรื่องเท่านั้น

สรุปได้ว่า ความขัดแย้งในวรรณกรรมของสุนทรภู่ นั้น ถ้าพิจารณาตามชนิดอย่างกว้าง ๆ แล้ว ปรากฏว่าทุกเรื่องประกอบด้วยความขัดแย้งที่มีลักษณะร่วมกันอย่างเห็นได้ชัด ส่วนลักษณะความขัดแย้งที่ปรากฏแปลกออกไปในเรื่องหนึ่งเรื่องใดเพียงเรื่องเดียวนั้น แทบไม่ปรากฏเลย

ลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของความขัดแย้งในวรรณกรรมของสุนทรภู่ :
พิจารณาตามกรณีความขัดแย้งของตัวละคร

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ (และศาสนา)

ลักษณะร่วม

วรรณกรรมทั้งสามเรื่องต่างประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ ซึ่งอยู่ในรูปของการใช้สัญลักษณ์ (เช่น ยักษ์ วิชาธร) แทนเผ่าพันธุ์อีกเผ่าพันธุ์หนึ่ง (ซึ่งไม่ใช่คนเผ่าพันธุ์เดียวกัน) เหมือนกัน เช่น ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ทุกกรณีในเรื่อง โคบุตร และ สิงหไกรภพ และ กรณีพระอภัยมณีกับนางผีเสื้อ ใน พระอภัยมณี

ลักษณะเฉพาะ

1. ความขัดแย้งในเรื่อง พระอภัยมณี ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของชนสองชนชาติจริงๆ (ไทยกับแขก และ ไทยกับฝรั่ง) โดยไม่ได้ใช้สัญลักษณ์แทน
2. ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ในเรื่อง พระอภัยมณี มีเรื่องความขัดแย้งระหว่างศาสนาเข้ามาเกี่ยวพันด้วยอย่างเห็นได้ชัด
3. ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ในเรื่อง โคบุตร ตัวละครซึ่งอยู่ในรูปของสัญลักษณ์แทนอีกเผ่าพันธุ์หนึ่งนั้น ส่วนใหญ่จะดำรงชีวิตอยู่โดดเดี่ยว หรือรวมกันเป็นกลุ่มเล็กๆ (ยกเว้นกรณีพญาวานร) ส่วนในเรื่อง สิงหไกรภพ นั้น ตัวละครประเภทนี้ส่วนใหญ่อยู่กันเป็นบ้านเมือง และมีการจัดตั้งทางสังคมอย่างถาวรแล้ว

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถา

ลักษณะร่วม

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถาในวรรณกรรมทั้งสามเรื่องปรากฏเหมือนกันอย่างเด่นชัดในกรณีของการทำเสน่ห์เวทมนต์ มีนาฏการและเหตุการณ์มากมาย ที่เกิดขึ้นจากการทำเสน่ห์และการแก้เสน่ห์เหมือนกัน

ลักษณะเฉพาะ

1. ความขัดแย้งชนิดนี้ในเรื่อง พระอภัยมณี มีกรณีการต่อสู้กันด้วยอำนาจคาถาอาคม (และอาวุธซึ่งแฝงอำนาจคาถาอาคม) ระหว่างตัวละครสองฝ่ายปรากฏอยู่ด้วย
2. ความขัดแย้งชนิดนี้ มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องน้อยลง ในเรื่อง

พระอภัยมณี และความขัดแย้งชนิดนี้ในบางประเด็น ก็สามารถตีความในแง่สัญลักษณ์ได้อย่างชัดเจน (ซึ่งเมื่อพิจารณาความขัดแย้งนี้ในแง่สัญลักษณ์แล้ว ความขัดแย้งดังกล่าวจะกลายเป็นความขัดแย้งชนิดอื่นไป)*

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม

ลักษณะร่วม

ไม่ปรากฏลักษณะร่วมเลย

ลักษณะเฉพาะ

1. ในเรื่องโคบุตร และสิงหไกรภพ ตัวเอกขัดแย้งกับระบบค่านิยม โดยการลักลอบได้เสียกับธิดาของเจ้าเมืองเหมือนกัน (กรณีโคบุตรกับนางอำพัน ในเรื่องโคบุตร และ กรณีสิงหไกรภพกับนางสร้อยสุภา ในเรื่องสิงหไกรภพ)
2. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยมในเรื่องพระอภัยมณีทั้งสามกรณี มีลักษณะแตกต่างจากความขัดแย้งชนิดเดียวกันนี้ในเรื่องโคบุตรและสิงหไกรภพโดยสิ้นเชิง ทั้งในแง่ลักษณะและแง่ความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง

ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น

ลักษณะร่วม

ตัวละครในวรรณกรรมทั้งสาม เรื่องของสุนทรภู่ต่างก่อการขบถต่อกษัตริย์ (รวมกรณีการขบถของทหารเมืองวาหุโลม ในเรื่องพระอภัยมณีไว้ในการพิจารณาด้วย)

ลักษณะเฉพาะ

1. การขบถของคองคามประลัยในเรื่องสิงหไกรภพ และการขบถของปุโรหิตใน

เรื่องโคบุตร ต่างเป็นการขบถที่ประสบความสำเร็จทั้งในแง่อำนาจและแง่ความชอบธรรม เหมือนกัน

2. การขบถของทหารเมืองวาหุโลม เป็นการขบถที่ได้รับความสำเร็จทั้งในแง่อำนาจและแง่ความชอบธรรม โดยสุนทรภู่เสนอข้อมูลให้เห็นอย่างชัดเจนว่ากษัตริย์ซึ่งถูกโค่นล้มเป็นกษัตริย์ที่ไม่ดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม

3. ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ที่ปรากฏในลักษณะการไม่ยอมให้ชนชั้นอื่นแข่งงานกับชนชั้นกษัตริย์นั้น เป็นลักษณะเฉพาะที่ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี เพียงเรื่องเดียว (กรณีศรีสุวรรณกับนางเกษรา)

ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร

ลักษณะรวม

ความขัดแย้งภายในใจของตัวละครที่ปรากฏในวรรณกรรมทั้งสามเรื่องเป็นความขัดแย้งทางจิตใจประเภทที่เรียกว่า Approach - Approach conflict เหมือนกัน

ลักษณะเฉพาะ

1. ในเรื่องพระอภัยมณี ปรากฏความขัดแย้งทางจิตใจประเภทที่เรียกว่า Avoidance - Avoidance conflict และ Approach - Avoidance conflict ด้วย

2. ความขัดแย้งภายในใจของตัวละครในเรื่องพระอภัยมณี ก่อให้เกิดนาฏกรรมและเหตุการณ์ที่มีผลต่อการดำเนินเรื่องอย่างมากมาย ขณะที่ความขัดแย้งภายในใจของตัวละครในเรื่องสิงหนไตรภพและโคบุตร ก่อให้เกิดนาฏกรรมในจุดเล็กๆ และไม่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องมากนัก

ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก

ลักษณะร่วม*

ไม่ปรากฏลักษณะร่วมอย่างเด่นชัด

ลักษณะเฉพาะ

1. พ่อแม่กับลูกที่มีความขัดแย้งกันอย่างชัดเจนใน เรื่อง สิ่งทไกรภพทุกกรณี ไม่ได้เป็นพ่อลูกกันแท้ๆ แต่จะอยู่ในฐานะของพ่อบุญธรรมกับลูกบุญธรรม
2. พ่อแม่กับลูกที่มีความขัดแย้งกันใน เรื่อง พระอภัยมณีทุกกรณี เป็นพ่อแม่ลูกกันอย่างแท้จริง

ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล

ลักษณะร่วม**

ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคลในเรื่อง โคบุตร และบางกรณีในเรื่อง พระอภัยมณี (เช่น กรณีนางสุวรรณมาลีกับนางลเวง และ กรณีนางเสาวคนธ์กับนางสุกาสวีน) เป็นความขัดแย้งในเรื่องความรักความหวังสามีเหมือนกัน

ลักษณะเฉพาะ

ความขัดแย้งชนิดนี้ในเรื่อง พระอภัยมณี ปรากฏมาหลายกรณี เช่น ความขัดแย้งระหว่างคนคี่กับคนเลว (กรณีสุกาสวีนกับชีเปลือย) ระหว่างตัวละครที่มีความโกรธแค้นอาฆาตกัน (กรณีนางลเวงกับเมืองผลิก) ความขัดแย้งระหว่างตัวละครที่มีทัศนคติไม่ตรงกัน (กรณีพระอภัยมณีกับสินสุวรรณและสินสุพทร) เป็นต้น

* เฉพาะในสองเรื่อง

** เฉพาะในสองเรื่อง

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม

ลักษณะรวม*

ตัวละครทุกตัวที่ประสบความขัดแย้งกับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม ต่างไม่สามารถเอาชนะ หรือหลีกเลี่ยง หรือป้องกันแก้ไขชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมของตนได้

ลักษณะเฉพาะ

1. การต่อสู้ของตัวละครกับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมในเรื่องพระอภัยมณี จะออกมาในรูปของการหลีกเลี่ยงหรือป้องกันแก้ไข (หมายความว่าตัวละครเชื่อและยอมรับอำนาจนั้น) แทบทั้งสิ้น (ยกเว้นกรณีศรีสุวรรณและพราหมณ์)

2. การต่อสู้กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมในเรื่องสิงหไกรภพ จะออกมาในรูปของการมุ่งมั่นเอาชนะชะตากรรมของตนทุกกรณี (และตัวละครมีที่ทำในทางปฏิบัติ อำนวยอำนาจลึกลับนั้นด้วย)

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปีศาจ

ลักษณะรวม**

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปีศาจ เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเนื่องจากตัวละครประเภทภูตผีปีศาจมุ่งทำร้ายตัวละครฝ่ายมนุษย์

ลักษณะเฉพาะ

ไม่ปรากฏอย่างเด่นชัด

* เฉพาะในสองเรื่อง

** เฉพาะในสองเรื่อง

การพิจารณาในประเด็นนี้ จะเห็นได้ว่า สุนทรภู่สร้างโครงเรื่องย่อยในวรรณกรรมนิทานของตนควมขัดแย้งหลายชนิดว่า ๆ กัน มีความขัดแย้งเพียงชนิดที่ปรากฏซ้ำกันเพียงสองเรื่อง และมีความขัดแย้งเพียงชนิดเดียวเท่านั้น ที่ปรากฏเฉพาะในเรื่องเดียวโดดๆ แต่ถึงแม้ว่าวรรณกรรมเหล่านี้จะสร้างนาฏการและเหตุการณ์ชนความขัดแย้งซ้ำๆกัน จนเรียกได้ว่า เป็นลักษณะรวมของความขัดแย้งในวรรณกรรมของกวีท่านกวีท่าน ความขัดแย้งซึ่งปรากฏซ้ำๆกันเหล่านี้ ยังมีความแตกต่างและความเหมือนกันในกรณีต่าง ๆ ของแต่ละเรื่องอย่างน่าสนใจอีกด้วย กรณีความขัดแย้งของตัวละครที่ปรากฏในวรรณกรรมเหล่านี้ มีส่วนหนึ่งซึ่งมีลักษณะร่วมกัน และอีกส่วนหนึ่งจะแตกต่างจากกลุ่มออกไปโดยเฉพาะ ลักษณะเฉพาะของกรณีความขัดแย้งเหล่านี้ปรากฏมากในเรื่อง พระอภัยมณี นี้ อาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถนำไปอธิบายได้ว่า เป็นสาเหตุที่ทำให้เรื่อง พระอภัยมณี ได้รับความสนใจ มากกว่าวรรณกรรมอีกสองเรื่อง

สภาพของสังคมและโลกทัศน์ของกวี : มองจากแง่ความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรม

การที่กวีตีความความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมของสุนทรภู่ในแง่การสะท้อนสภาพสังคมแห่งยุคสมัย และในแง่การแสดงโลกทัศน์ของกวีที่ต่อปัญหาความขัดแย้งนั้นๆนั้น ผู้เขียนมีความคิดพื้นฐานอยู่สามประการ

ประการที่หนึ่ง ในฐานะที่ความขัดแย้งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญยิ่งของการสร้างวรรณกรรมดังโคลงกล่าวมาแล้ว ฉะนั้น กวีต้องสร้างความขัดแย้งด้วยความพิถีพิถัน ต้องเลือกสร้างความขัดแย้งให้สอดคล้องกับจุดประสงค์พัฒนาของการและการเลือกของกวี เป็นสิ่งที่ควรได้รับการพิจารณา

ประการที่สอง ในฐานะที่กวีเป็นปัจเจกบุคคล ซึ่งอยู่ที่ใจเงินใจของสภาพ

แวดลอมทางสังคม งานของกวีจึงไม่ได้สร้างขึ้นมาลอยๆท่ามกลางความว่างเปล่า¹ วรรณกรรมนั้นเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นจากชีวิตจริงๆเป็นหลัก² เนื้อหาในวรรณกรรมเป็นสิ่งที่กวีปรุงแต่งขึ้นมาจากความเป็นจริงของชีวิตและสิ่งแวดลอมรอบตัว ฐิตา วัฒนกุล กล่าวว่ "วรรณกรรมเป็นผลผลิตของมนุษย์ เป็นไปตามสภาพการณ์ของแต่ละยุคสมัย โดยที่สิ่งแวดลอมในช่วงเวลานั้น มีอิทธิพลต่อนักประพันธ์หรือ เป็นตัวกำหนดเรื่องราวในวรรณกรรม"³ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความขัดแย้งในสังคมจริงๆในยุคสมัยของกวีกับความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรม จึงควรมีความสัมพันธ์กันอย่างเห็นได้ชัดเจนน

ประการที่สาม ในฐานะที่กวีเป็นผู้สร้างสรรค์ กวีจึงไม่เพียงแต่ถ่ายทอดหรือสะท้อนความขัดแย้งที่มีอยู่ในสังคมในยุคสมัยของกวีเพียงอย่างเดียว งานของกวีจะมีคุณค่าสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อกวีแสดงความคิดและมโนทัศน์ของคนที่มีความขัดแย้งเหล่านั้นลงไปด้วย โลกทัศน์ของกวีเช่นนี้ เป็นสิ่งที่จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจและมองเห็นเป้าหมายของกวีได้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

การศึกษานี้ ผู้เขียนจะแยกพิจารณาเป็นสองจุดย่อยๆ คือ จุดแรกจะพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างความขัดแย้งในสังคมจริงๆในยุคสมัยของกวีกับความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรม จุดต่อมาจะพิจารณาแง่โลกทัศน์ของกวีที่แสดงออกต่อปัญหาความขัดแย้งนั้นๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

¹Joseph Sherman , Contrasts in Drama , p.5.

²วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 171.

³ฐิตา วัฒนกุล แนวความคิดทางการเมืองในบทละครพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 2.

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนา

วรรณกรรมทั้งสามเรื่องของสุนทรภู่ที่ผู้เขียนนำมาศึกษานี้ นาฏการและเหตุการณ์ส่วนใหญ่ของโครงเรื่องเกิดจากความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนาเป็นสำคัญ การที่สุนทรภู่สร้างวรรณกรรมเหล่านี้โดยเลือกความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนาเป็นความขัดแย้งหลัก ชี้ชัดให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความคิดที่สุนทรภู่ต้องการแสดงออกกับสภาพสังคมในยุคสมัยของคนที่อย่างชัดแจ้ง สุนทรภู่คงไม่บังเอิญสร้างวรรณกรรมทั้งสามเรื่องนี้ให้มีความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนาเป็นความขัดแย้งหลัก โดยไม่มีความสัมพันธ์กับสภาพอันแท้จริงของสังคม ปัญหาที่น่าพิจารณาก็คือ ประการแรก ในยุคสมัยของสุนทรภู่มีความขัดแย้งชนิดนี้ปรากฏอยู่ในสังคมไทยหรือไม่ และถ้ามี มีอยู่มากน้อยเพียงใด ประการที่สอง การนำความขัดแย้งนี้มาเสนอในวรรณกรรม นอกจากเพื่อความสนุกสนานแล้ว สุนทรภู่ต้องการแสดงความคิดเห็นอะไรบ้างหรือไม่

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนาที่ปรากฏในสังคมไทยในยุคสมัยของสุนทรภู่ สามารถแยกพิจารณาได้เป็นสองกรณีใหญ่ๆ

กรณีแรก ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์หรือชนชาติ ระหว่างไทยกับชาติเพื่อนบ้าน

ชนชาติเพื่อนบ้านที่มีความขัดแย้งกับชนชาติไทย จนถึงขั้นทำสงครามกันในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชนชาติพม่า เขมร ญวน และมาลาญ

ความขัดแย้งระหว่างไทยกับพม่า

ความขัดแย้งระหว่างไทยกับพม่า ซึ่งทำให้เกิดสงครามมากมายหลายครั้งนั้น สืบเนื่องมาจากการพยายามของชนชาติหนึ่งที่จะขยายอิทธิพลของตนเข้าไปครอบงำอีกชนชาติหนึ่ง การสงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า

คิดค้นมาตั้งแต่คราวเสียดกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง พ.ศ.2310 มาจนสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกตามลำดับ ไทยกับพม่ารบกัน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 7 ครั้ง สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 1 ครั้ง และในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 2 ครั้ง¹ สึกที่ลำคองในช่วงนี้ ได้แก่ ก๊กเก้าทัพ ในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก* เป็นคน

สงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งสุดท้ายคือศึกเวียงตุง พ.ศ.2397 หลังจากนั้น พม่าต้องตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ซึ่งผลจากจุดนี้ ทำให้ความขัดแย้งที่ยืดเยื้อมาตลอดสามศตวรรษสิ้นสุดลงด้วย

ความขัดแย้งระหว่างไทยกับญวนและเขมร

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เขมรถูกเป็นเมืองขึ้นของไทย ส่วนญวนนั้น เริ่มต้นด้วยความสัมพันธ์อันดีต่อกัน แล้วกลายมาเป็นความขัดแย้งซึ่งก่อให้เกิดสงครามใหญ่โตในต่อมา ถนอม อานามวัฒน์ กล่าวว่

¹พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า หน้า 399-801.

* สุนีย์ แจ้งใจธรรม ได้สรุปผลการศึกษาไว้ในปริญญานิพนธ์เรื่อง "บุคคลและเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่" ว่า สุนทรภู่นำเหตุการณ์เรื่องศึกเก้าทัพ ตลอดจนยุทธวิธีของไทยในการต่อสู้กับพม่าครั้งนี้ไปแทรกไว้ในวรรณกรรมโดยตรง คือ ไปแทรกไว้ตอนศึกเก้าทัพที่เมืองยล็กในเรื่อง พระอภัยมณี (ดู รายละเอียดจาก สุนีย์ แจ้งใจธรรม บุคคลและเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่ หน้า204-209.)

"ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญวนในสมัยรัชกาลที่หนึ่ง แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ถือได้ว่าเป็นครั้งแรกที่ไทยกับญวนได้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และมีความสนิทสนมยิ่งกว่าสมัยใดในประวัติศาสตร์ ในสมัยอยุธยาที่ดี สมัยกรุงธนบุรีก็ดี ไทยกับญวนได้ทำสงครามกันบ่อยๆด้วยเรื่องเขมร จนทำให้ไทยรู้สึกว่ญวนไม่ได้เป็นมิตรต่อไทย และได้สร้างความไม่พอใจให้แก่ไทยอยู่ตลอดเวลา ครั้นมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ญวนเหมือนว่ ไทยได้ล้มเรื่องการทำสงครามกับญวนและความไม่พอใจในอดีตไว้ชั่วคราว ไทยกับญวนได้หันมาปรองดองและสร้างไมตรีกันอย่างสนิทสนม"¹

มูลเหตุแห่งความปรองดองกันนั้น เป็นเพราะเมืองญวนเกิดขบถ รัชทายาทญวน(องเชียงสือ)หนีมาพึ่งไทย ต่อมาเมื่อสามารถปราบขบถและรวมเวียดนามเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว รัชทายาทของคนี้ก็ได้เป็นกษัตริย์ญวน ทรงพระนามว่ พระเจ้าเวียดนามยาลอง แต่หลังจากนั้นก็เริ่มมีเรื่องบาดหมางกัน ปัญหาใหญ่ที่เป็นต้นเหตุแห่งความขัดแย้งคือปัญหาลาวและปัญหาเขมร ปัญหาเขมรนั้น "ทั้งญวนและไทยต่างถือว่เป็น เรื่องใหญ่ และต่างฝ่ายต่างพยายามที่จะเข้าไปมีอิทธิพลมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว และตั้งแต่สมัยรัชกาลที่2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นไป ไทยกับญวนก็เริ่มมีปัญหาขัดแย้งกันในเรื่องเขมรอีก"² และความขัดแย้งนี้ได้บานปลายมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และทำให้เกิดสงครามยึดเยื่อระหว่างไทยกับญวน(ในดินแดนเขมร)* เป็นเวลาถึง 14 ปี จึงสามารถตกลงสงบ

¹ ถนอม อานามวัฒน์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ขวน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 17.

² ถ. หน้า 33.

* ระหว่างสงครามนี้ ชนชั้นปกครองเขมรแตกออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งนิยมไทยและสนับสนุนไทย อีกฝ่ายสนับสนุนญวน

ศึกกันได้ สงครามครั้งนี้มีความสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินอย่างเหลือคณานับ*

เพื่อที่จะให้เห็นที่ท่าของฝ่ายไทยที่มีต่อญวนชัดเจนขึ้น ขอให้พิจารณาตอนหนึ่งของกระแสน้ำสิ่งตอบในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อเจ้าพระยาบดินทรเดชา ความว่า

"... วิสัยญวนไม่มีความสุจริต ยกตนข่มท่าน คิดแต่จะเอารักเอาเปรียบเลียบเลียมเอาทุกครั้งทุกที ตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ขอเอาเมืองบันทายมาศ ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็กันเอาเมืองเขมรไปเป็นสิทธิ์ของตัว มาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ ก็กันเอาเขตแดนเมืองเวียงจันทน์ไป เหลือที่จะทน ..."¹

หรือ พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่นักกองคักวง ซึ่งตอนหนึ่งมีข้อความว่า

"พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงสังเวชพระทัย เสียกายพระบวรพุทธศาสนา สงสารพญาเขมร อาณาประชาราษฎร์เมืองเขมรนัก คำว่ากล่าวการเป็นดังนี้ก็เพราะ

¹ ถนอม อานามวัฒน์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ญวน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 132. (อ้างจาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 152.)

* ดูรายละเอียดได้จาก

ถนอม อานามวัฒน์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ญวน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 73-173.

เจ้าพระยาบดินทรเดชา(สิง) อานามสยามยุทธ เล่ม 1 และ 2

(ก.ศ.ร. กุหลาบ รวบรวมคัดลอก)

องจัน จนพระศาสนาที่เมืองเขมรจะเสื่อมสูญสิ้น ทรงพระราชดำริจะรักษาพระ
บรรพพุทศาสนาเมืองเขมรไว้ให้มั่นคงถาวร ไม่ให้อ้ายญวนมิฉาติษฐิทำลายเสีย"¹

ความขัดแย้งระหว่างไทยกับมาลาญ

ไทยพยายามขยายอิทธิพลของตนเข้าไปในดินแดนมาลาญมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย
บางคราวหัวเมืองมาลาญเหล่านั้นตกอยู่ใต้อำนาจของไทย แต่บางคราวก็แข็งเมือง
เป็นอิสระ ความยุ่งยากในการปกครองหัวเมืองมาลาญนั้นปรากฏตลอดมา แต่ในช่วง
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปัญหาเกี่ยวกับหัวเมืองมาลาญเกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมากกว่าในรัชกาลอื่น ๆ² เช่น การขบถของเจ้าแขกเจ็ดหัวเมือง
ในปี พ.ศ. 2375 เป็นต้น ศาสตราจารย์วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา ได้กล่าวถึงสัมพันธ-
ภาพ ระหว่างไทยกับหัวเมืองมาลาญในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้
ดังนี้

"นโยบายของไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่จะเพิ่มพูนและขยายอำนาจการควบคุม
อาณาบริเวณแหลมมาลาญนั้น ทำให้คนไทยต้องมีภาระหนักอยู่ทางภาคนี้ตลอด
เวลา ความเคียดแค้นของชาวมาลาญที่ถูกข่มขู่ และการต่อต้านของพวกนี้

¹ ถนอม อานามวัฒน์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ญวน ในสมัยรัตน-
โกสินทร์ตอนต้น หน้า 132. (อัจจาก จดหมายเหคุ ร.3 จ.ศ. 1202 เลขที่ 25
เรื่องพระยาพิบูลย์กับพระยาพระเขมรเข้ามาขอพระองค์วางออกไปปกครองเมืองเขมร)

² ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองมาลาญ
ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ. 2325-2411) หน้า 131.

ยังทำให้เกิดปัญหายุ่งยากแก่ชาวไทยอยู่เสมอ นอกจากนี้ รัฐบาลสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังต้องเข้าไปพัวพันกับการแก่งแย่งแข่งขันกันระหว่างบรรดาสุสานแห่งรัฐเล็ก รัฐน้อยในมาลาญมากยิ่งขึ้นกว่าสมัยที่แล้วๆมา"¹

จะเห็นได้ว่า ความขัดแย้งระหว่างไทยกับชนชาติเพื่อนบ้านเหล่านี้ ล้วนนำไปสู่การรบราฆ่าฟันกันแทบทุกกรณี สาเหตุแห่งความขัดแย้งนั้น ก็มีพื้นฐานสำคัญอยู่ที่การที่ชนชาติหนึ่งเผ่าพันธุ์หนึ่งพยายามขยายอิทธิพลของตนเข้าไปครอบคลุมอีกชนชาติหนึ่ง (ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม) ข้อที่น่าสังเกตุก็คือ ความขัดแย้งเหล่านี้ปรากฏเด่นชัดมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ยกเว้นกรณีไทยกับพม่า) สุนทรภู่ในฐานะเป็นพลเมือง ย่อมได้รับอิทธิพลจากความขัดแย้งดังกล่าวนี้ไม่น้อยทีเดียว

กรณีที่สอง ความขัดแย้งระหว่างชนชาติไทยกับชนชาติฝรั่งตะวันตก

ความขัดแย้งระหว่างชนชาติไทยกับชนชาติฝรั่งตะวันตกนั้น มีความขัดแย้งทางศาสนาเข้ามามีส่วนพัวพันด้วยเป็นอย่างมาก ความขัดแย้งดังกล่าวนี้เห็นได้ชัดในสองช่วง ช่วงแรก เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นช่วงที่ฝรั่งตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศส เข้ามามีอิทธิพลทั้งในด้านการปกครองการเมือง และศาสนาเป็นอย่างมาก จนคนไทยเกิดปฏิกิริยาต่อต้าน (และปฏิกิริยาต่อต้านนี้ส่งอิทธิพลต่อเนื่องมาจนถึงสมัยหลังๆด้วย) ดังเช่น การที่ออกหลวงสรศักดิ์ทำร้ายเจ้าพระยาวิชาเยนทร์

¹ วอลเทอร์ เอฟ. เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้า (นิจ ทองโสภิต แปล)

"ส่วนออกหลวงสรศักดิ์นั้น ครั้นเห็นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์สีกเอาพระภิกษุสามเณร ออกมาทำราชการเป็นอันมาก ให้อ่อนในพุทธศาสนา ... จึงเข้าไปคอยเจ้าพระยาวิชาเยนทร์อยู่ที่อื่น เคนึงว่าราชการในพระราชวังนั้น ครั้นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ สมุหนายกฝรั่งเข้าไปพระราชวังแล้ว นิ่งว่าราชการ และหลวงสรศักดิ์เห็นได้ทีก็เข้า ชกปากเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ พันหักสองซี่"¹

เราอาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่ปี พ.ศ.2228 เป็นต้นมา ได้มีเพลงยาว ฎีกา ต่างๆ ที่กล่าวร้ายบาทหลวงฝรั่งเสส ตลอดจนการพิพาทระหว่างเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ กับออกหลวงสรศักดิ์ และรุนแรงถึงขั้นพระลงชกอกการขบถ ... ล้วนแต่เป็นปฏิกริยา ของคนไทยที่ต่อต้านบาทหลวงฝรั่งเสสแทบทั้งสิ้น² ความซัดแย้งนี้สิ้นสุดลง เมื่อพระ เพทราชาขึ้นครองราชสมบัติและขับไล่พวกฝรั่งเสสออกไป

ความซัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเห็นได้ชัดอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอน ต้น ศาสตราจารย์วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา กล่าวไว้ว่า

"ความลำบากที่พวกฝรั่งต้องประสบ ในการพยายามที่จะเปิดสัมพันธ์กับประเทศสยาม นั้น มีมูลเหตุสืบเนื่องมาแต่ความจริงที่ว่า คนไทยไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้อง ค้าขายแข่งกับฝรั่งเลย และโดยแท้ที่จริงแล้ว คนไทยไม่ปรารถนาที่จะค้ากับพวก พ่อค้าฝรั่ง จึงไม่โยคีที่จะเซ็นสัญญาใดๆกับพวกฝรั่ง เพราะเกรงว่าจะมีอันตราย ทางการเมืองเข้ามาพัวพันด้วย"³

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพงศาวดารฉบับพระราช ทัตถเลข หน้า 487.

²พลับพลึง มุลคีศิลป์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเสสสมัยอยุธยาใน รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา หน้า 249.

³วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ (นิจ ทองโสภิต แปล) หน้า 235.

และ

"การที่คนไทยไม่เต็มใจที่จะติดต่อกับฝรั่ง ก็เนื่องด้วยความไม่ไว้วางใจ ฝรั่ง โดยเฉพาะชาวอังกฤษ พวกจีนได้เตือนชาวไทยให้ระมัดระวังชาวอังกฤษ ให้ดี เพราะพวกนี้จะใช้อุบายหวานล่อมเอากำไรค่าขึ้นบังหน้า แล้วก็ขอตั้งโรงงานอุตสาหกรรม และในที่สุด ก็จะหาโอกาสเข้ายึดเอาบ้านเอาเมืองเสียเลย วิธีการนี้อังกฤษได้กระทำมาแล้วในอินเดีย การระมัดระวัง (John Crawford) ได้ประสบกับตนเองว่า 'ข้าราชการชาวไทยหลายท่าน ได้แสดงความฉลาดรู้เท่าทันฐานะของเราในอินเดีย ซึ่งฐานะอย่างนั้นไม่น่าจะรู้ได้เลย' พวกข้าราชการชาวไทยยังได้ตั้งปัญหาถึงชาติที่รักสันติ แต่ทำไมต้องมีกองทัพเรือใหญ่จัดเอาไว้"¹

สกลโล ชันติวรพงศ์ ได้กล่าวถึงเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงปรารถนาจะติดต่อกับฝรั่งตะวันตกไว้อีกว่า

"พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ทรงปรารถนาจะคบค้ากับฝรั่งตะวันตกเหล่านี้เลย อาจเป็นไปได้ว่า ทั้งนี้เพราะไทยไม่ไว้วางใจชาวตะวันตก เกรงจะเข้ามาก่อความยุ่งยากทางการเมือง เชนเดียวกับสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่ฮอลันดาและฝรั่งเศษ เข้ามาสร้างปัญหาทางการเมือง จนถึงกับก่อให้เกิดการจลาจลขึ้นในตอนปลายรัชกาล อีกประการหนึ่ง ทั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คงจะไม่ทรงมีพระราชประสงค์ และบรรดาขุนนาง ข้าราชการ ก็ไม่ปรารถนาที่จะให้ชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายแข่งกับพระองค์และขุนนางเหล่านั้น"²

¹ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้า (นิจ ทวง โสภิต แปล) หน้า 237.

² สกลโล ชันติวรพงศ์ ความสัมพันธ์ของไทยกับประเทศตะวันตก หน้า 13.

นอกจากเหตุผลทางการเมืองและการค้าแล้ว เหตุผลทางศาสนาก็เป็นต้นเหตุของความขัดแย้งที่เห็นได้ชัด ในตอนต้นสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ไม่ได้กีดกันการสอนศาสนาของพวกหมอสอนศาสนาเลย¹ แต่ตอนปลายรัชกาลได้เกิดความวิวาทระหว่างพระองค์กับหมอสอนศาสนาหลายกรณี* ความขัดแย้งทางศาสนาเห็นได้ชัดเจนอีกจากผลสำเร็จของคณะหมอสอนศาสนา เพราะหมอสอนศาสนา นั้น ไม่สามารถชักจูงคนไทยให้นับถือศาสนาคริสต์ได้เลย ศาสตราจารย์เวลลา ได้กล่าวว่

"พระสังฆราชคาทอลิกในสมัยนั้น ได้เขียนรายงานเกี่ยวกับพวกโปรแตสแตนต์ไว้ว่า ภายใน 27 ปี มีพวกคนจีนเข้ารีตไม่ถึง 27 คน พวกที่เข้ารีตก็มีแต่พวกที่ร่วมงานด้วยเท่านั้น ท่านสังฆราชยังได้ยอมรับว่า พวกคาทอลิกกลับได้รับความสำเร็จน้อยกว่านั้น มีพวกที่มาเข้ารีตบ้างเล็กน้อย เฉพาะแก่พวกจีนเท่านั้น"²

อย่างไรก็ตาม หลังสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกเหล่านั้นมากยิ่งขึ้น จนถึงขั้นที่ไทยต้องถูกบีบบังคับให้เสียเปรียบทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ การศาล ตลอดจนต้องเสียเงินแดนลาว เขมร และหัวเมืองมาลาญให้แก่ฝรั่งเศสและอังกฤษไปในสมัยรัชกาลที่สี่และสมัย

¹วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ (นิธิ หงษ์โสภิต แปล) หน้า 69.

²ดู หน้า 72 (citing Pallegoix , Description du Royaume Thai ou Siam , vol.2, Lagny, 1854, p.315,319.)

* ดูรายละเอียดจาก แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ หน้า 70-72.

รัชกาลที่ห้า และในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ คนไทยก็ได้แสดงปฏิกิริยาต่อต้านฝรั่งตะวันตกมากขึ้น

จากที่กล่าวมานี้ เราจะเห็นได้ว่า สังคมไทยในยุคสมัยที่สุนทรภู่มีชีวิตอยู่ (สุนทรภู่เกิด พ.ศ.2329 สมัยรัชกาลที่หนึ่ง และถึงแก่กรรม พ.ศ.2398 สมัยรัชกาลที่สี่ สุนทรภู่อผลิตผลงานปรากฏมากในสมัยรัชกาลที่สองและรัชกาลที่สาม) มีความขัดแย้งทางชนชาติเผ่าพันธุ์กับชนชาติเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะกับพม่าและญวนอย่างรุนแรง และปีความขัดแย้งทั้งทางเชื้อชาติและศาสนากับฝรั่งตะวันตกอย่างเห็นได้ชัด (แต่ ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งตะวันตกนั้น มารุนแรงมากในปลายสมัยรัชกาลที่สี่ถึงสมัยรัชกาลที่ห้า) ผู้เขียนจึงเชื่อว่า ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ดังปรากฏเป็นความขัดแย้งหลักในวรรณกรรมของสุนทรภู่นั้น มีความสัมพันธ์กับความขัดแย้งระหว่างชนชาติและศาสนาของสังคมไทยในสมัยนี้เป็นอย่างมาก และความสัมพันธ์นี้^๕จะแยกได้เป็นสองประเด็น คือ

ประเด็นแรก ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์กับชนชาติเพื่อนบ้าน (รวมทั้งชนชาติอื่นๆในเอเชีย) สุนทรภู่อจะสะท้อนออกมาให้ปรากฏในวรรณกรรมของตน โดยการแอบแฝงอยู่ในรูปของความขัดแย้งระหว่างมนุษย์ (คนไทย) กับยักษ์มาร (ชนชาติอื่นๆ)* ดังเช่น

* นี่เป็นการตีความว่า สุนทรภู่อได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมเรื่องการเรียกชื่อชนชาติอื่นในเชิงเหยียดหยามดูถูกด้วย หลักฐานในวรรณกรรมของสุนทรภู่อสนับสนุนการตีความเช่นนี้อย่างแน่ชัด (โปรดดูรายละเอียดในหน้า 87-88) ถึงแม้ว่าการตีความนี้จะไม่ขัดแย้งนักถ้าเปรียบเทียบกับประเด็นที่สอง แต่ก็พอจะมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างความขัดแย้งในวรรณกรรมกับความขัดแย้งในสังคมจริงๆได้ ข้อที่ควรคำนึงก็คือ กวีอาจนำเพียงสาระสำคัญของเหตุการณ์ (คือชนชาติสองชนชาติก็มีความขัดแย้งและทำสงครามกัน) ไปปรับปรุงด้วยขบวนการเชิงกวี (โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีนิยมในการใช้สัญลักษณ์ยักษ์หรือมนุษย์) โดยมิได้นำข้อเท็จจริงอื่นๆไปประกอบด้วยเลยก็ได้ เราจึงมองไม่เห็นความสัมพันธ์นี้อย่างกระจ่างชัด

ความขัดแย้งที่ปรากฏในเรื่อง โคบุตร และเรื่อง สิงห์ไกรภพ รวมทั้งความขัดแย้งทางเผ่าพันธุ์ในเรื่อง พระอภัยมณี บางกรณีก็น่าสนใจ (เช่น กรณีนางผีเสื้อกับพระอภัยมณี กรณีนางเสาวคนธ์กับเจ้าวาหุโลม* เป็นต้น)

ประเด็นที่สอง ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนาของคนไทยกับชาวฝรั่งตะวันตก สุนทรภู่สะท้อนความขัดแย้งนี้ออกมาอย่างชัดเจนในเรื่อง พระอภัยมณี ความสัมพันธ์ระหว่างความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมกับความขัดแย้งที่มีอยู่ในสังคมจริงๆ ในประเด็นนี้ เห็นได้กระจ่างชัดโดยไม่ต้องอาศัยการตีความใดๆ

การเสนอเรื่องราวของความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนาในวรรณกรรมดังกล่าวมานี้ สุนทรภู่ได้แสดงโลกทัศน์ของคนที่มีความขัดแย้งเหล่านี้ไว้หลายแง่หลายมุมด้วยกัน ดังนี้

1. ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์และศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมของสุนทรภู่ทุกกรณี ล้วนสุดลงด้วยการที่มนุษย์หรือคนไทยสามารถเอาชนะหรือมีอิทธิพลเหนือกว่าคู่แข่งเสมอ ลักษณะเช่นนี้เป็นเรื่องปกติที่ควรต้องแสดงความรู้สึก "เหนือกว่า" แห่งเผ่าพันธุ์ของตน หรือ ความรู้สึกชาตินิยมออกมา

2. การที่คนเผ่าพันธุ์หนึ่งจะยอมอ่อนน้อมหรือยอมอยู่ใต้อิทธิพลของคนอีกเผ่าพันธุ์หนึ่งนั้น ขึ้นอยู่กับเหตุผลเพียงประการเดียว คือ ความมีอำนาจ เห็นได้ว่า คนเผ่าพันธุ์หนึ่งจะยอมอยู่ใต้อำนาจของคนอีกเผ่าพันธุ์หนึ่งเมื่อตัวเองไม่สามารถต่อสู้หรือหลีกเลี่ยงได้แล้วเท่านั้น ลักษณะนี้แสดงให้เห็นชัดเจนในเรื่อง โคบุตร และกรณีนางเสาวคนธ์กับเจ้าวาหุโลม ในเรื่อง พระอภัยมณี ความกិតที่สุนทรภู่เสนอในกรณีนี้ก็คือชนชาติแต่ละชนชาติต่างมีความทะนงในเผ่าพันธุ์ และใฝ่ฝันความเป็นอิสระ ไม่มีชนชาติใด เผ่าพันธุ์ใดยอมอ่อนน้อมต่อชนชาติอื่นโดยเหตุผลนอกจากนี้เลย

* เจ้าวาหุโลมนั้น สุนทรภู่บรรยายว่าเป็นยักษ์ (ดูรายละเอียดในหน้า 87-88)

3. การผสมผสานทางเผ่าพันธุ์ และแนวความคิดเชิงสากลนิยมในเรื่องเผ่าพันธุ์

สุนทรภู่ได้แสดงโลกทัศน์ในเรื่องการผสมผสานทางเผ่าพันธุ์ และแนวความคิดเชิงสากลนิยมเรื่องเผ่าพันธุ์ไว้อย่างน่าสนใจมาก โลกทัศน์ที่เสนอนั้นจะอยู่ในรูปของการรวมกัน (amalgamation) ซึ่งเป็นการผสมผสานทางเผ่าพันธุ์โดยการแต่งงานกันระหว่างคนสองเผ่าพันธุ์แทบทั้งสิ้น เห็นได้จากกรณีต่างๆ ดังนี้

การที่รามวงศ์ (มนุษย์) ได้นางแก้วกิริ (ยักษ์) เป็นมเหสี ในเรื่อง สิงห์ไกรภพ
 การที่สิงห์ไกรภพ (มนุษย์) ได้นางเทพกนิษฐา (ยักษ์) เป็นมเหสี ในเรื่อง สิงห์ไกรภพ

การที่พระอภัยมณีได้นางผีเสื้อและนางเงือกเป็นเมีย จนได้ให้กำเนิดบุตรคือ สีนสมุทร และ สุกสาคร ตามลำดับ ในเรื่อง พระอภัยมณี

การที่ตัวละครชายฝ่ายไทย (พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ สีนสมุทร สุกสาคร) มีเมียเป็นฝรั่ง (นางลเวง นางรำภาสะหรี นางบุพผางา นางสุคลาสิวัน) จนได้ให้กำเนิดบุตร (มังคลา วลายุกา วายุพัฒน์ หัสกัณ ตามลำดับ) ในเรื่อง พระอภัยมณี

การที่สุนทรภู่แสดงโลกทัศน์เช่นนี้ น่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริงในยุคสมัยด้วย เพราะถึงแม้ว่า คนไทยกับชนชาติใกล้เคียงอื่นๆ จะมีความขัดแย้งกันมากมายก็ตาม แต่ขณะเดียวกันก็มีการแต่งงานระหว่างคนไทยกับชนชาติอื่นๆ ปรากฏอยู่ด้วย สังคมไทยเป็นสังคมที่มีการผสมผสานทางเผ่าพันธุ์มานานแล้ว ลว ลูแบร์ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาเมืองไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บันทึกไว้ว่า

"เลือกชาวสยามนั้นระคนปนกับเลือกชาวต่างค้ำวอยู่มาก โดยไม่ต้องนับพวกมอญหรือลาว ซึ่งข้าพเจ้ามีความเห็นว่า เกือบจะเป็นชนชาติเดียวกับชาวสยามเอาทีเดียว จึงไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยทีเดียวว่า เมื่อครั้งกระโน้นคงมีคนต่างค้ำวหลาย

ชาติหลายภาษาอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในสยาม ... กล่าวกันว่า ในเมือง
สยามนั้น มีชนชาติต่างๆ เข้าไปพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ถึง 40 ชาติ"¹

อย่างไรก็ตาม การแต่งงานระหว่างคนไทยกับคนชาติอื่นนั้น จะเป็นการ
แต่งงานกันเฉพาะคนชาติเอเชียด้วยกันเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งนอกจากพวกมอญ พวกลาว
แล้ว การแต่งงานกับคนชาติอื่นที่เห็นได้ชัดก็คือการแต่งงานกับคนจีน

คนจีนนั้น เป็นชาวต่างประเทศพวกแรกที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับไทย ตั้งแต่
สมัยสุโขทัย และได้ตั้งหลักแหล่งการค้าและท่าจอดเรือหลายแห่งในบริเวณอ่าวไทย²
การติดต่อกับจีนในสมัยอยุธยากว้างขวางมากขึ้น จนชาวจีนบางคนได้รับราชการเป็น
ขุนนาง และประกอบอาชีพอื่น ๆ อย่างเป็นล่ำเป็นสัน ได้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ทั่วไป
และได้แต่งงานกับหญิงไทยอีกด้วย³ ยิ่งมาในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระพุทธเจ้าหลวง คนจีนก็ยังอพยพเข้ามาในเมืองไทยมาก
ยิ่งขึ้น คนจีนที่อพยพเข้ามาในช่วงต้นๆ ส่วนใหญ่จะแต่งงานกับหญิงไทย และมีลูก
หลานกลายเป็นคนไทยไปหมด⁴ แต่มาในช่วงหลัง เมื่อคนจีนอพยพนามากขึ้น ประกอบ

¹ เคน ล่า ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1 (สันต์ ท. โกมลบุตร
แปล) หน้า 45.

² พลจตุล อังกินันท์ บุพบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 7.

³ G. William Skinner , Leadership and Power in
Chinese Community of Thailand , p.3.

⁴ วัลลภา บุรุษพัฒน์ "ความเป็นมาของชาวจีนในประเทศไทย" ชาวจีนใน
ประเทศไทย หน้า 26.

กับการได้รับอิทธิพลจากลัทธิชาตินิยมที่กำลังแพร่หลายอยู่ในเมืองจีน ทำให้คนจีนเหล่านี้มีการแก่งงานกับคนไทยน้อยลง

จะเห็นได้ว่า ลักษณะการผสมผสานทางเผ่าพันธุ์ โดยการแก่งงานกันนั้น ปรากฏอยู่ในสังคมมาก่อนสมัยของสุนทรภู่แล้วอย่างเห็นได้ชัด (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแก่งงานระหว่างคนไทยกับชนชาติเพื่อนบ้านที่นับถือศาสนาพุทธด้วยกัน) ฉะนั้น การที่สุนทรภู่เสนอโลกทัศน์ดังกล่าว จึงสอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคม และไม่ น่าแปลกประหลาดประการใด แต่การที่สุนทรภู่เสนอโลกทัศน์ให้มีการแก่งงานระหว่าง คนไทยกับฝรั่ง (ซึ่งนับถือศาสนาคนละศาสนา) นั้น เป็นเรื่องที่ยกนข้างแปลกอยู่มาก เพราะแม้แต่กฎหมายในสมัยนั้น ก็ยังมีข้อห้ามไม่ให้คนไทยมีความสัมพันธ์ทางเพศกับคน ชนชาติฝรั่ง (และชนชาติอื่นๆซึ่งไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ) ไว้อย่างชัดเจน

* ค่ายสเบเคจ้พระพุทฺธิเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาฯ คำทริสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ทุกวันนี้ แหกฝรั่งอังกฤษกุลาละลาญนาๆ ประเทศ เข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภาร เป็นอันมาก แคนี่สืบไปเมื่อหน้า ห้ามอย่าให้ไหมอญดูลาวลักลอบไปช่องเสพเมณฑรรรมค้ายแซก ฝรั่งอังกฤษกุลาละลาญ ซึ่งถือฝ่ายมิคณาทริฐีเพื่อจะมีให้ฝูงทวยรบบทร ไปสู่อบายทุกข ให้อยู่ตามสัมมาทริฐี อย่าให้ระคนปนกัน ฝ่ายเจ้าหม่มุนนายจะได้บานพแนกแจกหมู ไพร่หลวงตามกฎยานพแนกสำหรับแผ่นดินสะควก ถ้าผู้ใดมีพังลอบลักไปช่องเสพ เมณฑรรรมค้ายผู้ถือมิคณาทริฐี พิจารณาสืบสาวจับได้ จะเอาตัวผู้ซึ่งไปช่องเสพ ค้ายฝ่ายมิคณาทริฐีเป็นโทษถึงสิ้นชีวิต . . . " ¹

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 98-99.

* ทิวสะกตการันต์และวรรณคดีตามคัมภีร์ทั้งหมด

เมื่อดูจากแง่นี้ จะเห็นว่าโลกทัศน์ในแง่นี้ของสุนทรภู่ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องพระอภัยมณี) มีลักษณะที่ก้าวหน้าอยู่มากทีเดียว

ส่วนความคิดเชิงสากลนิยมในเรื่องเฝ้าพันธุนั้น สุนทรภู่ได้แสดงโลกทัศน์เช่นนี้อย่างเด่นชัดในเรื่องพระอภัยมณี โดยผ่านตัวละครฝ่ายนักบวช(หรือตัวละครฝ่ายปัญญา) คือ พระโยคีและบาทหลวงบีโป

พระโยคี ความคิดในเชิงสากลนิยมเรื่องเฝ้าพันธุในพระอภัยมณีที่แสดงออกโดยผ่านพระโยคี ก็คือ การที่พระโยคีไม่แสดงความรังเกียจ หรือแยกความแตกต่างทางเชื้อชาติเฝ้าพันธุของบุคคลต่างๆ บนเกาะแก้วพิสดารจึงพรั่งพร้อมไปด้วยคนหลายชาติหลายภาษา และคนเหล่านี้ก็อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

"ฝ่ายโยคีที่อยู่บนภูเขา

ทั้งจีนจามพรหมณ์แขกไทยชวา

เป็นร้อยคนปรนนิบัติอยู่เข้าคำ

เป็นเหล่าล้อมพร้อมหน้าเวลานั้น

กับคนเหล่าเหลือคยาหลายภาษา

วิคันทาฝรั่งพรั่งพร้อมกัน

บ้างต้มน้ำเก็บลูกไม้มาให้ฉัน

บ้างนวดพันปรนนิบัตินั่งพิศวี"¹

บาทหลวงบีโป ความคิดเชิงสากลนิยมเรื่องเฝ้าพันธุของบาทหลวงบีโปเห็นได้ชัดจากคำเสนอแนะที่เขียนไว้ให้นางลเวง

"....."

- ว่าถึงยุคทุกภาษาจะมาปน

พระอภัยอย่าให้หมายทำร้ายเขา

เป็นคู่สร้างนางลเวงวันพามา

เป็นลายลักษณ์อักษรชาติสิงห์

ด้วยตั้งต้นแต่ลูกสาวเจ้าดังกา

จะสูญเฝ้าพงศ์ชาติพระศาสนา

ถึงใครตายยุคแล้วไม่แคล้วกัน"²

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 147.

²ก. หน้า 592.

นอกจากนี้ พระอภัยมณีก็ยังได้แสดงทัศนะเช่นนี้ เบื่อกล่าวกับนางเงือกว่า

<p><u>"ถึงต่างชาติวาสนาได้มาพบ</u> เจ้าโฉมงามทรามลงนวนวลละออง ประเวณีมีทั่วทุกตัวสัตว์ <u>นาคมนุญย์ครุฑาสุราลัย</u></p>	<p><u>ก็ควรยกเคียงชมประสมสอง</u> อย่าขัดข้องคิดหมางระคางใจ ไม่ว่ากีดห้ามปรามตามวิสัย <u>สุดแต่ใจปรองดองจะครองกัน"</u>¹</p>
---	---

การเสนอความคิดในเรื่องการผสมผสานทางเผ่าพันธุ์และความคิดเชิงสากลนิยมในเรื่องเผ่าพันธุ์นั้น เป็นจุดเด่นที่แตกต่างจากการกล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะกรณีของชนชาติไทยกับชนชาติฝรั่งนั้น สุนทรภู่เสนอโลกทัศน์ที่แตกต่างจากยุคสมัยของคนไปเป็นอันมาก เพราะขณะที่คนไทย (โดยเฉพาะชนชั้นปกครอง) แสดงความรังเกียจ ความหวาดระแวง และความไม่ปรารถนาจะคบค้ากับฝรั่งนั้น สุนทรภู่กลับเสนอโลกทัศน์ในเชิงสากลนิยมออกมา ซึ่งน่าจะเป็นโลกทัศน์ที่คัดค้านกับความรู้สึกร่วมสมัย จากจุดนี้ เราจะเห็นเป้าหมายประการหนึ่งของสุนทรภู่ ในการเสนอเรื่องราวของความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ในวรรณกรรมของตน กล่าวคือ เป็นการเสนอความขัดแย้งเพื่อนำไปสู่โลกทัศน์ที่ว่า ชาติทุกชาติ เผ่าพันธุ์ทุกเผ่าพันธุ์ย่อมมีการผสมกลมกลืนกัน รักกัน เข้าใจกัน และอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

¹ พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 154.

ได้ในอนาคต โลกทัศน์ดังกล่าวนี้ สุนทรภู่เสนอไว้อย่างแจ่มชัดที่สุดในเรื่องพระ-
อภัยมณี เมื่อมองจากความคิดเช่นนี้ เราจะเห็นว่า สุนทรภู่เป็นผู้มีโลกทัศน์กว้าง
และทันสมัยยิ่งสำหรับยุคนั้น *

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถา

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถา ปรากฏในวรรณกรรม
ของสุนทรภู่ทั้งสามเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจ
เสน่ห์ยาแฝด คนไทยทุกยุคทุกสมัยต่างมีความเชื่อเรื่องคาถาอาคมในการทำเสน่ห์
กันค่อนข้างมาก วรรณคดีไทยซึ่งเป็นเรื่องของไทยแท้ๆ เช่น ลิลิตพระลอ ขุนช้าง-
ขุนแผน ปรากฏความขัดแย้งชนิดนี้ชัดเจนกว่าในเรื่องพระอภัยมณี เซวาติเออร์ เดอะ
ฟอร์บัง ชาวฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาอยู่ในเมืองไทยระยะหนึ่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์
ได้กล่าวพาดพิงถึงเรื่องนี้ ไว้ในจดหมายเหตุของเขาว่า

* สิ่งที่น่าคิดจุดหนึ่งในเรื่องนี้ก็คือ ในสมัยของสุนทรภู่นั้น แม้จะมีความขัดแย้ง
กับฝรั่งตะวันตกอยู่บ้าง แต่ความขัดแย้งนั้นเกิดขึ้นเนื่องจากฝ่ายไทยเป็นผู้กำหนด
เป็นสำคัญ เมื่อสุนทรภู่ออกเดินทางแล้ว ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งจึงรุนแรง
มากขึ้น อิทธิพลของลัทธิล่าอาณานิคมและเรือปืนอันทรงอำนาจได้ทำความเจ็บช้ำให้
แก่คนไทยเป็นอย่างยิ่ง จนก่อให้เกิดกระแสต่อต้านฝรั่งขึ้นอย่างมาก ถ้าสุนทรภู่อุ
ดมเห็นสภาพการณ์เช่นนี้ สุนทรภู่อะยังยืนยันความคิดเชิงสากลนิยมในเรื่องเฝ้าพันธุ
ของตนอยู่อีกหรือเปล่า

"ล้วงมาอีกสามวัน คนไทยจับแขกมักกะสันมาได้คนหนึ่ง ผู้ตั้งลอนศาสนาได้ให้โอวาทมันยี่คยาว แต่ไม่เป็นประโยชน์อะไรเลย อ้ายคนสกุลนั้นถามว่า ถ้าเข้ารีตเป็นศาสนิกชนแล้ว จะให้มันรอกชีวิทหรือไม่ เราตอบว่าไม่รอกไปได้ มันจึงพูดว่า ไหนๆจะต้องตายแล้ว จะไปสวรรค์หรือนรกก็เหมือนกัน ข้าพเจ้าจึงสั่งให้ตัดคอมันเสีย คนไทยคนหนึ่งเห็นข้าพเจ้าจะเอาหัวแขกมักกะสันเสียบหอกประจานไว้ จึงวอนขอย่าให้ทำเช่นนั้น บอกว่า เวลากลางคืนคงมีคนมาลักศีรษะไปทำเสน่ห์เป็นแน่"¹

ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องคาถาอาคมมักจะเป็นพวกพรานหม่นหรือพระสงฆ์ ชาวต่างประเทศคนหนึ่ง ได้กล่าวไว้ว่า "พระสงฆ์เป็นจำนวนมากที่เคียวไค้ทั้งคนเป็นอาจารย์ประสิทธิ์ประสาทเครื่องรางของขลัง เป็นหมอน้ำมนต์ เป็นหมอเสน่ห์ และเป็นเจ้าตำรับทางคาถาอาคม"² ความเหลวไหลในวงการคณะสงฆ์เช่นนี้ เป็นแรงกระตุ้นประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการปฏิรูปคณะสงฆ์ โดยการจัดตั้งคณะสงฆ์นิกายใหม่คือ ธรรมยุตินิกายขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ เซวาลิเออร์ เคอะ พอร์บิง ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 จดหมายเหตุพอร์บิง
หน้า 126-127.

² วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ (นิจ ทองโสภิต แปล)
หน้า 62. (อ้างจาก Reginald Le May . Siamese Tales Old and New , London , Nael Dauglas , 1930 , p.20,22,89.)

การทำเสน่ห์หรือการใช้คาถาอาคมในกรณีต่างๆ เกิดเป็นคดีฟ้องร้องกันหลายคดี ในกฎหมายเก่าก่อนใช้ประมวลกฎหมายอาญา ร.ศ. 127 ได้บัญญัติความผิดของการทำเวทมนต์คาถาไว้หลายบท* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงออกประกาศเกี่ยวกับเรื่องนี้หลายคราวด้วยกัน เช่น หมายประกาศพระราชกระแสซึ่งทรงคัดสินโทษจีนเสงอำแดงอิมผู้ทำวิชาอาคม ความว่า

"ด้วยจีนเสงฉิว อำแดงอิมภรรยา ตั้งบ้านเรือนจอกแพอยู่ใกล้บ้านพระยาสามภพพายัพจับได้กระตังกระตางมีชื่อพระยาสามภพพายแลภรรยา แลชื่อเจ้าจอมข้างใน อยู่ในพื้นกระตัง แล้วมีหมากพุกำหนึ่ง เทียนเล่มหนึ่งจุดลอยมา ... จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า กิริยาที่จีนเสงทานั้นเหมือนคนเสียจริต ถ้าว่าเพศบ้านเพศเมืองอันนี้ คนไม่ถือว่าเขียนชื่อกระตังวิชาให้ป่วยไข้ล้มตาย เกิดว่าเพราะพิศขมบต่างๆ ได้ แล้วถ้าราษฎรไม่สะดุ้งสะเทือนต่อการอย่างนี้แล้ว ก็ควรจะคัดสินว่า กิริยาของคนเสียจริตให้เป็นแล้วเลิกไป แต่เพราะเพศว่าเพราะพิศแลวิชาการต่างๆ มากนัก จนเป็นทางที่หาถิ่นของพวกทำวิชา พวกหนึ่งอ้างว่าเป็นหมอทำ พวกหนึ่งอวดว่าเป็นหมอแก้ ฝ่ายผู้ที่เชื่อก็สอกล่าเสียดสินจ้างสินบนมาให้กระตังกันบ้าง ที่สงสัยว่าถูกกระตังก็มากันมาแกวุ่นไปต่างๆ เพราะฉะนั้น พระราชกำหนดกฎหมายเก่า จึงว่าให้จับคนเป็นขมบผีปอบฆ่าเสียก็มี แล้วถ้าจับเลขยันต์ได้ในกำลังคุมความ ให้ปรับคดีเป็นแพ้ แลมีเบี้ยปรับก็มี แลอย่างแต่ก่อนแพทย์หมอที่อวดว่า มีวิชาได้ทำเสน่ห์เล่ห์มนต์ หรือจะทำให้ป่วยไข้ล้มตาย ถ้าการเกี่ยวข้องเข้ามาในพระราชวัง แลข้าราชการก็ไต่ลงพระราชอาญาถึงประหารชีวิตเสียก็มี จำไว้ณคุกก็มี เป็นตัวอย่างมาหลายเรื่องหลายราย"²

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่สี่ พ.ศ. 2394-2404 หน้า 419-420.

*ดูรายละเอียดได้จาก กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 173-181.

การที่สุนทรภู่กล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถา(รวมทั้งอำนาจภูตผีปีศาจต่างๆ) จึงเป็นการสะท้อนสภาพความเป็นไปของสังคมในยุคสมัยของตนอย่างเห็นได้ชัด แต่อย่างไรก็ตาม การสะท้อนสภาพสังคมในกรณีนี้ สุนทรภู่ได้ลดความสำคัญของความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถาลงไปเป็นอันมากเมื่อแต่งเรื่องพระอภัยมณี ทั้งนี้โดยพิจารณาจากเหตุผลสองประการ คือ

ประการที่หนึ่ง เรื่องกาถาอาคม อำนาจเวทมนต์ หรืออำนาจอาวูฐวิเศษต่างๆที่ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่กำหนดให้มีความสำคัญน้อยกว่าความสามารถและสติปัญญาของมนุษย์ หรือ กล่าวได้ว่า สุนทรภู่กล่าวถึงเรื่องเหล่านี้ไปตามอิทธิพลของยุคสมัยเท่านั้น แต่ ความคิดอันแท้จริงแล้ว สุนทรภู่เชื่อในเรื่องอำนาจเหล่านี้น้อยกว่าอำนาจแห่งความสามารถและสติปัญญาของมนุษย์ สุนทรภู่ได้แสดงโลกทัศน์นี้ไว้อย่างชัดเจนในเรื่องพระอภัยมณี

ประการที่สอง เรื่องการทำเสน่ห์ของฝ่ายนางลเวงในเรื่องพระอภัยมณีนั้น เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้ว เห็นได้ชัดว่า การทำเสน่ห์ที่สุนทรภู่เสนอไว้นั้น (ทั้งในคำนำเรื่องมือและวิธีการ) เป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจแห่งบุคลิกลักษณะและรสแห่งงาม-กมล มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของอำนาจคาถาอาคม*

* ดูรายละเอียดในหน้า 109-111

** ดูรายละเอียดในหน้า 115-120 และวิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้กล่าวไว้ด้วยว่า "ในวรรณคดีโบราณเวทมนต์คาถาเป็นสัญลักษณ์ (Symbol) เราต้องตีความและหยั่งลึกลงไปถึงความหมายที่แฝงอยู่ ในเรื่องพระลอ นางเพื่อนนางแพงใบ้ จำเป็นต้องอาศัยอำนาจของปู่เจ้าที่ดึงคูให้พระลอเสด็จมาหานาง ไก่แก้วหรือเวทมนต์ที่ดึงคูพระลอนั้นก็คือ เสน่ห์แห่งบุคลิกลักษณะนั่นเอง" (วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 48)

จากการพิจารณาเช่นนี้ ผู้เขียนเห็นว่าการสร้างนาฏการและเหตุการณ์จากความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถานั้น สุนทรภู่สร้างขึ้นตามอิทธิพลความเชื่อของผู้คนในสังคม (ดังที่ปรากฏในเรื่อง โคบุตร และ สิงห์ไกรภพ หรือบางกรณีในเรื่อง พระอภัยมณี) มากกว่าที่จะสร้างขึ้นจากความศรัทธาความเชื่อของกวีเอง ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถาดังเล่านั้น จึงเป็นความขัดแย้งที่กวีสะท้อนจากสภาพสังคมอย่างแท้จริง และสุนทรภู่ได้แสดงโลกทัศน์ของคนที่มีความศรัทธาอย่างเด่นชัดในเรื่อง พระอภัยมณี โลกทัศน์นั้น คือการปฏิเสธความสำคัญของอำนาจเวทมนต์คาถา แต่เสนอความสำคัญของความรู้ความสามารถ คุณสมบัติ และปัญญาของตัวมนุษย์เอง การที่ความในประเด็นนี้ของผู้เขียนได้รับการสนับสนุนอย่างหนักแน่นจากงานวิจัยของวนิดา ลิขิตกันทิมา ซึ่งศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจไสยศาสตร์จากงานประเภทที่เบ็ดเตล็ดตนเอง (ส่วนใหญ่ก่อนนิราศ) ของสุนทรภู่ แล้วสรุปออกมาว่า

"สุนทรภู่ยอมรับเชื่อลี้กโอบอำนาจของสิ่งเร้นลับ เช่น ภูตผีปีศาจ และมีการศึกษาวิชาไสยศาสตร์อยู่บ้าง โดยได้รับอิทธิพลจากความเชื่อในสังคม อย่างไรก็ตาม สุนทรภู่มีใจมั่งงายกับความเชื่อเหล่านั้นมากนัก จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นผู้มีความศรัทธากว่าคนทั่วๆ ไปเสียแล้ว เห็นได้จาก แม้ว่าจะยอมรับเรื่องภูตผีปีศาจ แต่สุนทรภู่ก็ปฏิเสธเรื่องการหว่านเสน่ห์โดยสิ้นเชิง เกี่ยวกับเครื่องรางของขลังก็ดูเหมือนว่าสุนทรภู่จะไม่มีศรัทธา จึงมิได้กล่าวถึงเลย และใน โคลงนิราศสุพรรณ สุนทรภู่ยังได้แสดงความไม่สนใจโยคี "เหล็กไหล" ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเครื่องรางที่ทรงคุณวิเศษอย่างหนึ่ง นอกจากนี้สุนทรภู่ยังสนใจในวิทยาการซึ่งค่อนข้างเป็นวิทยาศาสตร์ เช่น การเล่นแร่แปรธาตุ อีกด้วย"¹

¹วนิดา ลิขิตกันทิมา การศึกษาบุคลิกภาพของสุนทรภู่ตามหลักจิตวิทยา

ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก

การสร้างโครงเรื่องที่ประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกในวรรณกรรมของสุนทรภู่ น่าจะมีความสัมพันธ์หรือได้รับอิทธิพลจากกรณีหนึ่งกรณีใด ดังต่อไปนี้

1. ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกที่มีอยู่จริงในสังคม

ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก เป็นความขัดแย้งที่ปรากฏอยู่จริงในสังคมไทยมากน้อยเพียงใด ยากที่จะหาหลักฐานมาระบุให้แน่ชัด จึงได้แต่เพียงสันนิษฐานว่า ความขัดแย้งนี้ไม่ว่าในระดับใดคงปรากฏอยู่ค่อนข้างน้อย ทั้งนี้เป็นเพราะระบบค่านิยมและวัฒนธรรมไทย ตลอดจนคำสอนของพระพุทธศาสนา ที่เน้นให้ลูกหลานมีความกตัญญูต่อพ่อแม่และผู้มีพระคุณ แต่ถึงแม้ว่า จะมีกรอบจำกัดของค่านิยมและวัฒนธรรมเช่นนี้อยู่ก็ตาม พ่อแม่กับลูกคงจะมีความขัดแย้งกัน จนถึงขั้นทะเลาะเบาะแว้งหรือทำร้ายร่างกายกันอยู่บ้าง กฎหมายเก่าจึงได้ระบุมความผิดที่เกี่ยวข้องกับกรณีนี้ไว้หลายมาตรา เช่น

* มาตราหนึ่ง ผู้ใดวิวาทตีค่าพันแทงสมณพราหมณ์พุทธทศจารย์ แลบิดามานคาบผู้เยาว์ตายายแห่งคน มีบาดเจ็บด้วยเหล็กหัดไซ้ ให้เฆียร 3 ยก ทเวนบก 3 วัน ทเวนเรือ 3 วัน ตัดนิ้วมือเสียให้สิ้นนิ้วทั้ง 2 ข้าง ให้ทำแผลอมันเสียให้ปรากฏแก่ตาคนทั้งหลาย ถ้าตีเจ็บปวดด้วยไม้หัดไซ้ ให้เฆียร 3 ยก ทเวนบก 3 วัน ทเวนเรือ 3 วัน ให้ตัดนิ้วมือขวาเสียจงสิ้นนิ้ว แล้วให้ทำแผลอมันเสีย ถ้าตีเจ็บปวดด้วยมือหัดไซ้ ให้บอกละมมือเสียทั้งสิบนิ้ว จำไว้ 6 เดือน แล้วเอาขึ้นขาทาย่างประจาน 3 วัน ให้ทวนหลังด้วยทวาย 30 ที แล้วให้สลักอกไว้ว่าตีพ่อตีแม่ ถ้าตีด้วยไม้เจ็บปวดมิได้ถึงหัดไซ้ ให้บอกละมมือเสียทั้งสิบ

* ตัวสะกดการันต์และวรรคตอนตามต้นฉบับ

นิ้ว แล้วให้จำไว้ 6 เดือน เอาขึ้นขาห้อยประจานไว้ 3 วัน แล้วให้ทวนหลังค้ำย ลวดหนัง 30 ที ถ้าตีค้ำยมือมิได้ถึงซาหัด ให้ปอกเล็บเสีย 5 นิ้ว จำไว้ 3 เดือน แล้วทวนหลังค้ำยลวดหนัง 25 ที ถ้าตายใช้ให้ฆ่ามันตกไปตามกัน"¹

2. อิทธิพลของนิทานพื้นบ้านหรือวรรณคดีที่มีอยู่แล้วในสมัยของสุนทรภู่

นิทานพื้นบ้านและวรรณคดีไทยที่มีอยู่แล้วในสมัยของสุนทรภู่หลายเรื่องที่มีโครง-
เรื่องเกี่ยวพันกับความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างพ่อแม่กับลูก เช่น นิทานพื้นบ้านเรื่อง
พระยากงพระยาพาน (ลูกฆ่าพ่อ และคิดจะเอาแม่เป็นคู่ครอง โดยไม่รู้ตัวว่าเป็นพ่อเป็น
แม่ของตนเอง) เรื่องก่องข้าวน้อย (ลูกฆ่าแม่ เพราะชังใจแม่ค้ำยเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ)
เรื่องทรพีทรพาในรามเกียรติ์ (ลูกทำตายพ่อให้มาต่อสู้กับตนและฆ่าพ่อตาย) เรื่อง
สังข์ทอง* (ลูกเป็นต้นเหตุให้แม่บุญธรรมถึงแก่ความตาย) เป็นต้น โครงเรื่องเช่นนี้
อาจมีอิทธิพลต่อการสร้างโครงเรื่องประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกใน
วรรณกรรมของสุนทรภู่อยู่บ้าง เพราะถ่วงนั้นจะหลีกเลี่ยงจากอิทธิพลของวรรณคดีเก่าๆ
โดยสิ้นเชิงหาได้ไม่ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในกรณีนี้ก็คือ สุนทรภู่ได้เขียนให้ตัวละครฝ่าย
พ่อแม่อ้างเรื่องทรพีทรพาอยู่สองสามครั้ง เมื่อประสบปัญหาความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับ
ลูกของตน เช่น

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 199.

* เรื่องสังข์ทองมีทั้งที่เป็นนิทานพื้นเมืองทางเหนือ เป็นบทละครนอกครั้งกรุง
เก่า และเป็นบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

คล้ายคลึงกัน* ชลธิรา สัตยารัตนา ได้กล่าวไว้ว่า

"การที่มีลักษณะความเชื่อในตำนานหรือนิยายปรัมปราว่าลูกฆ่าพ่อหรือยี่ภ้อ่านาจ พ่อฆ่าแล้วฆ่าอีกเล่าสืบต่อมาทุกลำดับชั้น แสดงว่าแบบฉบับของการฆ่าพ่อและยี่ภ้อ่านาจพออาจจะเกิดขึ้นจากจิตไร้สำนึกส่วนรวมของมนุษยชาติ หรือจากประสบการณ์ไร้สำนึกทั้งของผู้แต่งและผู้อ่านวรรณคดี กวีควรจะมีได้ลอกแบบซึ่งกันและกัน มีนักจิตวิทยาได้พยายามวิเคราะห์หาสาเหตุที่มนุษย์มีจิตไร้สำนึกที่จะฆ่าพ่อหรือยี่ภ้อ่านาจพออย่างลึกซึ้ง ฟรอยด์ จุง และแอดเลอร์ เชื่อว่ามีกลุ่มอารมณ์ต่างๆตกค้างอยู่ในจิตไร้สำนึก ซึ่งก่อให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ เขาเรียกกลุ่มอารมณ์เหล่านี้ว่า "ปม" (complex)"¹

การที่กวีสร้างวรรณกรรมโดยมีโครงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งระหว่างลูกกับพ่อแม่ จึงไม่จำเป็นต้องเป็นเพราะกวีสะท้อนสภาพสังคมจริงๆในยุคสมัยของตนออกมา หรือเพราะอิทธิพลของวรรณคดีเก่าๆซึ่งมีมาก่อนยุคสมัยของตน กวีอาจจะสร้างความขัดแย้งดังกล่าวนี้ในวรรณกรรมของตน เพราะจิตไร้สำนึกส่วนรวมของมนุษย์ก็ได้ ชลธิรา สัตยารัตนา ได้สรุปไว้ดีกว่า

¹ชลธิรา สัตยารัตนา การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย หน้า 144.

* คุรายละเอียดจาก ชลธิรา สัตยารัตนา การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย หน้า 141-146.

"วรรณคดี เรื่องราว คำานาน นิทานพื้นเมือง หรือนิยายปรัมปราต่างๆ ย่อมเป็น ตัวแทนหรือที่บันทึกภาพ ซึ่งสะท้อนให้เห็นจิตใจสำนึกส่วนรวมของมนุษย์ ซึ่งส่งผล ให้มีการแสดงพฤติกรรมต่างๆที่มีลักษณะ เป็นแบบฉบับหรือคล้ายคลึงกันมากหรือน้อย แล้วแต่โอกาส ภาวะ เทศะ และสถานการณ์ การวิเคราะห์แก่นเรื่องเกี่ยวกับลูก ทำการหักล้างพ่อแม่ด้วยหลักแบบฉบับ ทำให้เราเข้าใจได้ดีขึ้นว่า เหตุใดวิถีจึง นิยมแก่งเรื่องทำนองนี้ซ้ำๆกันอยู่เสมอ และเหตุใดผู้คนที่นิยมฟังหรืออ่านแก่นเรื่อง ซ้ำๆกันได้โดยไม่รู้สึกละเบื่อหน่าย"¹

4. พื้นฐานภายในใจของกวี*

สุนทรภู่เจริญเติบโตมาในสภาพที่ขาดความอบอุ่นอย่างสมบูรณ์จากพ่อและแม่ เพราะพ่อแม่หย่ากันหลังจากสุนทรภู่ออกได้ไม่นานนัก พ่อไปบวชอยู่ในอำเภอแกลง แม่มีสามีใหม่ และสุนทรภู่อีกก็ได้อยู่กับแม่ในกรมพระราชวังหลัง² ความสัมพันธ์ระหว่าง สุนทรภูู่กับพ่อแม่มั่นคงไม่คั่นัก เพราะสุนทรภูู่ได้พบพ่อแม่เป็นหนุ่มแล้ว และตนเอง

¹ชลธิรา สัตยารัตนา การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้ กับวรรณคดีไทย หน้า 165.

²สุณีย์ แจ่มใจธรรม บุคคลและเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ วรรณกรรมของสุนทรภูู่ หน้า 31.

*สาระสำคัญของประเด็นที่สามและประเด็นที่สี่นั้นคล้ายคลึงกัน ที่ผู้เขียนแยก ออกเป็นสองประเด็น ก็ด้วยความแตกต่างในจุดที่ว่า ประเด็นที่สาม เป็นการมองใน ลักษณะสากล ส่วนประเด็นที่สี่ เป็นการมองลักษณะเช่นนี้ภายในใจของสุนทรภูู่เอง

ต้องเดินทางไปหาพ่อที่เมืองแกลง แล้วก็ไม่ปรากฏความสัมพันธ์อะไรกับพ่ออีก ส่วน
 แม่นั้น ถึงจะอยู่ด้วยกัน แต่ความสัมพันธ์ก็คงไม่ราบรื่น และคงมีเรื่องขัดแย้งกันอยู่พอ
 สมควร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงเขียนไว้ว่า
 "การที่สุนทรภู่เป็นขุนนางและได้มีตำแหน่งรับราชการใกล้ชิดพระองค์นั้น ไม่สามารถ
 จะพ้นความทุกข์ยากได้ทีเดียว เหตุที่สุนทรภู่อยังเสพสุราไม่ทิ้งได้ เมื่อเป็นขุน
 สุนทรโวหารแล้ว ครั้งหนึ่งเมาสุราไปหามารดา มารดาว่ากล่าว กลับขู่เชิญ
 มารดา"¹ เป็นต้น

วนิดา ลิขิตกันทิมา² ได้ศึกษาบุคลิกภาพของสุนทรภู่ตามหลักจิตวิทยา แล้ว
 ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า สภาพความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรภู่กับพ่อแม่ ทำให้สุนทรภู่
 เกิดปมความเกลียดพ่อแม่ขึ้นในจิตไร้สำนึกของคน และด้วยปมความเกลียดนี้ สุนทรภู่
 จึงได้สร้างเรื่องราวในวรรณกรรมของคนให้มีความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกเกิดขึ้น
 หลายกรณีด้วยกัน วนิดา ได้กล่าวอธิบายว่า

"ปมความเกลียดพ่อแม่ในจิตไร้สำนึกของสุนทรภู่อยังมีอิทธิพลอย่างสำคัญอีกด้วย
 ด้วยเหตุที่การวาดภาพตัวละครซึ่งแสดงความเป็นปรปักษ์กับพ่อแม่ หรือทำร้าย
 พ่อแม่หรือผู้เปรียบเสมือนพ่อแม่ เป็นการปลดปล่อยความรู้สึกเกลียดและมุ่งร้าย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ "ประวัติ
 สุนทรภู่" พระอภัยมณี หน้า (12).

² วนิดา ลิขิตกันทิมา การศึกษามโนทัศน์ของสุนทรภู่ตามหลักจิตวิทยา
 หน้า 232-252, และ หน้า 345.

1. ไม่ปรากฏความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกอย่างรุนแรง ถึงขั้นที่ลูกฆ่าพ่อแม่ หรือพ่อแม่ฆ่าลูกของตนในวรรณกรรมของสุนทรภู่เลย สุนทรภู่เพียงแต่กำหนดให้ลูกทำให้พ่อแม่เสียใจหรือทรอมใจจนตาย หรือลูกเป็นต้นเหตุชักนำความตายมาให้แก่พ่อแม่ของตนเท่านั้น หรือ แม้ว่าลูกมุ่งทำร้ายพ่อแม่ แต่ก็ไม่สามารถทำได้สำเร็จ ลักษณะของความขัดแย้งเช่นนี้ มองเห็นได้ชัดว่าเป็นการ จริงจังหลีกเลี่ยง ของสุนทรภู่

2. ถ้าความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกกรณีใดมีลักษณะ ค่อนข้างรุนแรง สุนทรภู่จะใช้วิธีการเบี่ยงเบนดังนี้

2.1 ความขัดแย้งกรณีนั้นจะอยู่ในรูปของพ่อแม่กับลูกบุชชรรบ หรือ

2.2 ถ้าความขัดแย้งนั้นเป็นความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกแท้ๆ ของคนตัวละครฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะต้องไม่ใช่คนไทยที่อยู่ในระบบวัฒนธรรมไทย (เช่น กรณีของมังคลากับเพื่อนคู่ใจต่อสู้กับพ่อแม่ของตน หรือ กรณีของสินสมุทรกับนางผีเสื้อ ในเรื่อง พระอภัยมณี)

3. ถ้าความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูกกรณีใด เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างพ่อแม่กับลูกซึ่งเป็นคนไทยแท้ๆด้วยกันทั้งสองฝ่าย สุนทรภู่ก็กำหนดให้ความขัดแย้งนั้นเป็นความขัดแย้งที่ไม่รุนแรงนัก (เช่น ความขัดแย้งระหว่างท้าวสุทัศน์กับพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ)

ลักษณะการหลีกเลี่ยงหรือเบี่ยงเบนดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงความคิดบางประการของสุนทรภู่ได้ค่อนข้างแจ่มชัด ประการแรก สุนทรภู่ไม่กำหนดให้มีความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างพ่อแม่กับลูกซึ่งเป็นคนไทยแท้ๆขึ้นเลย ลักษณะเช่นนี้เป็น การแสดงว่า สุนทรภู่เองยอมรับว่า กรณีเช่นนี้ไม่เหมาะสมที่จะเกิดขึ้นในสังคมไทย ประการที่สอง ถ้าการสร้างความขัดแย้งชนิดนี้ขึ้นมาในวรรณกรรมของสุนทรภู่ มีความสัมพันธ์กับกรณีหนึ่งกรณีใดที่กล่าวมาแล้วข้างต้น การหลีกเลี่ยงหรือเบี่ยงเบนเช่นนี้ของสุนทรภู่ แสดงให้เห็นว่า อิทธิพลของวัฒนธรรมประเพณี และ ความรับผิดชอบอัน

พืงมีต่อสังคม เป็นตัวกำหนดให้มีการหลีกเลี่ยงหรือเบี่ยงเบนดังกล่าวนี้ขึ้น ถ้าเป็นเช่นนี้ ก็ชี้ชัดให้เห็นถึงความรับผิดชอบต่อสังคมของสุนทรภู่ในฐานะที่ตัวเองเป็นกวีได้อย่างกระจ่างชัด

ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล

ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคลในวรรณกรรมของสุนทรภู่ เป็นความขัดแย้งที่สะท้อนสภาพของผู้คนในสังคมออกมาอย่างแจ่มชัด ผู้คนในยุคสมัยของสุนทรภู่ ก็เป็นคนที่มีลักษณะทางนิสัย อารมณ์ และความคิดเหมือนกับผู้คนในปัจจุบัน พฤติกรรมของตัวละครซึ่งมีความขัดแย้งกันในเรื่องส่วนตัวในวรรณกรรมของสุนทรภู่จึงมีลักษณะเช่นเดียวกับผู้คนในสังคมจริงๆแม้ในปัจจุบัน ตัวละครซึ่งขัดแย้งกันเพราะความรักความหึงหวงสามมี เช่น นางลเวงกับนางสุวรรณมาลี นางอำพันกับนางมณีสำครนั้น ก็เป็นพฤติกรรมที่พบเห็นได้ทั่วไป ความขัดแย้งระหว่างคนก็กับคนชั่ว เช่น สุกสาครกับชีเปลือย สิ้นสมุทกับโจรสลุดรั้นั้น ก็ไม่แตกต่างอะไรกับการที่คนดีหลายคนต้องตกเป็นเหยื่อของคนคดโกงในสังคมจริงๆแทบมนุษย์ทุกคนทุกแห่ง ความขัดแย้งกันด้วยความโกรธแค้น เช่น กรณีของนางลเวง ความขัดแย้งกันในเรื่องของความคิดความเห็น เช่น กรณีของพระอภัยมณีกับศรีสุวรรณและสิ้นสมุท จึงเป็นความขัดแย้งที่อาจจะสะท้อนออกมาจากประสบการณ์ของสุนทรภู่เองด้วยซ้ำไป เพราะเรื่องราวของความขัดแย้งเหล่านี้ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกสังคมและทุกยุคทุกสมัย

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมในวรรณกรรมของสุนทรภู่ทุกกรณี อยู่ในรูปของการที่ตัวละครล่วงรู้ชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมของตนได้

ลวงหน้า แล้วตัวละครเหล่านั้นต่างพยายามต่อสู้เอาชนะ หรือป้องกันแก้ไข หรือหลีกเลี่ยง ชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมของตนทุกวิถีทาง การรู้ชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมลวงหน้าของตัวละครนั้น รู้ได้ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งจากวิธีต่อไปนี้

1. รู้ได้ด้วยความฝัน กรณีที่ตัวละครฝันอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วให้โทรหรือหมอดูผู้รู้วิชา ทำนายฝันให้ ตัวละครก็ลวงรู้เหตุการณ์ภายหน้าที่จะเกิดขึ้นกับตนได้ เช่น กรณีของท้าวเทพท้าวสุริยา ในเรื่องสิงหนครไกรภพ กรณีนางสุวรรณมาลี ในเรื่องพระอภัยมณี เป็นต้น
2. รู้ได้ด้วยการคำนวณฤกษ์ยามตามที่ตามหลักโหราศาสตร์ เช่น กรณีพราหมณ์และศรีสุวรรณ ในเรื่องพระอภัยมณี กรณีท้าวจตุพักตร์ ในเรื่องสิงหนครไกรภพ
3. รู้ได้ด้วยการดูชาศีกาเน็ด หรือ กรรมที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ลักษณะเช่นนี้ปรากฏเพียงกรณีเดียว คือ กรณีของท้าวอินธุมาศที่รับเลี้ยงคงคาประลัย ในเรื่องสิงหนครไกรภพ

การสร้างความขัดแย้งชนิดนี้ สุนทรภู่คงได้รับอิทธิพลจากสังคม และสะท้อนสภาพความเชื่อ เช่นนี้ของคนในสังคมให้ปรากฏในวรรณกรรมของตนอย่างไม่มีข้อกังขาเลย เพราะคนในสังคมไทยนั้นเชื่อเรื่องโชคกลาง ฤกษ์ยามที่ หมอดู และโหราศาสตร์มานานแล้ว อย่างน้อยก็ปรากฏมาตั้งแต่ยุคสุโขทัยเป็นราชธานี สุพัศราสุภาพ ได้กล่าวไว้ว่า

"เป็นที่ประจักษ์อย่างแน่ชัดว่า การปกครองของไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช หรือสมัยที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่พระองค์เดียวนั้น สิ่งที่ขาดไม่ได้อย่างหนึ่ง คือ โทรหลวงประจำราชสำนัก โดยมีตำแหน่งเป็นพระโหราธิบดี ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับคำพยากรณ์ นอกจากนั้นก็ยังมีตำแหน่งโอรลหล่นลงไปอีก เช่น พระ หลวง ขุน เพื่อช่วยกันคำนวณและพยากรณ์ใน

เหตุการณ์ต่างๆที่อาจทำให้พระมหากษัตริย์ หรือ บ้านเมือง หรือ ประชาชน
ประสบความเดือดร้อน เพื่อหาทางป้องกัน หรือผ่อนหนักให้เป็นเบา"¹

ราชสำนักไทยทุกยุคทุกสมัยต่างเชื่อและเห็นความสำคัญของโหร (ผู้สามารถ
ล่วงรู้ชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมทั้งของบุคคลและบ้านเมืองได้ล่วงหน้า) พระ
สังฆราชปาลเลกัวซ์* ซึ่งเข้ามาอยู่ในเมืองไทยช่วงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เขียนเกี่ยวกับพวกโหรไว้ว่า

"หน้าที่ของโหรโดยมากเกี่ยวกับการทำนายฝนหรือแล้ง การสงครามและสันติ-
ภาพ พยากรณ์นิมิตกลาง โดยการคำนวณทางโหราศาสตร์ และโดยเฉพาะ
เป็นผู้กำหนดฤกษ์วันและเวลาอันเป็นมหามงคลแก่การประกอบกิจที่สำคัญๆ พระ
เจ้าแผ่นดินจะไม่ทรงปฏิบัติพระราชกิจอย่างไรลงไปเลย โดยที่มิได้ทรงปรึกษา
โหรเสียก่อน ถ้าการพยากรณ์นั้นได้ผล ก็ได้รับพระราชทานรางวัลเป็นอันมาก
ถ้าคราวไร ทำนายพลาดไป ก็จะถูกปลดจากตำแหน่งและถูกโบยหลังไปเหมือน
กัน"²

¹สุพิทรา สุภาพ สังคมและวัฒนธรรมไทย หน้า 174.

²อัง-บปีติสค์ ปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล)
หน้า 499.

* พระสังฆราชปาลเลกัวซ์ เข้ามาอยู่ในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2372
จนกระทั่งถึงมรณภาพ เมื่อปี พ.ศ. 2405 รวมเวลาที่อยู่ในประเทศไทยประมาณ 30
ปี งานเขียนเกี่ยวกับเมืองไทยซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายและมีคุณค่ามาก คือ เล่าเรื่อง
เมืองไทย และ ศรีพจน์ภาษาไทย ซึ่งเป็นปทานุกรม ไทย-อังกฤษ-ฝรั่งเศส และเป็น
งานรวบรวมทางภาษาไทยที่ยิ่งใหญ่มากที่สุด

ลักษณะความคิดความเชื่อเช่นนี้ ไม่ได้ปรากฏอยู่เฉพาะในราชสำนักเท่านั้น แต่ได้แพร่หลายไปในหมู่ประชาชนเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม สำหรับกรณีของสุนทรภู่ นั้น สุนทรภู่มักจะสะท้อนสภาพความคิดความเชื่อเช่นนี้จากราชสำนักมากกว่าที่กล่าวเช่นนี้ ด้วยเหตุผลสองประการคือ

ประการแรก สุนทรภู่อได้รับราชการในราชสำนักสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในฐานะกวีที่ปรึกษา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย "ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯตั้งให้เป็นที่ขุนสุนทรโวหาร พระราชทานบ้านให้อยู่ใกล้ซีกพระองค์ และมีตำแหน่งเข้าเป็นนิกย แม้เวลาเสด็จประพาส ก็โปรดให้ลงเรือพระที่นั่ง เป็นพนักงานอ่านเขียนในเวลายทรงพระราชนิพนธ์บทกลอน"¹ การใกล้ชิดกับองค์พระมหากษัตริย์ และได้อยู่ในห้องพระโรงเสมอๆ ย่อมทำให้สุนทรภู่อรู้จักพวกโหรประจำราชสำนักทั้งในแง่หน้าที่และวิธีการของพวกโหรเหล่านั้นอย่างชัดเจนพอสมควร

ประการที่สอง การทำนายหรือพยากรณ์ชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมในงานของสุนทรภู่อ ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นในราชสำนักแทบทั้งสิ้น

การสะท้อนสภาพความคิดความเชื่อในเรื่องดังกล่าวนี้ออกมาในวรรณกรรมของสุนทรภู่อได้สะท้อนความคิดบางประการออกมาด้วย กล่าวคือ

1. การทำนายของโหรหรือผู้ทำนายทุกครั้งมีความถูกต้องเป็นจริงเสมอ (แม้แต่กรณีของนางผีเสื้อ ในเรื่องพระอภัยมณี) * นี่เป็นข้อมูลที่พอสรุปได้ว่า ใน

¹ สุนีย์ แจ่งใจรรบ บุคคลและเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่อ หน้า 33.

* โปรดดูบทที่ 3 หน้า 140 ประกอบ

ความคิด หรือโลกทัศน์ของสุนทรภู่เกี่ยวกับอำนาจการล่วงรู้ของโหรหรือการพยากรณ์นั้น สุนทรภู่เชื่อว่าเป็นความจริง

2. ตัวละครทุกตัวเมื่อทราบชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมเหล่านั้นแล้ว มีทั้งที่เชื่อและทั้งมีแนวโน้มที่จะไม่เชื่อ ตัวอย่างกรณีตัวละครเรื่องคำทำนาย เช่น กรณีพระอภัยมณี กรณีนางลเวง กรณีนางผีเสื้อ ในเรื่อง พระอภัยมณี ตัวอย่างกรณีที่ตัวละครมีแนวโน้มที่ไม่เชื่อคำทำนาย เช่น กรณีท้าวอินทสุริยาซึ่งคงคาประลัย กรณีท้าวเทพสตรี ในเรื่อง สิงหไกรภพ (ประเด็นนี้ ถ้าพิจารณาในแง่ความคิดของกวี เราอาจมองเห็นความขัดแย้งภายในใจของสุนทรภู่เอง ระหว่างความเชื่อในอำนาจนี้ในบางครั้ง และไม่เชื่อในบางครั้ง)

3. ตัวละครทุกตัวที่ประสบภาวะขัดแย้งกับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมนี้ ต่างก็พยายามต่อสู้เอาชนะ หรือหลีกเลี่ยง หรือป้องกันแก้ไข ไม่ให้ตนเองต้องประสบกับเคราะห์กรรมหรือชะตากรรมเหล่านั้นเสมอ แต่ ลักษณะที่ทาในการต่อสู้ หรือหลีกเลี่ยง หรือป้องกันแก้ไขนั้น แตกต่างกันระหว่างผู้เชื่อ และผู้มีแนวโน้มที่ไม่เชื่อ

4. ผลสุดท้าย ตัวละครทุกตัวไม่สามารถเอาชนะหรือหลีกเลี่ยงหรือป้องกันแก้ไขชะตากรรมหรือเคราะห์กรรมของคนใดเลย (นอกจากกรณีของท้าวจันทักกัร ในเรื่อง สิงหไกรภพ ที่เกือบจะเป็นกรณียกเว้น)

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยมของสังคม

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยมในวรรณกรรมของสุนทรภู่ เป็นเหตุการณ์และเรื่องราวที่เกิดจากการที่ตัวละครทำผิดค่านิยมของสังคมแทบทั้งสิ้น เช่น การทำผิดค่านิยมโดยการลักลอบโคเสี้ยกับระหว่างโคบุตรกับนางอำพัน ในเรื่อง โคบุตร หรือ ระหว่างสิงหไกรภพกับนางสร้อยสุภาในเรื่อง สิงหไกรภพ ส่วนในเรื่อง พระอภัยมณี มีกรณีการเร่ยนวิชาที่ขัดแย้งกับค่านิยม และคำสั่งของบิดาในกรณีของ

พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ และ กรณีการเป็นขบถต่อกษัตริย์ซึ่งขัดแย้งกับค่านิยมที่ว่าให้อาสาเจ้าจนตัวตายของทหารเมืองวาหุโลม การเสนอเรื่องราวเหล่านี้สะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมประการหนึ่ง กล่าวคือ การที่บุคคลบางคน (โดยเฉพาะส่วนใหญ่เป็นคนหนุ่มคนสาวตามเนื้อเรื่อง) เริ่มสงสัยคุณค่าของค่านิยมและเพณีเก่าบางอย่าง เริ่มต้นปฏิเสธค่านิยมที่บิดเบี้ยว โดยการเลือกกระทำให้ผิดไปจากค่านิยมเหล่านั้น พระอภัยมณีจึงได้เลือกเรียนวิชาที่ชั้นของพระองค์ถูกเหยียดหยาม ศรีสุวรรณได้เลือกเรียนวิชาที่บิดาเห็นว่า เป็นวิชาของทหารแล้ว โคบุตรเลือกเอาการลักลอบได้เสียแทนที่จะปฏิบัติตามพิธีรีตอง นายด่านหรือราหู เริ่มต้นสงสัยต่อสถาบันซึ่งตนตายซึ่งกลายเป็นและเลือกเอาการเป็นขบถในต่อมา การเลือกเป็นขบถต่อระบบค่านิยมที่ยึดถือกันมาเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงเสรีภาพในการเลือกของตัวละครเหล่านี้ที่น่าสนใจยิ่ง ปัญหาเกี่ยวกับเสรีภาพของตัวละครในวรรณกรรมดังกล่าวนี้ จะนำมากล่าวอย่างละเอียดในหัวข้อถัดไป

ปัญหาเสรีภาพกับตัวละครในวรรณกรรมของสุนทรภู่ : พิจารณาจากการเสนอโลกทัศน์ที่มีต่อปัญหาความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับระบบค่านิยม และความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร*

ตัวละครซึ่งอยู่ในภาวะขัดแย้งกับชะตากรรม กับระบบค่านิยม หรือกับความคิดภายในใจของตนเองในวรรณกรรมของสุนทรภู่ มีลักษณะที่น่าสนใจมาก เมื่อพิจารณาในแง่ของปัญหาเสรีภาพ ทั้งนี้เพราะชะตากรรม เคราะห์กรรม ค่านิยม ขนบธรรมเนียม

* บางส่วนของความคิดที่ใช้วิเคราะห์ตัวละครในประเด็นนี้ ผู้เขียนได้แนวจากปรัชญาเอ็กซิสตองเซียลลิสม์ (Existentialisme) ค่อนข้างมาก แต่ ผู้เขียนจะไม่กล่าวรายละเอียดของปรัชญานี้ในที่นี้

และประเพณี ล้วนแต่เป็นสิ่งที่กักกัน เสรีภาพในการเลือก ของมนุษย์ทั้งสิ้น ระบบค่านิยม กำหนดให้มนุษย์ต้องเลือกทำตาม ชะตากรรมบีบบังคับให้มนุษย์ต้องยอมรับ ภาระหน้าที่คือสิ่งที่มนุษย์ต้องปฏิบัติโดยไม่มีทางเลือก ตัวละครหลายตัวในวรรณกรรมของ สุนทรภู่ต้องประสบกับความขัดแย้งดังกล่าวนี้ ที่ท่าที่มีคือปัญหาความขัดแย้งเช่นนี้ของ ตัวละครดังกล่าว สามารถแยกพิจารณาได้เป็นสามกลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

กลุ่มแรก ตัวละครที่มีเสรีภาพในการเลือกของคนอย่างเต็มที่ โดยที่อิทธิพลจากอำนาจลึกลับ หรือสิ่งแวดลอมทางสังคม ไม่มีส่วนสร้างความกังวลใจในการเลือกของตนเลย ได้แก่ โคนุตร ในเรื่อง โคนุตร สิงหไกรภพ ในเรื่อง สิงหไกรภพ ท้าวอินธุมาศ ท้าวจตุพิศร์ ท้าวเทพาสุร และท้าวประลัยกัลป์ ในเรื่อง สิงหไกรภพ พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ในเรื่อง พระอภัยมณี

โคนุตรและสิงหไกรภพมีพฤติกรรมที่เกิดจากการเลือกคล้ายคลึงกัน คือ กรณีความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับระบบค่านิยมของสังคม โคนุตรนั้น เมื่อเดินทางไปถึงเมืองของนางอำพัน ก็เลือกทำผิดค่านิยม โดยการลักลอบเข้าหานางอำพันจนได้เสียกัน โคนุตรกระทำทุกอย่างที่รู้ว่าผิดและผู้ใหญ่จะไม่ยอมรับ จะเห็นว่าโคนุตร เลือกทำ โดยไม่ใยดีต่อกำนิมของสังคมเลย นอกจากนี้ ยังรับผิดชอบต่อการเลือกของตนอย่างเต็มที่ในต่อมา กรณีของสิงหไกรภพตอนลักลอบเข้าหานางสร้อยสุภาภัก์เช่นเดียวกัน จึงเห็นได้ชัดแจ้งว่าตัวละครทั้งสองนี้ปฏิบัติค่านิยมในการ สู้ขอและพิธีรีตอง ในการแต่งงาน แต่กลับเลือกทำในทางที่ตอบสนองความปรารถนาภายในใจของตนอย่างไม่พะวงต่ออิทธิพลของสิ่งแวดลอมภายนอกเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ การเลือก ของพระองค์ก็เป็นการเลือกที่มีเสรีภาพ ปลอดภัยจากอิทธิพลภายนอกมาบีบบังคับ และเป็นการเลือกที่ตนเองต้องรับผิดชอบอย่างเต็มเปี่ยม

ท้าวอินธุมาศ การที่ท้าวอินธุมาศรับเลี้ยงคงคาประลัยไว้เป็นบุตรบุญธรรมนั้น แสดงให้เห็นเสรีภาพในการเลือกของท้าวอินธุมาศได้เป็นอย่างดี เพราะถึงแม้อำมาตย์และโหรของพระองค์จะทัดทานโดยการอ้างชะตากรรมของคงคาประลัยอย่างหนักแน่น

ก็ตาม พระองค์ก็ตัดสินใจเลือกอย่างที่พระองค์ต้องการ และเมื่อการเลือกนั้นผิดพลาด ในกาลต่อมา พระองค์ก็ยอมรับผลแห่งการกระทำ โดยไต่ถามความผิดพลาดอัน นั้นไปให้แก่ชะตากรรมเลย

ท้าวจตุพักตร์ ท้าวเทพาสูร และท้าวประลัยกัลป์ มีลักษณะการเลือกเหมือนกันและในสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกัน ก่อนที่ตัวละครเหล่านี้จะออกรบ(โดยเลือกตัดสินใจเอง) โจรได้ทำนายว่าจะเคราะห์ร้ายจนถึงแก่ชีวิต แต่คำทำนายของโจร(อำนาจ ลึกลับ)ไม่สามารถมีอิทธิพลต่อการเลือกของตัวละครเหล่านี้ได้ ดังเช่น คำกล่าวของ ท้าวเทพาสูร ที่ว่า

".....	เราก็ชาติข้างงาปรีชาหาญ
<u>ถ้าแผ่นดินพระสยบทั้งพรหมมาร</u>	<u>ไม่มีสักการผู้ใดทั้งไตรภพ</u>
.....
ถึงราหูสุริยามาสมทบ	กูจะรบรับสู้ไม่บูนาน" ¹

ท้าวเทพาสูรมีความคิดปฏิเสธอำนาจศักดิ์สิทธิ์ อำนาจของพระเจ้า และ อำนาจแห่งการหยั่งรู้อล่วงหน้าโดยสิ้นเชิง เพราะฉะนั้น การตัดสินใจเลือกของท้าว เทพาสูร จึงเป็นการเลือกที่มีเสรีภาพเต็มเปี่ยม เพราะการเลือกของพระองค์เกิดจาก พระองค์เองอย่างแท้จริง แม้ท้าวเทพาสูรจะได้รับผลแห่งการเลือกนั้นด้วยความตาย แต่ก็เป็นความตายที่มีเกียรติ เพราะพระองค์ที่ราคาคุณค่าของพระองค์เองสูงกว่าคุณ- ค่าของอำนาจที่ไม่มีตัวตน

¹พระสุนทรโวหาร นิทานคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (พ.ณ ประมวลมารค รวบรวม) หน้า 137.

การที่พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ คัดสินใจเลือกเรียนวิชาที่ขัดแย้งกับคำสั่งของบิดาและขัดแย้งกับระบบค่านิยมของสังคมนั้น เป็นการเลือกที่กล้าหาญและมีเสรีภาพ เพราะการเลือกของทั้งสองพระองค์นั้นหมายถึงอุปสรรคที่ท้าทายอยู่ในอนาคต ขณะคัดสินใจเลือก ตัวละครทั้งสองไม่พะวงต่อคำสั่งหรือค่านิยมใดๆเลย แต่เลือกเพราะต้องการเลือก และเรียนเพราะต้องการเรียนอย่างแท้จริง ดังคำกลอนว่า

<p>"อนุชานว่าการกลศึก ถ้าเรียนรู้ว่ากระบองไคว้องไว พระเชษฐาว่าจริงแล้วเจ้าพี่ <u>แต่ใจพี่นี้รักทางนักเลง</u> ถึงการเล่นเป็นที่ประโลมโลก</p>	<p><u>น้องนี่นี้รักมาแต่ไหนไหน</u> จะชิงชัยข้าศึกไม่นึกเกรง วิชามีแล้วใครไม่ชมเหง หมายความว่าเพลงคนครีนี้ดีจริง ได้คับโตกสูญหายทั้งชายหญิง"¹</p>
---	---

จะเห็นได้ว่า ขณะที่เลือกนั้น ตัวละครมีเสรีภาพในการเลือกอย่างสมบูรณ์ เพราะไม่มีอิทธิพลภายนอกอื่นใดมาบั่นบังคับการเลือกครั้งนี้เลย

เสรีภาพในการเลือกของตัวละครในกลุ่มนี้ ไม่ใช่สิ่งไร้สาระ ไม่ใช่เสรีภาพที่แว้งคว้างว่างเปล่า แต่เป็นการเลือกและเป็นเสรีภาพที่อยู่บนพื้นฐานของความรับผิดชอบ พระอภัยมณีรับผิดชอบต่อผลแห่งการเลือกของพระองค์ ต่อผู้เพื่อพิสูจนคุณค่าแห่งการเลือกนั้นแทบตลอดเรื่อง ท้าวอินธุมาศรับผิดชอบต่อการรับผิดชอบต่อประดัย ทั้งแก่ให้การเลี้ยงดู จนกระทั่งคงคาประดัยก่อการขบถ และ ท้าวเทพาสุรก็รับผิดชอบต่อการเลือกด้วยชีวิตของพระองค์เอง

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 4.

กลุ่มที่สอง ตัวละครที่มีแนวโน้มว่ามีเสรีภาพในการเลือก แต่ก็ยังเป็นเสรีภาพที่ไม่สมบูรณ์อย่างตัวละครกลุ่มแรก ตัวละครกลุ่มนี้มี นางสร้อยสุดา และ นางแก้วกนิรี ในเรื่องสิงห์ไกรภพ นางอำพัน ในเรื่องโคบุตร นางลเวง นางสุวรรณบาลี และนางเสาวคนธ์ ในเรื่องพระอภัยมณี

ตัวละครเหล่านี้มีปัญหาในการเลือก เช่น ระหว่างความรัก(ต่อชายคนรัก) กับความกตัญญูต่อพ่อแม่ ในกรณีของนางสร้อยสุดา กับนางแก้วกนิรี ระหว่างความรักกับความแค้น ในกรณีของนางลเวง ระหว่างความรักกับความซื่อสัตย์ต่อคำสาบาน ในกรณีนางเสาวคนธ์ เป็นต้น การเลือกของตัวละครเหล่านี้ประสบความยุ่งยาก เพราะขาดเสรีภาพในการเลือก ถ้าจะเลือกความรักก็กลัวจะเสียคำสาบาน จะเลือกไปกับคนรักก็วิตกกังวลถึงพ่อแม่ ฯลฯ ความกลัว ความวิตกกังวล ความอับอาย การหวั่นเกรงคำตักเตือนินทา ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งบั่นทอนเสรีภาพในการเลือกทั้งสิ้น แต่ในที่สุดตัวละครเหล่านี้ก็ตัดสินใจเลือกเอาความรัก (ความปรารถนาภายใน หรือ อิทธิพลจากภายในใจตนเอง) หากพิจารณาจากขั้นตอนสุดท้าย การเลือกของตัวละครเหล่านี้ ก็ยังเป็นการเลือกที่มีเสรีภาพอยู่บ้าง

กลุ่มที่สาม ตัวละครที่ไม่มีเสรีภาพในการเลือกเลย ได้แก่ นางผีเสื้อ นางลเวง พระอภัยมณี เจ้าวาหุโลม และอุศเรน เป็นต้น

นางผีเสื้อ นางลเวง และพระอภัยมณี เมื่อประสบปัญหาความขัดแย้งกับชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม ต่างก็เชื่อและยอมรับ แต่ไม่ยอมจำนน จึงพยายามป้องกันแก้ไขตามกฎเกณฑ์ของโหรหรือผู้มีความรู้ทางด้านนี้ จึงเห็นได้ชัดเจนว่าตัวละครเหล่านี้ ไม่ได้มีเสรีภาพจะเลือกทำตามอำเภอใจ ต่างเชื่อและยอมรับคำทำนาย และยอมปฏิบัติตามพิธีกรรมของโหร โดยที่ตนเองไม่มีทางเลือกเลย

เจ้าวาหุโลม และอุศเรนก็เช่นเดียวกัน ต่างขาดเสรีภาพในการเลือก เพราะไปให้ความสำคัญต่อคำนิยมของสังคมมากกว่าการตัดสินใจของตนเอง ฉะนั้น

เมื่ออยู่ในภาวะที่ต้องตัดสินใจเลือก ค่านิยมของสังคมจึงมีอิทธิพลบีบบังคับให้ตัวละคร ทั้งสองเลือกกระทำสิ่งที่ไม่ซัดค่อระบบค่านิยมนั้นๆ กันตัวอย่าง

คำพูดของเจ้าวาหุโลมว่า

"เราก็อยู่ข้างทางโบราณ

สงวนศักดิ์รักษาสกุลพลี

.....

แล้วเรามีกรีกศอ เชื้อคคอตาย

เป็นชายชาญชอบแต่ตามจามรี

รักชีวิตเหมือนไม่รักยศศักดิ์ศรี

.....

ระทวยกายอยู่บนแท่นแผ่นดินลา"¹

และคร่ำฝืนของอุกเรนว่า

"ก๊วยตัวเราเขาจับมาอภัยศ

แล้วมีหน้าซำสมเค็จพระบิดา

แสนระกำซำอกเหมือนตกแห

ยิ่งคึกคึกพิษลมระกมกัน

ทั้งเสียดเสียดก็เสียนักหนา

แก่ขราก็มาถูกลูกเกาทัณฑ์

อิหยังเลวแลเหมือนเงาะมาเยาะหยัน

ละอื่นอันอกแยกแตกทำลาย"²

การพิจารณาเสรีภาพในการเลือกของตัวละครในวรรณกรรมของสุนทรภู่ นั้นเห็นได้ชัดว่า บางครั้งสุนทรภู่อำนาจตัวละครให้เป็น**ขบถ**ต่อสังคม ปฏิเสธคุณค่าต่างๆ ของสังคมอย่างไม่สนใจใยดี และเชื่อมั่นในความคิดของตนเองอย่างเต็มเปี่ยม แต่บางครั้ง สุนทรภู่อำนาจตัวละครให้**ยอมรับ**ระเบียบ กฎเกณฑ์ และ ค่านิยมทุกอย่าง

¹พระสุนทรโวหาร พระอภัยมณี หน้า 980.

²ก. หน้า 404.

ของสังคมโดยไม่มีข้อสงสัย และไม่กล้าคัดค้านใจทำสิ่งที่ขัดแย้งกับค่านิยมหรือสิ่งแวด-
ล้อมทางสังคม ตลอดจนยอมตายเพื่อที่จะปฏิบัติตามค่านิยมเหล่านั้น ลักษณะการ
สร้างตัวละครดังกล่าวนี้ น่าจะขึ้นอยู่กับเหตุผลใดเหตุผลหนึ่ง ดังต่อไปนี้

1. การสร้างตัวละครเช่นนี้ เป็นกลวิธีทางศิลปะ (fictional de-
vice) ของสุนทรภู่ หมายความว่า สุนทรภู่อสร้างตัวละครเหล่านี้ให้มีลักษณะขัดแย้ง
(contrast) กัน ตัวละครของสุนทรภู่อจึงเป็นตัวละครที่ไม่มีลักษณะซ้ำซากในทาง
ด้านความคิด และทำให้ภาพของตัวละครเหล่านี้เด่นชัดขึ้น

2. สุนทรภู่อสร้างตัวละครให้มีลักษณะขัดแย้งกันในเรื่องความคิดความเชื่อ
ดังกล่าว อาจเป็นการสะท้อนแนวความคิดของผู้คนร่วมสมัยให้ปรากฏ กล่าวคือ
ผู้คนในสังคมมีความขัดแย้งกันในเรื่องความเชื่อ บางคนเชื่อ ยอมรับ และปฏิบัติ
ตามอย่างไม่มีเงื่อนไข แต่บางคนไม่เชื่อ ไม่ยอมรับ และปฏิเสธสิ่งเหล่านี้โดยสิ้นเชิง

3. ลักษณะการสร้างตัวละครดังกล่าวนี้ อาจเป็นการแสดงภาวะความขัด-
แย้งภายในใจของสุนทรภู่อเอง สุนทรภู่อ(ซึ่งก็คงเหมือนกับผู้คนมากมายในยุคปัจจุบัน)
อาจเชื่อและไม่เชื่อในเรื่องชะตากรรมและกานินยประเพณี บางสถานการณ์ บาง
ขณะ สุนทรภู่ออาจยอมรับและเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติ ยอมรับกฎเกณฑ์และค่านิยม
ของสังคม แต่ในอีกสถานการณ์หนึ่งหรือในบางช่วงของชีวิต สุนทรภู่ออาจไม่เชื่อและ
ปฏิเสธคุณค่าของสิ่งเหล่านี้โดยสิ้นเชิงก็ได้

ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น

วรรณกรรมทั้งสามเรื่องของสุนทรภู่อ ปรากฏความขัดแย้งระหว่างชนชั้นอยู่
หลายกรณีด้วยกัน กรณีที่มีลักษณะพิเศษออกไปคือกรณีของศรีสุวรรณ ในตอนแรกท้าว
ทศวงศ์ไม่ยอมยกนางเกษวาให้ เพราะคิดว่าศรีสุวรรณมิใช่ชนชั้นกษัตริย์ จึงอาจสรุป

ได้ว่า สุนทรภูษะสะท้อนลักษณะการปิดป้องชนชั้นโดยเฉพาะกษัตริย์ในเรื่องการแต่งงาน กล่าวคือ ไม่ยอมแต่งงานกับชนชั้นที่ต่ำกว่า และดูเหมือนสุนทรภูู่เองก็เห็นด้วยกับความ คิดเช่นนี้ด้วย

ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นที่น่าสนใจมาก คือ กรณีการขบถของชนชั้นที่ต่ำกว่า ต่อกษัตริย์ของคน วรรณกรรมทั้งสามเรื่องของสุนทรภูู่ปรากฏความขัดแย้งชนิดนี้เรื่อง ละกรณี คือ กรณีพราหมณ์โรหิตขบถต่อท้าวพรหมหัตถ์ ในเรื่องโคบุตร กรณีคงคาประลัย ขบถต่อท้าวอินธุมาศ* ในเรื่องสิงห์ไกรภพ กรณีทหารเมืองวาหุโลมเป็นขบถต่อกษัตริย์ ของตน** ในเรื่องพระอภัยมณี สิ่งที่น่าพิจารณาก็คือ การที่สุนทรภูู่เสนอโครงเรื่อง เช่นนี้ สุนทรภูู่สะท้อนอะไรออกมาบ้าง หากจะตั้งสมมติฐานว่า สุนทรภูู่สะท้อนการเป็น ขบถเช่นนี้มาจากเหตุการณ์ในสังคมจริงๆ เราก็ต้องหาหลักฐานมายืนยันว่า กรณีเช่นนี้ เป็นกรณีที่มีอยู่จริงในสังคมไทย

การขบถของขุนนางหรือบุคคลในฐานะอื่นๆที่บีบบังคับกษัตริย์ (ดังเช่นที่ปรากฏใน กรณีโรหิตขบถต่อท้าวพรหมหัตถ์ และ กรณีการขบถของคงคาประลัยต่อท้าวอินธุมาศ) ตัวอย่างที่ปรากฏในสังคมไทยมีมากพอสมควร และมีทั้งการขบถที่ได้รับความสำเร็จ และล้มเหลว เช่น าวณีของขุนวรวงศาจันทร ซึ่งร่วมมือกับนางพระยาเจ้าแม่ศรีสุภา- จันทรทั้งคนเป็นกษัตริย์ในปี พ.ศ. 2072 (เป็นอยู่ได้ห้าเดือน) กรณีของเจ้าพระยา

* กรณีนี้มีความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก และความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับ ชะตากรรมพิวพันอยู่อย่างสำคัญด้วย (และความขัดแย้งดังกล่าวนี้นี้ มีความสำคัญต่อกรณี นี้ มากกว่าความขัดแย้งระหว่างชนชั้นด้วย)

** กรณีนี้ ถ้าพิจารณาอย่างจริงจังแล้ว จะเป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละคร กับระบบค่านิยมดังกล่าวมาแล้ว แต่เมื่อมองในอีกระดับหนึ่ง ก็อาจจัดไว้ในกลุ่มความ ขัดแย้งระหว่างชนชั้นนี้ได้ เพราะมีลักษณะบางอย่างร่วมกันอยู่

กลาโหมสุริยวงศ์ อำนวยยศในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งต่อมาได้ล้มล้างราชวงศ์เดิม แล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์ (พระเจ้าปราสาททอง) ฯลฯ

การขบถของขุนนางและข้าราชการของกษัตริย์ โดยการไปเข้าด้วยฝ่ายศัตรู ตัวอย่างเช่น - การขบถของพระยาจักรี ซึ่งไปเข้ากับฝ่ายพม่าในคราวเสียกรุงครั้งที่หนึ่ง หรือ พระเจ้าตากอู ซึ่งสัญญาว่าจะช่วยกองทัพสมเด็จพระนเรศวร ที่หงสาวดี คราวที่สมเด็จพระนเรศวรเตรียมการจะตีพม่าครั้งที่สอง ฯลฯ

กรณีเหล่านี้แม้จะค่อนข้างห่างไกลจากยุคสมัยของสุนทรภู่ แต่คนในยุคนั้น (ยิ่งคนที่อยู่ในฐานะกวีที่ปรึกษา เช่น สุนทรภู่) คงจะได้รับฟังอยู่บ้าง เมื่อแต่งวรรณกรรม สุนทรภู่จึงเอาจมโนทัศน์เกี่ยวกับเหตุการณ์เหล่านี้มาสอดแทรกไว้ในวรรณกรรมของตน ลักษณะโครงเรื่องที่เกี่ยวกับการเป็นขบถในวรรณกรรมของสุนทรภู่จึงไม่เป็นการคิดค้น โดยไม่มีมูลความจริง

ในแง่โลกทัศน์ โลกทัศน์ของสุนทรภู่ที่สรุปได้จากเรื่องราวซึ่งเกี่ยวพันกับความขัดแย้งระหว่างชนชั้น มีดังนี้

1. การเป็นขบถต่อกษัตริย์ซึ่งตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรมนั้น เป็นการกระทำที่ไม่สามารถประสบความสำเร็จได้ ไม่ว่าในแง่อำนาจหรือแง่ความชอบธรรม และเป็นสิ่งที่นำความหายนะมาสู่คนในที่สุด (พิจารณาจากกรณีบุโรหิต ในเรื่อง โคบุตร และ กรณีคิงคาประลัย ในเรื่อง สิงห์ไกรภพ)

2. การขบถอาจประสบความสำเร็จทั้งในแง่อำนาจและแง่ความชอบธรรม ถ้าเป็นการขบถต่อกษัตริย์ที่ไม่ตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม (พิจารณาจากกรณีการขบถของทหารเมืองวาหุโลม ในเรื่อง พระอภัยมณี)

จากการศึกษาที่ความความขัดแย้งในแง่การสะท้อนสภาพสังคมในยุคนั้นและในแง่การแสดงโลกทัศน์ของกวีแล้ว จะเห็นได้ชัดเจนว่า การสร้างความขัดแย้งในวรรณกรรมของสุนทรภู่ มีความสัมพันธ์กับสภาพความขัดแย้งในสังคมจริงๆ ในยุคนั้นของสุนทรภู่เองเป็นอย่างสูง จากจุดนี้ เราจะเห็นได้ว่า สุนทรภู่สะท้อนความขัดแย้งในยุคนั้นของชนออกมาให้ปรากฏในวรรณกรรม การสะท้อนสภาพสังคมในแง่นี้ อาจจะถูกย่อในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ต่อไปนี้

1. เป็นการสะท้อนสภาพความขัดแย้งของสังคมออกมาโดยตรงและชัดเจน เช่น กรณีความขัดแย้งระหว่างไทยกับชาวฝรั่งเศสตะวันตก ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถา เป็นต้น

2. เป็นการสะท้อนสภาพความขัดแย้งของสังคมออกมาโดยอ้อม การสะท้อนสภาพสังคมในลักษณะนี้ สุนทรภู่เพียงแต่นำสาระสำคัญหรือมโนทัศน์ที่ตนมีต่อสภาพความขัดแย้งเหล่านั้น มาสร้างรายละเอียดขึ้นด้วยตนเอง เช่น กรณีความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับยักษ์ (ซึ่งควรจะสะท้อนมาจากสภาพความขัดแย้งระหว่างไทยกับชนชาติเพื่อนบ้าน) กรณีความขัดแย้งระหว่างชนชั้น เป็นต้น

นอกจากการสร้างความขัดแย้งโดยการสะท้อนความเป็นจริงมาจากสภาพสังคมในยุคนั้นแล้ว สุนทรภู่ยังอาจสะท้อนความขัดแย้งจากภาวะความขัดแย้งภายในใจของตนเองด้วย เช่น กรณีการสร้างความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก เป็นต้น

ผลการศึกษาในแง่นี้ เห็นได้ชัดว่า ความคิดสำคัญในการสร้างความขัดแย้งแต่ละชนิดแต่ละกรณีในงานของสุนทรภู่ มีพื้นฐานมาจากความเป็นจริงในสังคมและจากประสบการณ์ที่สร้างสมไว้ในความคิดหรือจิตใจของกวีเอง แต่อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเหล่านั้น เป็นเพียงพื้นฐานความคิดเท่านั้น รายละเอียดและสาระสำคัญอย่างอื่น ๆ เป็นสิ่งที่กวีสร้างสรรค์ขึ้นมาด้วยขบวนการสร้างสรรค์ของตนเองทั้งสิ้น กวีจึงมิใช่

ผู้บันทึก หรือผู้ถ่ายทอด เท่านั้น แต่เป็นผู้สะท้อน และสร้างสรรค์ด้วย ถึงแม้ว่าจะสร้างวรรณกรรมโดยมีพื้นฐานความคิดมาจากสังคม แต่กวีก็มีอำนาจและเสรีภาพในการใช้พลังสร้างสรรค์ของตนเองอย่างเต็มที่ (แม้ในกรณีที่กวีหลีกเลี่ยงหรือเบี่ยงเบนไม่สร้างให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงในบางกรณี เพราะกรอบจำกัดของสังคมก็ตาม การเลือกหลีกเลี่ยงหรือเบี่ยงเบนนั้น ก็เป็นเสรีภาพของกวีเองด้วย) มองในแง่นี้ งานของกวีจึงเป็นงานที่มีคุณค่าอย่างแท้จริง

ส่วนในแง่การแสดงโลกทัศน์ สุนทรภู่ได้แสดงโลกทัศน์ต่อปัญหาความขัดแย้งเหล่านั้นมากมาย โลกทัศน์เหล่านั้นมีความน่าสนใจมากในแง่ที่ว่า เป็นความคิดสำคัญของกวี กวีสร้างความขัดแย้งมากมายขึ้นมาในวรรณกรรมเพื่อแสดงความคิดของคนที่มีความขัดแย้งเหล่านั้น โลกทัศน์หรือความคิดเช่นนี้ จึงน่าเป็นสาระสำคัญที่สุดที่กวีต้องการสื่อออกไปยังผู้อ่าน โลกทัศน์ของสุนทรภู่ที่แสดงออกในปัญหาความขัดแย้งต่างๆ นั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

1. เป็นโลกทัศน์ที่สอดคล้องกับความคิดของผู้คนหรือสภาพความเป็นจริงของสังคมในยุคสมัยของทน เช่น ความคิดเรื่องการผสมผสานระหว่างเผ่าพันธุ์โดยการแต่งงานกัน(ในกรณีที่เป็นชนชาติเพื่อนบ้าน) ความคิดเรื่องการยอมรับและป้องกันแก้ไขชะตากรรมหรือเคราะห์กรรม เป็นต้น

2. เป็นโลกทัศน์ที่ก้าวหน้าหรือมีความแตกต่างจากความคิดร่วมสมัย ความคิดเช่นนี้เป็นความคิดของกวีที่มีลักษณะเนื้อหาขัดแย้งกับความคิดของคนส่วนใหญ่ในสังคม เช่น ความคิดในเชิงสากลนิยมเรื่องเผ่าพันธุ์ ความคิดในเรื่องการทำเสน่ห์เวทมนต์ที่แท้จริง ความคิดที่เป็นขบถต่อระบบค่านิยมและวัฒนธรรม เป็นต้น

บทที่ 4

สรุป และ ข้อเสนอแนะ

๑

สรุปย่อ

การศึกษาเรื่องความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่ ได้ดำเนินการตามจุดมุ่งหมาย ชั้นตอน และวิธีการที่ได้กำหนดไว้ในตอนต้นมาเป็นลำดับ ผลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า สามารถสรุปได้ดังนี้

1. ความขัดแย้ง เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญยิ่งของการสร้างวรรณกรรมทั้งสามเรื่องที่น่ามาศึกษา

1.1 ความขัดแย้งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ก่อให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ขึ้นในเรื่องแต่ละช่วงแต่ละตอน นาฏการและเหตุการณ์ทุกช่วงทุกตอนจะต้องประกอบด้วยความขัดแย้งประการใดประการหนึ่งหรือหลายประการเป็นพื้นฐานอยู่เสมอ กวีจะสร้างนาฏการและเหตุการณ์ใดก็จะต้องสร้างหรือกำหนดความขัดแย้งขึ้นก่อน

1.2 วรรณกรรมแต่ละเรื่องประกอบด้วยความขัดแย้งหลายชนิด บางชนิดก็มีกรณีไปลึกช่วยหลายกรณี ความขัดแย้งต่างๆ เหล่านี้ มีความเกี่ยวพันและสอดคล้องกัน เมื่อความขัดแย้งกรณีหนึ่งสิ้นสุดลง ความขัดแย้งชนิดใหม่กรณีใหม่จะเกิดขึ้นแทนที่ และเชื่อมโยงกันเสมอ เหตุการณ์บางช่วงบางตอนอาจจะเกิดขึ้นด้วยความขัดแย้งหลายชนิดหลายกรณี เกี่ยวพันกันอย่างซับซ้อนในหลายๆระดับ เหตุการณ์ช่วงใดที่ประกอบด้วย

ความขัดแย้งในลักษณะนี้ จะเป็นเหตุการณ์ที่เด่นและน่าสนใจยิ่งของเรื่องด้วย

1.3 ความขัดแย้งที่ปรากฏเป็นองค์ประกอบพื้นฐานในวรรณกรรมเหล่านี้ จะมีความขัดแย้งชนิดหนึ่งหรือหลายชนิด ที่ปรากฏเด่นและมีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง ในเรื่องนั้นๆเป็นอย่างมาก หรือ เป็นความขัดแย้งที่เป็นแกนสำคัญในการเชื่อมโยงความขัดแย้งปลีกย่อยชนิดอื่นๆเข้าด้วยกัน เราเรียกความขัดแย้งนี้ว่า ความขัดแย้งหลักของวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ

1.4 นอกจากความขัดแย้งหลักแล้ว ในวรรณกรรมแต่ละเรื่องยังประกอบด้วยความขัดแย้งชนิดอื่นๆอีกหลายชนิดหลายกรณี ความขัดแย้งเหล่านี้ถ้ามีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องเช่นเดียวกัน แต่ จะมีความสำคัญมากน้อยแตกต่างกันไป

2. ลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมของสุนทรภู่

2.1 ความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมของสุนทรภู่มีลักษณะร่วมกันอย่างเห็นได้ชัด

2.1.1 ความขัดแย้งที่ปรากฏเด่นชัดในวรรณกรรมทั้งสามเรื่อง มี

- ก. ความขัดแย้งระหว่างเฝ้าพันธุ ซึ่งปรากฏเป็นความขัดแย้งหลัก ในวรรณกรรมทั้งสามเรื่อง
- ข. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนต์คาถา
- ค. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบกษัตริย์
- ง. ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร
- จ. ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น

2.1.2 ความขัดแย้งที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเพียงสองเรื่อง
มี

- ก. ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก
- ข. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระชากรรรม หรือ
เคราะห์ระชากรรรม
- ค. ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล
- ง. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปีศาจ

2.1.3 ความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมเพียงเรื่องเดียว
คือ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในเรื่อง
พระอภัยมณี และปรากฏเป็นกรณีปลีกย่อยเท่านั้น

2.2 กรณีความขัดแย้งของตัวละครแต่ละกรณีในแต่ละเรื่อง มีทั้งกรณี
ที่เหมือนกัน หรือรวมกัน และกรณีที่แปลกออกไปโดยเฉพาะ ลักษณะเฉพาะในค่านกรณี
ต่าง ๆ ของความขัดแย้งเหล่านี้ ปรากฏเด่นชัดที่สุดในเรื่อง พระอภัยมณี

3. การสะท้อนสภาพสังคมในยุคสมัยของกวีและการแสดงโลกทัศน์ของกวีที่มี
ต่อปัญหาความขัดแย้ง

3.1 ความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมหลายชนิดหลายกรณีมีความ
สัมพันธ์กับความขัดแย้งที่ปรากฏอยู่ในสังคมจริง ๆ ในยุคสมัยของกวีอย่างเห็นได้ชัด ฉะนั้น
การสร้างหรือกำหนดความขัดแย้งในวรรณกรรมของสุนทรภู่จึงมีความสัมพันธ์หรือมีพื้นฐาน
ความคิดอยู่บนเหตุการณ์จริง ๆ ในสังคม ตลอดจนความคิดความอ่านของผู้คนร่วมสมัย

3.2 ความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมเหล่านี้มีหลายชนิดหลายกรณีที่

เห็นได้ชัดว่า สุนทรภู่ตั้งใจจะสะท้อนสภาพของสังคมออกมาให้ปรากฏ และการสะท้อนสภาพสังคมในแง่ของความขัดแย้งนั้น บางกรณีสุนทรภู่ออกมาอย่างแจ่มชัด บางกรณีก็สะท้อนออกมาอย่างแอบแฝง และบางกรณีก็สะท้อนออกมาเพียงมโนทัศน์ที่ตนได้รับมาจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม การสะท้อนสภาพสังคมทั้งหมดนี้ กวีสะท้อนออกมาโดยผ่านขบวนการสร้างสรรค์ของตนแล้วอย่างสมบูรณ์

3.3 การสะท้อนสภาพของสังคม หรือแม้แต่สภาพภายในจิตใจของกวีเอง ในบางกรณี กวีจะหลีกเลี่ยงหรือเบี่ยงเบนประเด็นสำคัญบางประเด็นที่มีลักษณะเป็นความขัดแย้งอย่างรุนแรง ให้ลดความรุนแรงลงไปอย่างเห็นได้ชัด การหลีกเลี่ยงหรือเบี่ยงเบนเช่นนี้ อาจขึ้นอยู่กับกรอบจำกัดทางสังคม หรือ ความสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมของกวีเองก็ได้

3.4 กวีแสดงโลกทัศน์ของคนที่มีความขัดแย้งนั้นๆ ออกมาอย่างแจ่มชัดในหลายๆกรณี โลกทัศน์ที่กวีแสดงออกมานั้น บางกรณีก็เป็นโลกทัศน์ที่สอดคล้องกับความถวิลความรู้สึกร่วมสมัย และบางกรณีก็เป็นโลกทัศน์ที่ขัดแย้งกับความถวิลความรู้สึกร่วมสมัยอย่างชัดเจน และมีลักษณะเนื้อหาที่ก้าวหน้าน่าทึ่งพอสมควร

3.5 เมื่อพิจารณาในแง่การสะท้อนสภาพสังคมและแง่การแสดงโลกทัศน์ของกวีที่ปรากฏในวรรณกรรมแล้ว เห็นได้ชัดว่า การสร้างวรรณกรรมของสุนทรภู่นั้น ไม่ได้สร้างขึ้นเพื่อความสนุกสนานบันเทิงใจอย่างเดียว แต่เป็นงานที่เต็มเปี่ยมไปด้วยการเสนอความขัดแย้งที่มีสาระ และโลกทัศน์ที่มีต่อปัญหาความขัดแย้งนั้นๆอย่างจริงจังด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะสำหรับผู้อ่านหรือผู้ศึกษาวรรณคดีโดยทั่วไป

การพิจารณาความขัดแย้งในวรรณคดีหรือในวรรณกรรม จะช่วยให้

มองเห็นหรือเข้าใจสาระสำคัญของวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ ทั้งในแง่การสะท้อนสภาพสังคม และแง่การแสดงโลกทัศน์ของกวีได้แจ่มชัดมากขึ้น ฉะนั้น การอ่านหรือการศึกษาวรรณคดี เพื่อเข้าใจความคิด จึงไม่ควรละเลยประเด็นสำคัญประเด็นนี้เสีย

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยหรือการศึกษาค้นคว้าครั้งต่อไป

2.1 วรรณกรรมประเภทนิทานของสุนทรภู่ ที่เขียนนำชาติศึกษาในครั้งนั้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งของวรรณกรรมประเภทของสุนทรภู่เท่านั้น จึงน่ามีการศึกษาเรื่อง ความขัดแย้งในวรรณกรรมนิทานเรื่องอื่นๆ ของสุนทรภู่ ซึ่งมีลักษณะวงที่ ภาพพระไชยสุริยา และ อุทัยราชอุก เพื่อให้เห็นการสร้างความขัดแย้งในวรรณกรรมของ สุนทรภู่ได้แจ่มชัดมากยิ่งขึ้น และจะเป็นการเปรียบเทียบกับผลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า

2.2 วรรณคดีไทยที่นำศึกษากรณีเป็นอย่างยิ่ง ก็คือวรรณคดีไทย ซึ่งมี เนื้อเรื่องเป็นของไทยแท้ ๆ เช่น ขุนช้างขุนแผน ลิลิตพระลอ ไกรทอง เป็นต้น เพราะความขัดแย้งในวรรณกรรมเหล่านี้จะสะท้อนสภาพความขัดแย้ง และ ความคิด ความอ่านที่สัมพันธ์กับความขัดแย้งในยุคสมัยนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี

2.3 วรรณคดีไทยที่ได้รับอิทธิพลจากเนื้อเรื่องมาจากวรรณคดีชาติอื่น ๆ เช่น รามเกียรติ์ อิเหนา ฯลฯ ถิ่นศึกษาในกรณีเช่นเดียวกัน แต่ควรศึกษาในเชิง เปรียบเทียบกับเนื้อเรื่องเดิมในวรรณคดีชาติอื่นๆ ควบคู่กัน เพื่อที่ว่า กวีไทยได้ดัดแปลงหรือ เพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในวรรณคดีเหล่านั้นอย่างไรบ้าง และมากน้อยเพียงใด

2.4 นอกจากประเด็นความขัดแย้งแล้ว ลักษณะขัดแย้งก็เป็นกลวิธีของกวี ที่มีความสัมพันธ์กับการสร้างความขัดแย้งเป็นอย่างมาก ฉะนั้น การศึกษาความขัดแย้ง ในวรรณคดีดังกล่าว ควรศึกษาประเด็นของลักษณะขัดแย้งสอดคล้องแทรกไปด้วย หรืออาจ จะศึกษาลักษณะขัดแย้งในวรรณคดีเรื่องหนึ่งเรื่องใดโดยเฉพาะ ก็เป็นกรณีที่น่าสนใจ เป็นอย่างยิ่ง

บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง องค์การการค้าของคุรุสภา 2505-2506, 5 เล่ม.

กุหลาบ มัลลิกะมาส "การสอนวรรณคดีไทย" เอกสารนิเทศการศึกษานับที่ 100
หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู 2512, 420 หน้า.

----- . วรรณกรรมไทย โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น 2516, 207 หน้า.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ตำนานพื้นเมือง
เชียงใหม่ โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2514, 150 หน้า.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-
2404 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระมหาโพธิวงศาจารย์ (อินท-
โชตเถระ) 9 พฤศจิกายน 2511, 459 หน้า.

----- . พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนาย
ไต้ลง พรมระภา 2511, 864 หน้า.

จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคม
ของชื่อชนชาติ มุขนิธิ์โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย กรุงเทพมหานครพิมพ์ 2519, 629 หน้า.

เจื้อ สตะเวทิน "กดาเกี่ยวกับสุนทรภู่" วิทยาสาร 28: 8-9, กรกฎาคม 251 .

ชลธีรา สัตยาวัดนา การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย
วิทยานิพนธ์ อ.บ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2513, 212 หน้า อี. กวีเน .

ชาร์ท, ช็อง-ปอล "ปรัชญาอิกซีลเตนเซียลลิสต์" พิธิจ รัตนกุล แปล ปรัชญา
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2517, หน้า 33-60.

- คำทรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ไทยรบพม่า พิมพ์ครั้งที่
14 คลังวิทยา 2505 , 807 หน้า.
- . ชีวิตและงานของสุนทรภู่ คลังวิทยา 2513 , 543 หน้า.
- . "ประวัติสุนทรภู่" พระอภัยมณี พิมพ์ครั้งที่ 12 แพร่พิทยา 2513 ,
1301 หน้า.
- เคอ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1 สันต์ ท. โกมลบุตร แปล โรงพิมพ์
รุ่งเรืองธรรม 2510 , 639 หน้า.
- ถนนอน อานามวิจน์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-กัมพูชา-เวียดนาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
ปริชญานีพันธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2514 , 225
หน้า อัดสำเนา.
- ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองมลายูในสมัยรัตน-
โกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325-2411) ปริชญานีพันธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชา
การศึกษา ประสานมิตร 2515 , 140 หน้า อัดสำเนา.
- เทือก กุสุมา ณ อยุธยา "สุนทรภู่ โนกรีแจ้ไหน" จันทร์เกษม 90: 45-57 ,
กันยายน-ตุลาคม 2512.
- ธิดา วัฒนกุล แนวความคิดทางการเมืองในบทละครพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริชญานีพันธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทร-
วิโรฒ 2519 , 520 หน้า อัดสำเนา.
- บรรพต วีระสัย สังคมวิทยามานุษยวิทยา โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2517,
679 หน้า.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. "หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย" วรรณไวทยาการ :
วรรณคดี โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคม-
ศาสตร์แห่งประเทศไทย ไทยวัฒนาพานิช 2514 , หน้า 55-156.

- पालเลกัวซ์, ฌัก - บัปติสต์ เล่าเรื่องเมืองไทย สันต์ ท. โกลนลุก แปล
ก้าวหน้า 2506 , 555 หน้า.
- พลกุล อังกินันท์ บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ปริชญานินท์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสาน-
มิตร 2514 , 224 หน้า อักสำเนา.
- พลับพลึง มุลศิลป์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสมัยอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระ
พระนารายณ์ถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา(พ.ศ.2199-2246) ปริชญานินท์
กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2519 , 356 หน้า อัก-
สำเนา.
- พินิจ รัตนกุล "ชาวจีนและปัญหาเกี่ยวกับเสรีภาพ" ปริชญา โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ 2517 , หน้า 61-79.
- โพธิ์รังสี, พระ จามเทวีวงศ์ พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ กาละลักษณ์) และ
พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลงนันทน์) แปล พิมพ์ครั้งที่ 4 บรรณกิจเทรดดิ้ง
2516 , 268 หน้า.
- ไพโรจน์ โพธิ์ไทร ลารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย สหมิตรศึกษา 2517 , 424
หน้า.
- ฟอร์บั้ง, เซวาลีเออร์ เคอะ ประชุมพงศาวดารภาคที่80 จดหมายเหตุฟอร์บั้ง พิมพ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีละม้าย อุทยานนท์ 12 มิถุนายน
2509 , 188 หน้า.
- มัทนี รัตน์ "รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดีภาค2" วารสารธรรมศาสตร์
3(1) : 103-143 มิถุนายน - ตุลาคม 2516.

เมอร์คาลโด, ฌ็อง และ เคสส์เลด, กุน อังกฤษ : ความเรียงว่าด้วยศิลปะและลัทธิจักรวรรดินิยม ชาตวิทย์ เกษตรศิริ แปล กองบรรณาธิการสังคมศาสตร์ปริทัศน์ โรงพิมพ์พิมพ์เขต 2518, 198 หน้า

รอง ศยามานนท์, คำเนียร เลชะกุล และ วิลาสวงศ์ นพรัตน์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2515, 198 หน้า.

วนิดา ลิขิตกันทิมา การศึกษาศิลปะภาพของสุนทรภู่ตามหลักจิตวิทยา ปริญญาณิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2517, 375 หน้า อักษรสำเนา.

วัลลภา บุญพัฒน์ "ความเป็นมาของชาวจีนในประเทศไทย" ชาวจีนในประเทศไทย ชัยศักดิ์ บุญพัฒน์ รวบรวม แพร่พิทยา 2517, 258 หน้า.

วิทย์ กิระศรียานนท์ "วรรณคดีผิดกับศิลปะอื่นอย่างไร" วิทยาสาร 30 : 20 , 8 สิงหาคม 2508.

----- วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ พิมพ์ครั้งที่ 5 แพร่พิทยา 2518 , 284 หน้า.

เวลลา, วอลเตอร์ เอฟ. แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ นิจ ทองโสภิต แปล สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2514, 298 หน้า.

ศิลา วีรวงศ์ (รวบรวม) ท้าวรุ่งหรือเจือง พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระศาลนภสิท (สีตเสโน เสน) พระครูวิโรจน์ (นบุญโร รอด) งานตามภารกิจพระมหารัชมังคลาจารย์ ภูมูปาไล และ พระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล จังหวัดอุบลราชธานี 10-16 เมษายน 2486 , 359 หน้า.

สกลใส ชันศิริพงษ์ ความสัมพันธ์ของไทยกับประเทศตะวันตก เกล็ดไทย 2517, 123 หน้า.

สมบัติ จันทรวงศ์ บทวิเคราะห์การศึกษาทางการเมืองในงานเขียนประเภทนิทานของ
สุนทรภู่ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2518, 76 หน้า อัดสำเนา.

สังข์ พัดโนทัย ตามรอยบาทพระพุทธรองค์ เล่ม 1 สารนาถ (นามแฝง) พิมพ์ครั้งที่
2 กลังวิทยา 2497, 514 หน้า.

สิทธา พิณีจวบกล และ คณะ ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย เอกสารประกอบการ
เรียนภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2515,
556 หน้า.

สุชาติ สวัสดิ์ศรี ฆ่า : วรรณกรรมเอกซิสของเจียลลิสต์ ระหว่างชาตรีกับกามู ปุณชน
2517, 376 หน้า.

สุนีย์ แจ้งใจธรรม บุคคลและเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของ
สุนทรภู่ ปริญญาโท กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2516,
239 หน้า อัดสำเนา.

สุพัศรา สุภาพ สังคมและวัฒนธรรมไทย ไทยวัฒนาพานิช 2518, 182 หน้า.

สุวรรณ เกรียงไกรเพชร พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ วิทยา-
นิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2514, 256 หน้า อัดสำเนา.

สุนทรโวหาร, พระ นิทานก่กลอนสุนทรภู่ เล่ม 1 (โคบุตร ถักมวงค์ เสภาเรื่อง
ขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม) พ.ณ ประมวลมารค รวบรวม พิมพ์
ครั้งที่ 2 แพร่พิทยา 2515, 396 หน้า.

----- . นิทานก่กลอนสุนทรภู่ เล่ม 2 (สิงห์ไกรภพและจันทิกรบ) พ.ณ. บรรณา-
มารค รวบรวม พิมพ์ครั้งที่ 2 แพร่พิทยา 2515, 351 หน้า.

----- . พระอภัยมณี พิมพ์ครั้งที่ 12 แพร่พิทยา 2513, 1301 หน้า.

อนุমানราชชน, พระยา คำของวรรณคดี เสสุียรโกเศศ (นามแฝง) โรงพิมพ์อักษร-
ไทย 2515, 384 หน้า.

- Altenbernd, Lynn, and Lewis, Leslie L., A Handbook for the Study of Fiction, The Macmillan Company, New York, 1966, 84 pp.
- Barnet, Sylvan, Berman, Morton, and Burto, William, An Introduction to Literature, Little, Brown and Company, Boston, 1963, 611 pp.
- Beckson, Karl, and Ganz, Arthur, Literary Terms : A Dictionary, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1975, 280 pp.
- Berlyne, D.E., Conflict, Arousal, and Curiosity, McGraw-Hill Book Company, New York, 1960, 350 pp.
- Boulding, Kenneth E., Conflict and Defense, Harper Torchbooks, Harper & Row, New York, 1962, 349 pp.
- Broom, Leonard, and Selznick, Philip, Sociology, 2nd ed., Row, Peterson and Company, New York, 1955, 660 pp.
- Brown, Wentworth K., and Olmsted, Sterling P., Language and Literature, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1962, 371 pp.
- Cusac, Marian H., Narrative Structure in the Novels of Sir Walter Scott, Mouton & Co., The Hague, Netherlands, 1969, 128 pp.
- Danziger, Marlies K., and Johnson, W. Stacy, An Introduction to Literary Criticism, D.C. Heath and Company, Inc., New York, 1961, 353 pp.

- Danziger, Marlies K., and Johnson, W. Stacy, An Introduction to the Study of Literature, D.C. Heath and Company. New York, 1965, 195 pp.
- Dickinson, Leon T., A Guide to Literary Study, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1959, 90 pp.
- Freeman, William, Dictionary of Fictional Characters, The Writer, Inc., Boston, 1963, 458 pp.
- Grigson, Geoffrey, editor. The Concise Encyclopaedia of Modern World Literature. Hutchinson & Co. Ltd., 1963, 512 pp.
- Hight, Gilbert, The Classical Tradition, 3rd ed., Oxford University Press, New York, 1953, 763 pp.
- Jacobs, Leland B., and Root, Jr., Ideas and Literature . Dimensions, Charles E. Merrill Books, Inc., Indianapolis, 1956, 639 pp.
- Kernan, Alvin B., Character and Conflict, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1963, 757 pp.
- Myers, Robin, editor, A Dictionary of Literature in the English Language, vol.1, Porganon Press, Oxford, 1970, 968 pp.
- Opdahl, Richard D., Illusion and Reality, Dickenson Publishing Company, Inc., Belmont, California, 1968, 161 pp.

- Riley, Carolyn, editor, Contemporary Literary Criticism, Gale Research Company Book Tower, Michigan, 1973, 358 pp.
- Rohrberger, Mary, Wood, Jr., Samuel H., and Dukore, Bernard F., An Introduction to Literature, 2nd ed., Random House, New York, 1968, 983 pp.
- Rose, Arnold M., and Rose, Caroline B., Sociology : The Study of Human Relations, 3rd ed., Alfred A. Knopf, Inc., New York, 1969, 583 pp.
- Scott, A.F., Current Literary Terms : A Concise Dictionary of Their Origin and Use, Macmillan and Company Ltd., London, 1965, 324 pp.
- Shaw, Harry, Dictionary of Literary Terms, McGraw-Hill Book Company, New York, 1972, 405 pp.
- Sherman, Joseph, editor, Contrasts in Drama, Edward Arnold, Ltd., London, 1975, 144 pp.
- Shipley, Joseph T., editor, Dictionary of World Literary Terms, The Writer, Inc., Boston, 1970, 466 pp.
- , editor, Dictionary of World Literature, Littlefield, Adams & Co., Totowa, New Jersey, 1968, 452 pp.
- Skinner, William G., Leadership and Power in Chinese Community of Thailand, Cornell University Press, New York, 1958, 363 pp.

Steinmann, Martin, and Willen, Gerald, Literature for Writing, 2 nd.ed., Wadsworth Publishing Company, Inc., Belmont, California, 1967, 719 pp.

Walsh, William S., Heroes and Heroines of Fiction, J.B. Lippincott Company, Philadelphia, 1966, 391 pp.